

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ФІЛОСОФІЯ:
ПОСІБНИК ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

Черкаси

2015

УДК 1 (075.8)
ББК 87я73
Ф56

*Затверджено Методичною радою ЧДТУ,
протокол № 4 від 14.12.2015 р.*

Автор-укладач **Дроздова** Тетяна Олександрівна, *к.філос.н., доцент*

Рецензенти: Шпак В.Т., *д.філос.н., професор*;
П'янзін С. Д., *к.філос.н., доцент*

Філософія: посібник до самостійної роботи студентів технічних спеціальностей / Автор-уклад. Т.О. Дроздова ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2015. – 129 с.

У посібнику подано матеріал, необхідний для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Філософія». Викладений навчальний матеріал, наведено проблемно-пошукові й тестові завдання, вимоги щодо їх виконання, перелік літератури та інтернет-ресурсів.

Для студентів спеціальностей «Комп'ютерні науки», «Будівництво», «Хімічна технологія», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

Навчальне видання

ФІЛОСОФІЯ:

посібник до самостійної роботи
студентів технічних спеціальностей

(напрями підготовки 6.050101 «Комп'ютерні науки», 6.060101 «Будівництво», 6.051301 «Хімічна технологія», 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування»)

В авторській редакції

Видавнича обробка Костенко Т.В.

Формат 60x84 1/16. Гарн. Times New Roman.
Ум. друк. арк. 7,8. Обл.-вид. арк. 7,9. Зам. № 15-0361.2

Черкаський державний технологічний університет
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 896 від 16.04.2002 р.
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006.

ВСТУП

Курс філософії розроблений для студентів технічних спеціальностей ЧДТУ (напрями підготовки 6.050101 «Комп'ютерні науки», 6.060101 «Будівництво», 6.051301 «Хімічна технологія», 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування») з урахуванням наступності засвоєння студентами фундаментальних дисциплін, а також фахових дисциплін, передбачених робочими навчальними планами. Зміст курсу включає суттєві поняття, категорії, ідеї, концепції філософії, відомості про етапи її історичного розвитку; аналіз основних етапів розвитку філософії, її суттєвих понять, категорій, ідей, філософських концепцій.

Мета курсу – сформувати у студентів знання та розуміння важливості методологічних підходів до пізнання дійсності в межах науки та соціальної діяльності, прищепити сталі навички самостійного розгляду світоглядних проблем життя із залученням понятійного апарату філософії; пробудити інтерес до філософсько-методологічної аналітики, духовних пошуків та розширення горизонту особистісного світобачення.

Завдання курсу: навчити студентів навичкам аналізу філософсько-методологічних ідей, навичкам роботи з оригінальними текстами видатних представників світової та української філософії; сприяти розумінню значення філософсько-методологічного інструментарію у здійсненні людиною духовних пошуків та у свідомому регулюванні нею власної життєдіяльності; сприяти засвоєнню ними засобів філософського аналізу проблем людського життя та розвитку науки; сприяти опануванню сучасними методами проведення філософсько-аналітичних розвідок в сферах науки та практичної діяльності.

В результаті вивчення дисципліни студент повинен:

- знати особливості філософії як історії пошуків та визначення граничних орієнтирів людського буття;
- знати внутрішню логіку становлення людського мислення;
- знати складові процесу формування та функціонування знання, форм та рівнів пізнання;
- знати категорії філософії, що вироблені для осмислення буття, сутності історії та культури, фундаментальних вимірів та цінностей людського буття, науки та техніки;
- знати особливості процесу формування вихідних методологічних принципів мислення та пізнання;
- вміти оперувати філософськими категоріями, поняттями та концепціями при аналізі реальних ситуацій життя та пізнання;
- використовувати специфічні суттєві характеристики різних видів пізнання та різних наук для осмислення конкретних ситуацій людської життєдіяльності.

Вивчення дисципліни пов'язане з вивченням інших суспільних дисциплін: політології, соціології, історії України, історії науки і техніки. Курс філософії є базою для наступного ознайомлення студентів зі спецкурсами «Філософські проблеми інформатики», «Філософія природи».

В оформленні методичного посібника використано малюнки Акселя Вайса, вміщені у довідковому посібнику «Філософія: dtv-Atlas» П.Кунцмана, Ф.Буркарда, Ф.Відмана; цитати з першоджерел, вміщені у «Практикумі з філософії» під редакцією В.Л.Петрушенка, схеми з посібника В.О. Светлова «Історія філософії в схемах и комментариях».

1. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Тематичний план навчальної дисципліни «Філософія»

№	Теми	Кількість годин		
		Лекції	Практичні	Самостійна робота
1	Філософія, її проблематика та функції. Онтологія, гносеологія, логіка. Філософська антропологія, соціальна філософія.	12	12	20
1.1	Філософія, її походження, проблематика та функції	2	2	4
1.2	Проблема буття та свідомості у філософії	4	4	4
1.3	Сутність пізнання. Основні форми і методи пізнання	2	2	6
1.4	Специфіка людського буття	2	2	4
1.5	Суспільство як об'єкт філософського аналізу	2	2	2
2	Історія філософії	22	22	20
2.1	Специфіка східного і західного шляхів людського буття у світі	1	1	1
2.2	Філософська думка Стародавнього Сходу	3	1	1
2.3	Антична філософія	4	4	2
2.4	Філософія Середньовіччя	2	2	-
2.5	Філософська думка епохи Відродження	2	2	2
2.6	Європейська філософія XVI-XVIII ст.	2	2	2
2.7	Німецька класична філософія. Марксистська філософія	4	4	-

2.8	Основні течії і напрями світової філософії XIX-XX ст. Позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм. Екзистенціалізм.	2	2	2
2.9	Соціально-філософські теорії XX ст. Фройдизм і неофройдизм. Філософія в Україні XX ст. Філософське вчення В. Вернадського. Прагматизм. Герменевтика. Філософія в українській діаспорі.	2	2	2
2.10	Філософські ідеї в культурі Київської Русі та України IX-XVI ст.. Українська філософія XVII-XVIII ст. Григорій Сковорода. Українська філософія XIX-XX ст.	-	2	8

2. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Модуль	Критерії оцінювання знань	Кількість балів (максимальна)
Постійна частина		
Модуль 1	Відповіді на семінарських заняттях (1 повна відповідь –10 балів)	20 - 40
	Виконання завдань, вправ, тестів	10
	Виконання модульної контрольної роботи	20
	Підготовка конспекту лекцій та самостійне опрацювання тем курсу	10 - 15
Всього за постійну обов'язкову частину		60 - 85
Додаткова частина		
Участь у Днях студентської науки		15
Науково-дослідна робота за індивідуальною темою		15
Штрафна частина		
Пропуск одного заняття		-10
Здача науково-дослідної роботи після визначеного терміну		-5
Разом		60 - 100

3. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Тема 1. Філософія, її походження, проблематика та функції

Мета вивчення теми:

- визначити місце філософії в системі людського пізнання та духовної діяльності;
- окреслити роль філософського знання в життєвому самовизначенні людини;
- визначити співвідношення філософії та інших сфер інтелектуальної діяльності;
- з'ясувати особливості філософського мислення;
- розкрити зміст структури та функцій філософії.

Ключові поняття та терміни: філософія, світогляд, міфологія, рефлексія, теоретичне знання, дискурсивне мислення, космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, наукоцентризм, екокультуроцентризм.

План семінарського заняття

1. Поняття світогляду, типи світогляду.
2. Філософія як різновид світогляду. Специфіка філософського знання.
3. Структура, предмет і методи філософії.
4. Функції філософії.

Література до теми

1. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия / Хосе Ортега-и-Гассет. – М., 1991.
2. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / Мераб Мамардашвили. – М., 1992.
3. Хофмайстер Х. В чем состоит предмет и задача философии? / Хаймо Хофмайстер // Что значит мыслить философски. – СПб, 2006. – С. 44–50.

Електронні ресурси

1. <http://www.philosophy.ru>
2. http://www.zipsites.ru/books/chto_takoe_fil/
3. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
4. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>

Поміркуйте

Філософія існує вже більше як 2500 років, але і сьогодні достеменно невідомо, чому вона з'явилася, чому у людини виникла потреба осмислити власне буття та буття світу, в чому сутність філософії. Головна проблема тут в тім, висловлюючись образно, що «за деревами можна не побачити лісу», адже існує величезна кількість філософських концепцій та систем, і є велика спокуса, замість відповіді на питання про природу філософського знання, просто

перераховувати відомі імена та ідеї, тим більше, що і структура підручників та посібників з філософії з їх хронологічним принципом розташування матеріалу не дає можливості крізь навалу фактуального історико-філософського матеріалу дійти до сутності філософії. З іншого боку, завдання ускладнюється тим, що у межах сучасного філософського знання виокремлюється велика кількість філософських дисциплін, як-от: онтологія (вчення про буття), гносеологія (теорія пізнання), філософська антропологія (вчення про людину), соціальна філософія (вчення про суспільство), аксіологія (теорія цінностей), що включає етику (теорію моралі) та естетику (учення про прекрасне), та включені більш спеціалізовані дисципліни, присвячені філософському аналізу різноманітних соціокультурних феноменів (філософія релігії, філософія техніки, методологія наукового пізнання, філософія права, філософія мистецтва, філософія природи тощо). Але це перерахування дисциплін жодним чином не допоможе зрозуміти, чим є філософія, людині, що робить перші кроки на шляху засвоєння філософського знання. Як же бути? Сутність цього таємничого явища допоможе зрозуміти власна спроба філософствування. А для цього треба лише зафіксувати свій теперішній стан, бо він – *стан незнання* – і є філософським станом. Ось як це характеризує Арістотель:

Бо ж і тепер, як і раніше, здивування змушує людей філософствувати. А той, хто здивований, усвідомлює своє незнання. Якщо, таким чином, почати філософствувати, щоб позбутися незнання, то, очевидно, знання прагнуть, задля розуміння, а не для користі (Арістотель)

Зверніть увагу: у цій цитаті з Арістотеля означена ще одна важлива риса філософії – її умосяжність. Про те саме говорить і Едмунд Гуссерль:

Від універсальної, але міфо-практичної установки різко відрізняється ... непрактична теоретична установка філософії (Е. Гуссерль)

Спробуйте знайти відповіді. В чому полягає практицизм міфу та непрактична установка філософії? Чи може філософія бути практичною?

Роздуми філософів, що жили пізніше, продовжили характеристику філософського стану як стану подивування. Крім того, вони надавали йому й інших характеристик. Рене Декарт, наприклад, підкреслював складність філософствування, стверджуючи, що перебувати у стані філософського здивування він сам може хіба що декілька годин на рік. Декарт запропонував і спосіб, що звільнить людину від догматичного впливу усталених поглядів, допоможе зупинитися у стані філософського здивування та розпочати власне мислення. Цей спосіб – сумнів.

Зверніть увагу: на здатності сумніватися в найочевидніших речах ґрунтується критична функція філософії, яка у підсумку розширює кордони пізнання, руйнує догми, модернізує знання та збільшує його вірогідність.

На труднощах філософського мислення наголошує німецький філософ ХХ ст. Мартін Гайдеггер, стверджуючи, що завдання філософії – ускладнювати речі. Не дивуйтеся, адже мета філософії не ковзати поверхнею, а заглиблюватися у внутрішню сутність речей та явищ. Ось як пише Артур Шопенгауер:

Справжнє філософське бачення світу, тобто те, яке вчить нас пізнавати його внутрішню сутність, виводить нас за межі явища, не питає звідки і куди? та навіщо?, а завжди і всюди цікавить його лише що? світу..., те, що складає завжди рівну собі сутність світу, його ідею (А. Шопенгауер)

Людвіг Вітгенштейн порівнював філософську діяльність з ретельним розплутуванням жмутка ниток, що ускладнюється неприпустимістю для філософа оминати вузлики, які зробили або не помітили його попередники.

Який висновок можна зробити з наведених вище міркувань? Він здається очевидним. Для того, щоб з'ясувати сутність філософії, недостатньо читати підручники, слухати лекції, запам'ятовувати терміни (як стверджував давній грек Геракліт, велика кількість знання не навчає розуму). Засвоїти філософську думку можна лише в один спосіб: самостійною спробою здійснити філософське мисленнєве зусилля. Це так само, як навчитися їздити на велосипеді, – неможливо, жодного разу не сівши за кермо. Але на відміну від уміння кататися на велосипеді, що здобувається один раз на все життя, думка з'являється тільки у момент мислення. Думати треба щоразу знову: одна вдала спроба зовсім не гарантує успіху у майбутньому. А розпочати власне філософське мислення можна дискутуючи або співмислячи з визнаними філософами, на що й спрямовані наступні завдання і вправи.

Завдання, вправи

1. «Філософія природжена людині» (Йоган Фіхте). *Чи можете ви погодитися з цим? Яка, на ваш погляд, «природа людини», чи включає вона філософію?*
2. «Одна лише філософія відрізняє нас від дикунів та варварів... кожен народ тим освіченіший і тим розвиненіший в аспекті громадянської свідомості, чим краще у ньому філософствують» (Рене Декарт). «Ніщо не може бути більш вірогідною ознакою духовної обмеженості епохи, коли у якого-небудь народу в цей час плідно розвиваються науки, але геть відсутній смак до шляхетного заняття філософією» (Давид Юм). *Проаналізуйте ці твердження Декарта та Юма. На яких рисах філософії наголошують французький та британський мислителі?*
3. *Яке співвідношення між філософією та світоглядом? Будь-яка філософія є світоглядом? Будь-який світогляд є певною філософією?*
4. Французький філософ Огюст Конт стверджував, що епоха філософії в минулому, що «позитивні» науки (фізика, хімія, біологія тощо) не потребують філософії, оскільки самі можуть розв'язувати всі задачі. Вони «самі собі філософія». *Чи має рацію О. Конт?*
5. *Проаналізуйте судження М. Ломоносова про те, що «істинний хімік повинен бути теоретиком і практиком, Отже, повинен бути філософом».*
6. «В наш час фізики повинні займатися філософськими проблемами більшою мірою, ніж у попередні століття. До цього їх змушують проблеми їх власної науки. Наука без теорії пізнання стає примітивною та

- плутаною» (Альберт Ейнштейн). *Чим обумовлено зростання ролі філософії у розвитку сучасної фізики? Яка функція філософії підкреслена у наведеному уривку?*
7. Англійський філософ, логік та математик Б. Рассел, міркуючи про специфіку філософії, відзначав: «Філософія, як я буду розуміти це слово, є чимось перехідним між теологією та наукою. Подібно до теології, її суть полягає у спекуляціях щодо предметів, стосовно яких точне знання було поки що недосяжним; але подібно до науки, вона апелює швидше до людського розуму, ніж до авторитету (не важливо, традиції той авторитет чи одкровення). Все точне знання, на мій погляд, належить науці; всі догми, оскільки вони перевищують точне знання, належать теології. Але між теологією та наукою є Нічия Земля, що наражається на атаки з обох боків; ця Нічия Земля і є філософія» (Бертран Рассел). *Чи можна погодитися з таким визначенням предмету та місця філософії у житті суспільства? Аргументуйте власну позицію.*
  8. «Істинний філософ жене від себе бажання тіла, ніколи їм не піддається, не боїться банкрутства, на відміну від користолюбної більшості». *До якого етапу розвитку філософії належить це твердження? Яка особливість філософії підкреслена у ньому?*
  9. «Онтологія», «гносеологія», «аксіологія», «етика». *Що це за поняття, яке відношення вони мають до філософії?*
  10. *Які особливості філософського мислення означені у поданому визначенні? «Філософи це люди, які здатні осягнути те, що є вічним та тотожним самому собі, а інші цього не можуть, і застрягають на місці, розгублюючись серед нагромадження різноманітних речей» (Платон). Як ви можете пояснити, що «є вічним та тотожним самому собі»? Де і як ви можете стикатись із подібним у своєму житті?*
  11. «Світогляд пов'язують із філософією, коли чекають від філософії впорядкування погляду на життя, на мету життя. Більше того, люди покладають на філософію найважливішу місію – дати їм світогляд... Ось чому філософія посідає виключне місце і в науковому житті, де існує потреба у теоретичній цілісності, і в інших царинах, які викликають інтерес до себе ширших людських мас. Якщо б у філософії відняли світогляд у окресленому вище значенні, то багато людей втратили б до неї інтерес» (Г. Ріккерт). *Спробуйте на основі даного фрагменту прокоментувати, що саме та завдяки чому філософія додає до звичайного повсякденного світогляду, а також пояснити, які переваги самій філософії надає її єдність зі світоглядом? Якими своїми рисами, позначеними у даному фрагменті, філософія є корисною науці? Які інші царини з відчутним впливом філософії, ви можете назвати?*
  12. Сучасний англо-американський філософ Колін Мак-Гінн вважає, що філософські питання – це питання, що їх ставлять діти. *Як ви гадаєте, чому він так думає?*

Тестові завдання

1. Філософію ми розуміємо як:

- a) форму духовного життя
- b) форму матеріального життя
- c) форму самонавіювання
- d) форму медитації

2. Філософія є:

- a) практичною основою світогляду
- b) теоретичною основою світогляду
- c) мистецькою основою світогляду
- d) політичною основою світогляду

3. Філософія є не самим світоглядом, а лише формою його:

- a) практичного обґрунтування і вираження
- b) теоретичного його обґрунтування і вираження
- c) повсякденного його обґрунтування і вираження
- d) позанаукового його обґрунтування і вираження

4. Філософію найперше називали любов'ю до мудрості, тому що:

- a) вона дає людині засіб для самовдосконалення
- b) мудрість властива лише богам, а людині лише прагнення до неї
- c) вона дає людині можливість виносити правильні рішення
- d) філософи повинні були дуже багато знати

5. Філософське знання є:

- a) науковим
- b) світоглядним
- c) практичним
- d) теоретичним

6. Показником теоретичності філософського знання є те, що його складовими є:

- a) абстракції
- b) категорії
- c) поняття
- d) символи

7. За історичним типом світогляд поділяється на:

- a) повсякденний
- b) міфологічний
- c) теоретичний
- d) філософський
- e) досвідний
- f) релігійний
- g) практичний
- h) науковий

8. Специфіка філософського знання порівняно з науковим полягає в тому, що воно є:

- a) приблизним
- b) суб'єктивним

- c) абстрактним
- d) світоглядним (універсальним)

9. До функцій філософії слід віднести:

- a) пізнавальну
- b) світоглядну
- c) регулятивну
- d) критичну
- e) догматичну
- f) комунікативну
- g) розвивальну
- h) прогностичну

10. До розділів філософського знання відносимо:

- a) кінематику
- b) метафізику
- c) онтологію
- d) антропологію
- e) мізантропію
- f) філософію суспільства
- g) євгеніку
- h) філософію природи
- i) гносеологію
- j) пропедевтику
- k) епістемологію
- l) алхімію
- m) аксіологію
- n) методологію

Тема 2. Проблеми буття і свідомості у філософії

Мета вивчення теми:

- виявити роль категорії буття у побудові наукової картини світу;
- ознайомитись з філософськими категоріями, що застосовуються при визначенні буття та його атрибутів;
- окреслити найважливіші особливості сучасної наукової картини світу;
- осягнути складність та фундаментальність проблеми свідомості для філософії та науки;
- провести критичний аналіз основних концепцій походження свідомості; розглянути основні підходи до розв'язання проблеми взаємодії тіла та розуму.

Ключові поняття та терміни: буття, існування, реальність, монізм, дуалізм, психіка, фізикалізм, інтенціональність, суб'єктивність.

План семінарського заняття

1. Буття як філософська категорія. Основні форми буття.
2. Поняття субстанції. Монізм, дуалізм.
3. Поняття матерії. Рух, простір і час.
4. Поняття свідомості. Філософські концепції свідомості. Теорії походження свідомості.
5. Проблема розум–тіло у філософії.

Література до теми

1. Ввякерев Ф.Ф. Основы онтологии / Ф. Ф. Ввякерев, В. Г. Иванов, Б. И. Липский, Б. В. Марков. – СПб, 1997.
2. Доброхотов А. Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А. Л. Доброхотов. – М., 1986.
3. Сагатовский В. Н. Бытие идеального / В. Н. Сагатовский – СПб, 2003.
4. Прист С. Теории сознания / Стивен Прист. – М., 2000.
5. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер. – М., 1997.

Електронні ресурси

1. <http://www.philosophy.ru>
2. <http://filam.ru>
3. <http://philosophylib1.narod.ru/>
4. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
5. <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01422:article>

Поміркуйте

Таємниця свідомості. Як мозок породжує свідомість? Чи може людина пізнати свідомість іншої людини? Ми повинні відрізнити просте відчуття речей, присутніх у свідомості, таких як пахощі троянди, наприклад, від рефлексивного розуміння, коли ми можемо сказати собі «Я відчуваю пахощі троянди». Проста свідомість може бути у тварин і немовлят, але рефлексивна свідомість потребує використання складних понять. Ми можемо відчувати пахощі троянди, навіть не маючи можливості використовувати поняття нюху або поняття себе самих. Відчуття існує до поняття. Сутність відчуттів у тому, як ви це відчуваєте, – на що це схоже мати такі відчуття. Ми не можемо знати, які відчуття має, наприклад, сліпа людина, якщо ніколи не втрачали здатності бачити, як і не знаємо, на що схоже бути кажаном. Це називається суб'єктивністю свідомості. Крім того, у свідомості є й те, що називають інтенціональністю – спрямованістю на щось. Бути свідомим означає бути у стані, що вводить нас у розумовий контакт з речами, що перебувають поза нами (з об'єктами нашої свідомості). Таким чином, наші погляди завжди про щось. Свідомість залучає передчуття чогось, що не є безпосередньо свідомим станом. Крім того, кожен з нас досить ясно знає, у якому стані свідомості перебуває (якщо я бачу червоне яблуко, то знаю дуже добре, що у мене є досвід червоного яблука, що залучається щоразу, коли я бачу червоне яблуко, і я не можу переплутати червоне яблуко з синім виноградом, скажімо). Моя свідомість, таким чином,

прозора для мене і жоден скептик не здатен похитнути моєї впевненості у тому, якими речі мені видаються. Але як мозок може породжувати свідомість, що має ці три характеристики (суб'єктивність, інтенціональність, прозорість)? У мозкових процесів, таких як нейрони, що проводять електричний струм та абсорбують хімікати, немає цих особливостей, ці процеси не дані нам безпосередньо (їх хіба що хтось може описати для нас), у них немає жодної очевидної інтенціональності, вони жодним чином не прозорі для нас (ми не обов'язково знаємо, що коли ми є, то й вони є у нас). Як тоді мозковими станами можна пояснити природу свідомих станів?

Єдиний спосіб дати світу завершеність, це пояснити свідомість (Мігель де Унамуну)

Залежність свідомості від роботи мозку, з огляду на останні досягнення нейронауки, не викликає сумнівів. Але пояснити цю залежність ні наука, ні філософія поки що не може. Повинні бути певні аспекти у мозкових процесах, які б дозволяли породити свідомість з названими трьома характеристиками, але ми не маємо жодної вірогідної концепції, чим або якими ці аспекти можуть бути. Це так ніби існує розрив у поясненні («недостатня ланка»), подолати який ми не можемо.

Не можна сказати, що немає взагалі жодного пояснення взаємодії свідомості і мозку (треба зазначити, що проблема досить давня і традиційно у філософії вона кваліфікувалася як проблема «тіло-розум»). І хоч існує безліч варіацій відповіді на ці питання, їх усі можна звести лише до двох: свідомість і мозок відмінні або свідомість і мозок тотожні.

Дуалізм стверджує, що свідомість (розум) та мозок (тіло) – різні об'єкти. Декарт, наприклад, говорить, що тіло має просторові характеристики (протяжність), розум (слід вказати, що Декарт не розрізняє поняття «розум» і поняття «дух», «душа») – ні. Розум і тіло за смертного життя людини завжди разом, по смерті ж існують нарізно, тому не виникає проблеми безсмертя душі.

Матеріалізм (фізикалізм) стверджує, що розум і мозок тотожні. Думки та відчуття – тільки частини (результати, вияви) нейронних або біохімічних мозкових процесів. Ми використовуємо різні слова, щоб описати розум, втім і проблема, бо ця невідповідна лексика (видумані наліпки) затьмарює розуміння свідомості як звичайних мозкових станів. Тобто, єдиний можливий дуалізм, це дуалізм слів.

Дуалізм швидше відповідає релігійній практиці і нашим уявленням про себе, матеріалізм задовольняє наукову перспективу. Але обидва уявлення стикаються з труднощами. У дуалізмі це проблема виявлення механізму взаємодії мозку та свідомості, впливу свідомості на мозок (якщо вони мають різну природу, то як можливий, скажімо, ефект плацебо, з огляду на той факт, що мозок достатня підстава для усіх фізіологічних процесів). І це робить свідомість якимось невловимим ефемерним додатком.

Матеріалізм відповідає принципу економії мислення, він більш приземлений, але у його межах свідомості відводиться надто незначна роль, аж до повного її заперечення (ми – зомбі або комп'ютери, вся поведінка яких

визначається нейронною взаємодією). У 1982 році австралійський філософ Френк Джексон запропонував мисленнєвий експеримент, суть якого така.

Уявіть майбутнє, в якому людина знатиме все про мозок та мозкові процеси. Там живе талановита дівчина-нейробіолог Мері, яка, як фахівець, знає все про роботу мозку, зокрема і те, які фізіологічні процеси супроводжують кольорове бачення, тобто їй відомо, хвиля якої довжини діє на сітківку ока людини, коли вона бачить червоний помідор, які групи нейронів, задіяні у обробці даної інформації мозком, в результаті чого людина може сказати «я бачу червоний помідор». Але сама Мері з невідомих причин досліджує світ, весь час перебуваючи у чорно-білому приміщенні, через чорно-білий монітор комп'ютера або екран телевізора. Що станеться, коли Мері вийде з чорно-білої кімнати у кольоровий світ або отримає кольоровий телевізор? Чи дізнається вона щось нове про світ?

Френк Джексон думає, що дізнається? А ви як гадаєте? Якщо Мері отримає нове знання, то який з наведених поглядів на природу взаємодії розуму та тіла спростовує цей мисленнєвий експеримент?

Отже, дві головні теорії здаються не надто переконливими. І немає, принаймні поки що, відповідей. Якою є наша свідомість (реальною чи ілюзорною) і хто ми, невже просто зомбі? Кожен сподівається, що ні, бо це було б занадто...

Завдання, вправи

1. Поясніть, в чому полягає відмінність між поняттям «буття» та поняттям «сущє»? Чому філософське розуміння дійсності не може задовольнятися поняттям «все, що існує»?
  2. «Буття є те останнє, про що можна запитувати. Але останнє не може бути визначеним. Адже визначати (покладати межі) можна лише на основі чогось іншого, що стоїть позаду того, що визначається. Але останнє є те, за чим вже нічого немає» (Ніколай Гартман). Спираючись на це твердження, спробуйте пояснити, яке значення для розгортання людського мислення може мати його відношення до буття як до того останнього, про що можна запитувати. Як пов'язані буття та пізнання?
  3. Проведіть зіставлення таких сфер знань та наук про буття, як онтологія, метафізика, космологія, поясніть їх співвідношення.
  4. «Слід розрізняти буття і те, що є. Саме буття ще не є, але навпаки, те, що є (сущє), є й існує, лише прийнявши форму буття... Все, що є, задля того, щоби бути, є причетним буттю, і щоби бути чимось, є причетним до чогось іншого» (С. Боецій). Вдумайтесь у наведені міркування відомого середньовічного філософа; спробуйте чітко відрізнити буття і сущє. Яке із цих понять підлягає визначенню і яким чином (в який спосіб), а яке не підлягає?
  5. «Матерія» і «свідомість» є, по суті, конвенційними поняттями; захищати первинність матерії або свідомості перед новітніми науковими досягненнями так само безглуздо, як сперечатися про те, що висить зверху, а що знизу – Сонце чи Земля». (Бертран Рассел). Чи має рацію Б. Рассел? Відповідь аргументуйте.
  6. Проаналізуйте рядки з віршика С. Маршака. Якій особливості часу вони присвячені?
Ти знаєш: час то швидко лине,
То ледь помітний його плин.
Усе залежить лиш від того,
Як ми поводимося з ним.
7. Викладаючи сутність загальної теорії відносності А. Ейнштейн стверджував: «Суть така: раніше вважали, що якби якимось дивом усі матеріальні речі зникли б, то простір і час залишилися б. Відповідно до теорії відносності разом з речами зникли б і час, і простір». Яку концепцію часу і простору підтверджує теорія відносності Ейнштейна? Як саме видатному фізику вдалося це довести?
  8. У шістдесяті роки XX ст. досить жваво обговорювалась версія про те, що дельфіни мають не менш розвинений інтелект, ніж людина, що вони також живуть і діють свідомо. Прокоментуйте у цьому плані результати експерименту. Коли людина потонає, то дельфіни виштовхують її на поверхню. Виявилось, що вони виштовхують на поверхню води також і гумовий макет людини, а також і колоду, що

занурюється у воду. Про що свідчать ці факти? Чим у цьому плані відрізняються дії людини від дій тварин?

9. «Людина – це частинка цього фізичного світу. Її тіло, подібно до всієї іншої матерії, складається із електронів та протонів, які, як ми знаємо, підпорядковані тим же законам, що й електрони і протони, які входять до складу тварин або рослин. Деякі вчені вважають, що фізіологію ніколи не можна буде звести до фізики, але їх аргументи не дуже переконливі. Те, що ми називаємо думками, залежить, напевне, від організації звивин у мозку... Явну хімічну природу має енергія, що використовується для мислення. Наприклад, брак води в організмі перетворює розумну людину на ідіота. Феномени свідомості, вірогідно, пов'язані із матеріальною структурою... У нас також немає підстав вважати, що індивідуальне мислення продовжує існувати після смерті тіла, адже смерть руйнує організацію мозку і розпорошує енергію, що споживається звивинами» (Бертран Рассел). *Як би ви назвали виражену тут позицію? Чи погоджуєтеся ви з нею? Чому? Якщо не погоджуєтеся, спробуйте виявити в ній сумнівні твердження.*
10. *Чи можна погодитися з твердженням Артура Шопенгауера про те, що думки помирають саме у ту мить, коли вони втілюються у слова?*
11. *Чи має рацію Т. Гекслі, коли стверджує, що не вірить у існування душі, оскільки не може «виявити її у мензурці»?*
12. Сучасний чілійський вчений Умберто Матурана для пояснення відмінностей між біологічним та свідомим дієвими механізмами наводить такий приклад: «Уявімо, що нам необхідно побудувати два будинки. З цією метою ми винаймаємо дві групи робітників (кількість працівників однакова). Одного з першої групи призначаємо керівником і даємо йому книгу з усіма планами будинку, стандартним розташуванням схем стін, водогону, електрообладнання, вікон і т.д. і декілька зображень будинку у перспективі. Робітники вивчають плани і під управлінням керівника споруджують дім, неухильно поступово наближаючись до кінцевого стану, визначеного у планах. У другій групі керівника не призначаємо, а визначаємо для кожного робітника його вихідне місце на робочій ділянці і даємо кожному книгу, у якій містяться вказівки щодо його власного фронту робіт та найближчого до нього простору. У цих вказівках немає таких слів, як будинок, вікна, труби, немає там ні планів, ні креслень будинку, який необхідно звести. Там лише зазначено те, що працівник мусить зробити у певному положенні та у певних відношеннях, усі книги однакові, та кожен вибирає і застосовує різні вказівки, оскільки спочатку робітники перебувають у різних положеннях і потім рухаються по різних траєкторіях. Результат в обох випадках буде однаковий – збудований дім». *Який з наведених способів відповідає свідомій діяльності, а який біологічній? Обґрунтуйте свою думку. Якщо в обидвох групах під час роботи станеться помилка, то для якої вона стане фатальною (в тому сенсі, що в результаті запланованої будівлі не вийде), а де її легко виправити? Поясніть чому?*

Тестові завдання

1. Під онтологією слід розуміти:

- a) розділ філософії, що досліджує цінності буття
- b) розділ філософії, що досліджує сутність людини
- c) розділ філософії, що досліджує сутність буття світу
- d) розділ філософії, що досліджує сутність пізнання

2. Основним об'єктом вивчення онтології є:

- a) світ як певна реальність і визначеність людського буття
- b) світ суспільства як цілості
- c) ідеальний світ
- d) матеріальний світ

3. В античній європейській філософії першими порушили проблему буття:

- a) кіренаїки
- b) епікурейці
- c) софісти
- d) елеати

4. Поняття «res cogitans» та «res extensa» для характеристики засад буття були введені:

- a) С. Боецієм
- b) Ансельмом Кентерберійським
- c) Р. Декартом
- d) Б. Спінозою
- e) Г. Лейбніцем

5. Поняття буття виконує у філософії такі функції:

- a) воно окреслює найперші умови помислення дійсності внаслідок того, що виводить міркування за межі конкретних форм суцього
- b) воно вказує природознавству напрями виправданого вивчення дійсності
- c) воно постає підставою для сенсоутворення, оскільки вказує на найперші та найширші орієнтири людського свідомого відношення до дійсності
- d) воно дозволяє проводити виправдані визначення основних понять науки
- e) воно виводить будь-яке мислення на рівень гранично широкого узагальнення.

6. Найзагальніша форма (статус) існування свідомості:

- a) ідеальність
- b) здоровий глузд
- c) цілепокладання
- d) смисложиттєвість

7. Концепція пояснення свідомості виявами єдиного інформаційного поля Всесвіту:

- a) бере до уваги лише механізми людської нейрофізіології
- b) є лише реакцією на сучасне розгортання інформаційного буму
- c) відповідає сучасним знанням про Всесвіт, інформацію, її властивості та роль в процесах дійсності;

d) не відповідає сучасним даним про механізми діяльності людського мозку

8. Як ви розумієте термін «ідеальне»:

- a) як позначення чогось лише уявного
- b) як статус існування образів та уявлень у людській свідомості;
- c) як досконале, неперевершене;
- d) як доведення параметрів певних якостей або відношень до їх межового виміру
- e) як еталонні виміри суцього

9. В структуру свідомості можна включити:

- a) мрії, образи, уявлення, почуття
- b) несвідоме, підсвідоме, свідоме та самосвідомість
- c) мислення, почуття та емоції, волю
- d) знання, ідеї, теорії, уявлення, бажання

10. Серед перерахованого нижче виділіть те, що стосується функцій свідомості:

- a) орієнтування
- b) пізнання
- c) контроль
- d) регулювання
- e) бажання
- f) оцінювання
- g) комфорт
- h) боротьба за існування
- i) агресія

Тема 3. Сутність пізнання. Основні форми і методи пізнання

Мета вивчення теми:

- з'ясувати зв'язок пізнання зі становищем та перспективою людини в світі, окреслити умови, можливості та рівні пізнання, його різновиди та форми; проаналізувати основні концепції істини;
- розкрити суперечливу роль науки у суспільному житті;
- ознайомитися з основними формами та методами наукового пізнання

Ключові поняття та терміни: суб'єкт, об'єкт, гносеологія, епістемологія, епістема, докса, скептицизм, агностицизм, догматизм, релятивізм, істина, чуттєве пізнання, раціональне пізнання.

План семінарського заняття

1. Природа і призначення процесу пізнання. Об'єкт і суб'єкт пізнання.
2. Пізнаваність світу. Основні гносеологічні стратегії.
3. Форми пізнання. Чуттєве і раціональне у пізнанні.
4. Типи пізнання. Поняття науки, її види і функції.

5. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання.
6. Форми і методи наукового пізнання.
7. Істина як гносеологічна категорія.

Література до теми

1. Миронов В. В. Онтология и теория познания / В. В. Миронов, А. В. Иванов. – М., 2005. – С. 364–442.
2. Джеймс У. Прагматическая концепция истины / Уильям Джеймс / Воля к вере. М., 1997. – С. 283–299.
3. Джеймс У. Прагматический взгляд на истину и его неверные толкования / Уильям Джеймс / Воля к вере. М., 1997. – С. 343–359.
4. Рассел Б. Человеческое познание его сферы и границы / Бертран Рассел. – К., 2001.

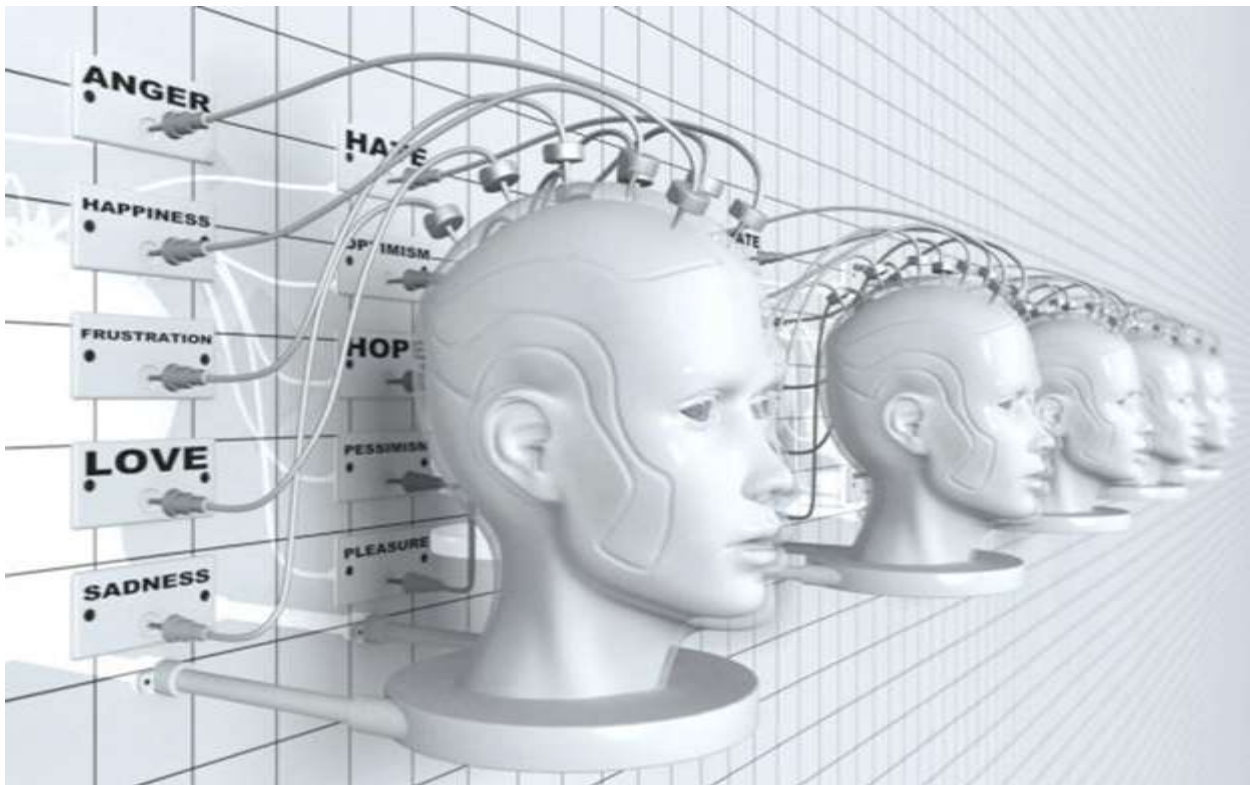
Електронні ресурси

1. <http://www.philosophy.ru>
2. <http://filam.ru>
3. <http://philosophylib1.narod.ru/>
4. http://ihtik.lib.ru/philosbook_22apr2005/philosbook_22apr2005_1351.rar
5. http://lib.uni-dubna.ru/search/files/phil_shpengler/~phil_shpengler.htm

Поміркуйте

Що ми насправді знаємо? Люди не завжди мають рацію стосовно того, що здається їм цілковито зрозумілим. Вони помиляються. Наскільки широко розповсюджені наші помилки? Чи можемо ми помилятися відносно всього? І чи можемо ми взагалі пізнати світ? У філософії склалися різні гносеологічні стратегії для відповіді на ці непрості питання.

Скептицизм стверджує, що наше знання набагато обмеженіше, ніж ми собі уявляємо. Почалося все з давніх греків, але і в новочасній філософії Рене Декарт (1596-1650) був остаточним скептиком. Декарт прагнув знати, що можна піддати сумніву, а що є безсумнівним. (Мені здається, я знаю, що сиджу за столом, але це може бути ілюзією. Насправді я лежу у ліжку і сплю. А можливо, я насправді просто в матриці? Можливо увесь зовнішній світ ілюзія? Чи можемо ми довести, що це не так? Я можу бути впевненим, що маю тіло? Можливо, у мене є лише мозок? Як ми можемо знати, що інші люди мають свідомість? Можуть вони бути просто автоматами? Навіть якщо у інших людей є тіла, що доводить, що в цих тілах є душа або свідомість? Все, що я бачу, це їхня зовнішня поведінка, яка цілком може бути автоматичною? Можливо я єдина свідомість, що існує у всесвіті (соліпсизм)? Або можливо, свідомості інших відмінні від моєї, можливо, інші люди бачать світ у відмінних кольорах?

Я можу бути впевненим у тому, що майбутнє буде подібним до минулого? Чи можу я бути впевненим у тому, що хліб завжди годуватиме мене, якщо раніше він мав поживні властивості? Як мені знати, що сила тяжіння буде завжди працювати так само, як і раніше? Це проблема індукції: як виправдати висновки від минулого до майбутнього. (Є також проблема, як я можу знати, що світ не сформовано 5 хвилин тому, а всі знання про світ, що є у мене, кілька секунд тому не вживлені у мою свідомість вищим розумом?) Тоді немає нічого, в чому я можу бути впевненим.

У Декарта з'являється блискуча ідея щодо цього: я можу бути впевненим у власному сумніві. Оскільки, сумніваючись, я думаю, то я існую, адже мислити може лише те, що існує.

Мислю, отже існую (Рене Декарт)

Ніхто напевне не може знати, що існують інші або що відбувається з планетою Земля, але кожен може знати, що він є, доки він думає.

Насправді, ніхто не може остаточно заперечити сумнів скептика. Але чому те, що ми знаємо менше, ніж думаємо, що знаємо, має таке велике значення? Чому знання цінне для нас?

Всі люди за своєю природою жадають знання (Арістотель)

Напевне, тому, що знання – це те, що пов'язує нас зі всесвітом, воно об'єднує світ і наше Я. Знання зменшує екзистенційну ізоляцію самотньої свідомості: якщо ми не впевнені у своєму знанні, то ми закриті у власному приватному світі. Наша свідомість може бути більше подібною до в'язниці, ніж до вікна у світ. Таким чином, роль знання величезна.

Але яке знання цінне для нас? Яким воно повинно бути, щоб ми змогли йому довіряти, тобто якими є необхідні та достатні підстави для того, щоб бути впевненими, що ми знаємо? Найочевидніша відповідь: знання – це те, у чому

ми переконані (у що ми віримо), але чи цього достатньо? Адже буває так, що ми (суб'єкти) приймаємо бажане за дійсне, тому наше переконання повинно базуватися на відповідності речей дійсності, бути об'єктивним. Щоб сказати, що пізнавані речі відповідні світові, необхідні підстави, причини, які ми можемо навести на підтвердження істинності наших суджень. Наприклад, коли я стверджую, що за вікном дощ, то я не пояснюю це моїм власним бажанням, або гадкою (іде дощ, бо я хочу, щоб дощило, або я просто так думаю), я залучаю до пояснення інші речі на підтвердження моєї думки (я думаю, що дощ іде тому, що чую легкий стукіт крапель по даху мого будинку). Переконання, щоб вважатися знаннями, повинні базуватися на доказах. Це ми називаємо раціональністю. Правда, скептики скажуть, що наших аргументів ніколи не буде достатньо для впевненості. Ні відповідності дійсності, ні аргументації недостатньо, аби вважати нашу віру знанням. *Уявіть ситуацію, коли ви перед початком заняття чекаєте на викладача, ви не встигли виконати домашнє завдання, тому швидко списуєте його у колеги. Ваш приятель, бажаючи вас обдурити й налякати, стверджує, що викладач уже за дверима. Але так відбувається, що саме в момент обману викладач з'являється на порозі. В цьому випадку ваша віра істинна (викладач увійшов), у вас є достатньо підстав бути впевненим (ваш приятель дуже надійний і рідко вводить когось в оману). Але ви не знаєте, що прихід викладача в цей момент – випадковість, як випадковим було й те, що ви не зуміли в цьому розібратися. Отже, робимо висновок, що для знання наші переконання повинні бути не випадковими.*

Поняття «знання» забезпечує хороший приклад концептуального аналізу, при якому ми повинні думати ретельно й систематично про наші поняття. І звісно, ми повинні поговорити про істину, якої потребують наші переконання, аби стати знаннями.

Жодного знання не може бути без істини, але яка природа істини? В історії філософії є три традиційні теорії істини: когерентна, прагматична, кореспондентська.

Когерентна концепція істини передбачає послідовність і системність суджень, тобто судження є істинним, якщо воно не суперечить іншим судженням у цілісній системі поглядів. Проблема з цією концепцією істини в тому, що вона дозволяє судженню бути істинним в системі мого світобачення, але не обов'язково, що і вашого. Крім того, вона, забезпечуючи внутрішню стрункість і несуперечливість системи, не враховує зовнішнього відношення (відповідність наших суджень про світ самому світові).

Прагматична теорія істини стверджує, що критерієм істинності є практика. Істиною є те, у що корисно вірити, що найкраще сприяє задоволенню наших цілей. Якщо у вас будуть помилкові уявлення, то ви не будете діяти ефективно, таким чином істина стає умовою ваших хороших стосунків з дійсністю, вона, зрештою, робить вас щасливим. Проблема цих уявлень в тому, що істина не завжди робить нас щасливими, оскільки дійсність не завжди приємна для нас. Звісно, істина часто корисна, але це не означає, що істинним є лише те, у що корисно вірити. Висловлюючись образно, прагматична концепція

ставити воза перед конем: переконання корисні, коли істинні, але не істинні, бо корисні.

Кореспондентська теорія стверджує, що істинним є те, що відповідає дійсності. Зрозуміло, що ці уявлення базуються на здоровому глузді. І загалом, мабуть, це правильне уявлення. Судження «сніг білий» істинне, коли сніг насправді білий. Але нам треба бути обережними. Коли ми говоримо, що судження «сніг білий – істина», то це означає, що те, про що ми говоримо, має властивості, які ми приписуємо йому. Це іноді називають «теорією надлишковості», яка стверджує, що слово «істина» використовують аби уникнути повторів або багатослів'я. Якщо я стверджую, наприклад, що всі слова Папи Римського – істина, то я просто коротко висловлюю все те, що можу висловити, повторюючи його слова.

Але у будь-якому випадку питання про істину – це питання про об'єкти, дані нам, оскільки вони постають перед нами як дані. І саме дійсність робить уявлення істинними або хибними. Це передбачає об'єктивність істини, в тому сенсі, що вона не залежить від наших гадок. Коли люди використовують фразу «істина для мене», вони просто мають на увазі, що їхні уявлення відрізняються від уявлень інших, але це мало стосується істини. Який сенс у тому, що дещо істинне тільки для одного? Близна снігу – питання, яким він є насправді, а не яким його бачать різні люди.

Завдання, вправи

1. *Якщо людина мала би більше органів відчуття, могла б вона пізнати більше? Аргументуйте свою відповідь.*
2. *Якщо ложку покласти у склянку з водою, то вона здаватиметься нам зламаною. Чи означає це, що наш зір та органи чуття в цілому вводять нас у оману і їм не можна довіряти? Представники якого напрямку не довіряють органам чуття?*
3. *«Питання про існування позаземного життя подібне до усіх інших наукових проблем. Його розв'язання залежить від однодумності: якщо більшість авторитетних вчених визнають свідчення про існування позаземного життя достатніми, то його існування стане науковим фактом (В. Корлісс). Як ви ставитеся до такого судження?»*
4. *«Доки ми не визнаємо, що в глибинах людської душі присутнє прагнення пізнання, яке усвідомлюється як обов'язок, ми завжди будемо схильні розчинити це прагнення у ніцшеанській волі до влади. А тому будемо знову звинувачувати науку в усіх гріхах, витoki яких, звичайно, лежать не у прагненні до пізнання, а у прагненні до зла та застосуванню зброї... Аналіз людської свідомості не повинен приводити нас до звинувачення наукових методів» (Г. Башляр). На які аспекти пізнання звертає увагу Г. Башляр, протиставляючи їх один одному? Якою мірою виправдане таке протиставлення? Що може бути основою для розрізнення прагнення до пізнання та до зла? Чи погодитесь ви з тим, що прагнення пізнавати має завжди лише позитивне значення?»*

5. «Ми живемо в епоху найбільшого перелому. Філософська думка виявилась безсилою у справі запровадити у людстві духовну єдність. Духовна єдність релігії виявилась утопією. Релігійна думка розпалась на множину течій. Безсилою виявилась і державницька думка... І саме в цей час з'явилась у ясній реальній формі можлива для створення єдності людства сила – наукова думка, що переживає надзвичайний вибух творчості. Вона виявилась у новій формі: з одного боку, у формі логічної обов'язковості та логічної незаперечності її основних досягнень, з іншого, у формі охоплення нею всього людства» (В. Вернадський). *Зверніть увагу на характерне переконання у всемогутності науки. В чому бачить автор уривку силу науки? Чи погоджуєтесь ви з таким її розумінням? Якою мірою виправдане протиставлення науки іншим сферам духовної діяльності – філософії, релігії, державній думці?*
6. Поклавши за мету для себе вивчити наявність чи відсутність впливу електричного струму на магнітну стрілку, що знаходиться поблизу електропроводу, Ампер виявив, що вона повертається. Виходячи з цього, він висловив думку, що магнетизм Землі викликано струмами, що оповивають планету у напрямку із заходу до сходу. Далі він висловився, що магнітні властивості будь-якого тіла визначаються замкненими електричними струмами всередині нього. *У яких формах рухалася думка відомого фізика?*
7. «Краще розтинати природу на частини, ніж відволікатися від неї» (Френсіс Бекон). *Які логічні операції протиставлені у цьому висловлюванні? Наскільки виправдане таке протиставлення?*
8. *Які методи пізнання використовувалися у наведених нижче прикладах?*
- На початку XIX століття у Британії готували до спуску на воду потужний військовий корабель «Каптен». Інженер Рід виготовив зменшену копію корабля, щоб провести випробування. Результати досліду свідчили, що корабель буде погано триматися на хвилях і в разі навіть незначного шторму може потонути. Але адмірала не повірили інженерові. Невдовзі корабель потонув, а з ним 533 моряки. В Лондоні встановлена меморіальна дошка «з вічним засудженням невігластва».
  - Звернувши увагу на те, що $4=1+3$; $6=3+3$; $8=5+3$; $10=5+5$, математик Гольдбах висловив гіпотезу, що всяке парне число можна представити у вигляді суми двох непарних.
9. *Порівняйте між собою нижче наведені критерії істини, дайте їм оцінку.*
- «Істинним слід завжди визнавати лише настільки очевидне, в чому неможливо було би знайти нічого, щоби давало хоч якийсь привід для сумніву» (Г. Лейбніц).
  - «Що є істина? – На це питання Понтія Пілата можна відповісти просто й переконливо... Відповідь ця полягає в наступному: твердження, судження, висловлювання або гадка є істинними, якщо і тільки якщо вони відповідають фактам» (К. Поппер).

- c) «Істинність є властивість віри, і як наслідок – властивість речень, що виражають віру. Істина полягає у певному відношенні між вірою та одним або кількома фактами, іншими, ніж сама віра. Речення може бути назване істинним або хибним, навіть якщо в нього ніхто не вірить, проте за умови, що якщо би хтось в нього повірив, то ця віра виявилась би або істинною або хибною в залежності від обставин» (Б. Рассел).
- d) «Критерієм істини є узгодженість дискусійного твердження з вже наявним і прийнятим знанням» (О. Нойрат).
10. *Визначте такі сфери пізнання, у яких найчастіше використовується логічний та історичний методи. Чим це зумовлено?*
11. *Якім логічним операціям та методам відповідають ці практичні дії:*
- a) розбирання тракторного мотору;
- b) отримання складної хімічної сполуки шляхом поєднання простих.
12. «Закон інерції був першим великим успіхом у фізиці, фактично її дієвим початком. Його отримали шляхом міркувань про ідеалізований експеримент, про тіло, яке рухається без тертя і взаємодії інших зовнішніх сил. З цього прикладу, а згодом і з багатьох інших, ми дізнаємося про важливість ідеалізованого експерименту, створеного мисленням» (А. Ейнштейн).
- a) *що таке ідеалізація? Чим вона відрізняється від узагальнення та абстрагування?*
- b) *що таке мисленнєвий експеримент? Яку пізнавальну операцію він передбачає?*
- c) *об'єкти науки – це переважно ідеалізовані об'єкти (математичні поняття, ідеальний газ, абсолютно чорне тіло тощо). Якщо наука претендує на відображення дійсності, чому не відмовиться від ідеалізованих об'єктів?*

Тестові завдання

1. Гносеологія та епістемологія – це:
- a) синоніми, оскільки позначають те ж саме – теорію пізнання
- b) різні напрями вивчення пізнання, оскільки гносеологія досліджує загальні умови пізнання, а епістемологія – знання (переважно – наукове)
- c) різні напрями пізнання, але їх часто розглядають як синоніми
2. Найпершим та найважливішим для людини видом пізнання постає:
- a) наукове пізнання
- b) життєво-досвідне пізнання
- c) художньо-мистецьке
- d) релігійно-містичне
- e) жодне із видів пізнання, оскільки вони лише разом охоплюють всі пізнавальні здібності та можливості людини
3. У якій формі руху знання втілена чітка фіксація знання про незнання:
- a) у проблемі

- b) у гіпотезі
  - c) у теорії
  - d) у факті
4. До методів емпіричного рівня пізнання відносимо:
- a) здоровий глузд
  - b) спостереження
  - c) вимірювання
  - d) експеримент
  - e) фантазію
5. До методів теоретичного рівня пізнання відносимо:
- a) стилізацію
  - b) формалізацію
  - c) класифікацію
  - d) математизацію
6. Наукове пізнання відрізняється від повсякденного тим, що воно є:
- a) наперед продуманим
  - b) методично зорганізованим
  - c) правильним
  - d) спрямованим
7. Оберіть найбільш виправдані та виважені варіанти відповіді на питання. Серед сучасних підходів до визначення та розуміння істини можна виділити такі:
- a) істина – це відповідність знань та уявлень дійсному стану речей
  - b) істина – це внутрішня узгодженість знань та їх складових
  - c) істина – це характеристика лише наукових знань
  - d) істина – це поняття, що у власному розумінні притаманне лише божественному віданню та об’явленню
  - e) істина постає як еталонне поняття, що дозволяє оцінювати міру точності та виправданості знань
8. До найперших ознак науки слід віднести:
- a) її мову (спеціальну термінологію) та логіку (внутрішню впорядкованість)
  - b) єдність функцій описування, пояснення та прогнозування
  - c) дослідження внутрішньої необхідності явищ та процесів дійсності
  - d) наявність емпіричного та теоретичного рівнів пізнання
  - e) усе вище перераховане
9. Яке з визначень найповніше розкриває природу наукової теорії?
- a) несуперечлива система поглядів, ідей, уявлень, що в узагальненій формі розкриває сутнісні властивості та закономірності об’єктивного світу
  - b) несуперечлива система поглядів, ідей, уявлень, за допомогою якої відбувається систематизація та впорядкування інформації емпіричного рівня пізнання
  - c) система поглядів, ідей, уявлень, за допомогою якої відбувається несуперечливе пояснення емпіричних фактів

10. Із наведених нижче можливих варіантів відповіді виберіть найбільш виправдані. У порівнянні чуттєвого пізнання із раціональним (абстрактним мисленням) можна зробити такі висновки:

- a) чуттєве пізнання має ту перевагу, що воно засвідчує дійсність чужого
- b) чуттєве пізнання має ту перевагу, що воно дозволяє інтенсифікувати пізнання через узагальнення
- c) раціональне пізнання здатне виходити за межі наданого чуттям та фіксувати зв'язки цілих класів предметів
- d) жодне із них не має очевидних переваг у відношенні до іншого

Тема 4. Специфіка людського буття

Мета вивчення теми:

- показати проблематичність людського буття, його складність, багатовимірність, невичерпність;
- окреслити найважливіші визначення людини та виявів її буття;
- продемонструвати їх суперечливість та відкритість історичній перспективі.

Ключові поняття та терміни: життя, існування, антропосоціогенез, особистість, індивідуальність, преформізм, епігенез, сенс життя.

План семінарського заняття

1. Проблема сутності людини. Теорії походження людини.
2. Природні, соціальні та духовні виміри людського життя.
3. Людина, індивід, індивідуальність, особистість
4. Особистість як соціально-культурна форма буття людини. Етапи соціалізації людини.
5. Сенс життя.

Література до теми

1. Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; [общ. ред. Ю. Н. Попова].—М., 1988.
2. Кризис сознания : сборник работ. – М., 2009.
3. Маркузе Г. Одномерный человек. – М., 2009.
4. Філософія. Світ людини: курс лекцій. К., 1999.
5. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека / Н. А. Бердяев / Опыт парадоксальной этики. – Харьков, 2003. – С. 425–521.
6. Марсель Г. Homo viator. – К., 1999.

Електронні ресурси

1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://anthropology.ru/ru/texts/index.html>

3. <http://filam.ru>
4. <http://www.philosophy.ru>
5. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
6. <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01422:article>

Поміркуйте

Ми прагнемо, аби життя було не просто вільним від страждань, але й мало б якесь позитивне значення. Перед кожною людиною хоч раз поставало питання, у чому сенс життя? Що надає цінності людському життю і хто її надає? Є лише два різновиди відповіді на це питання: сенс людському життю надається зовні або сенс виникає з самого людського буття.

Багато хто з людей відчуває, що якщо нема Бога, який створив нас і піклується про нас, то життя стає хитким й опиняється під загрозою втрати сенсу. Чи має життя сенс у безбожному всесвіті?

Застосуємо трохи логіки. Може бути так, щоб всяке життя не мало значення, якщо цей сенс не визначається іншою вищою істотою? Якщо так, то це означає, що сам Бог потребував би іншого Бога, що надавав би сенс його буттю, а другий – третього і т. д. Було б дивним стверджувати, що життя Бога набуває значимості лише внаслідок вищої форми життя (ще вищого Бога). Значить, принаймні деяке життя (Бога, наприклад) має сенс як таке. Але якщо припустити, що життя Бога має сутнісне значення, то чому б не припустити, що і наше має сенс незалежно від будь-якого зовнішнього впливу?

Зрозуміло, що тепер, аби знайти сенс у житті, необхідно з'ясувати, які цінності роблять його вартісним. Вони не повинні обмежуватися лише

етичними цінностями, хоча, без сумніву, вони є вкрай важливими. Три головні цінності обстоювали філософи: задоволення, пізнання, гідність. Дехто вважав задоволення єдиною справжньою цінністю. Таке уявлення називається **гедонізмом**, що є близьким до **утилітаризму** (ми повинні отримувати якнайбільше задоволення, навіть якщо це відбуватиметься за рахунок знання та гідності). Важливим питанням апологетів гедонізму є питання про те, що вважати задоволенням – чуттєве (від наїдків, напоїв, фізичної близькості) чи й задоволення від наукових відкриттів, мистецтва, філософії. Якщо до переліку задоволень додавати і останні, то тоді й знання, й гідність теж постають гедоністичними цінностями.

Стандартним запереченням навіть і до ширшого визначення гедонізму є твердження, що «краще бути незадоволеним Сократом, ніж задоволеною свинєю». Крім того, іноді знання та збереження власної гідності роблять нас нещасливими, але ми все ж цінуємо їх. Та й задоволення від знання і гідності ми отримуємо саме тому, що цінуємо їх, а не тому, що вони цінні лише внаслідок задоволення, що дають нам.

Протилежною ідеєю є ствердження цінності лише людської гідності. Стоїчна або аскетична людина, офіруючи свої інтереси, уникаючи задоволення, строго керуючись вимогами совісті, віднаходить (позиція **стоїцизму** та **аскетизму**) набагато більше сенсу у житті. Ця установка досить складна для пересічної людини, і, певно, більшість з нас не зможе прийняти таку самонегачію як ідеал життя.

Платон подарував нам ідею, що знання є найбільшою цінністю. Причому знання, що надає сенс життю, це філософське знання, адже саме воно проникає у суть найбільших явищ, воно допомагає подолати невігластво. Ми повинні зрозуміти дійсність, уникаючи втішних для нас міфів та вузьких перспектив. Наш розум повинен відкритися всесвітові так, щоб виник зв'язок між нашим Я та світом. Тому знання цінне не лише тим, що дарує й інші цінності (фахову майстерність або здатність перемогти конкурентів), воно цінне як таке. Знати – це просто хороша річ.

Напевне, правильним буде сказати, що нам не слід обирати. Ми можемо урівноважити всі названі цінності. Іноді вони можуть вступати у конфлікт, і в кожному окремому випадку нам слід визначати, чому віддавати перевагу. Життя, наснажене усіма, стане набагато яскравішим, ніж перевага одної-єдиної. І задоволення, і знання, і моральна гідність – хороші речі, жодна з них не редукується до іншої. Якщо людина обирає приємну прогулянку, вона навчатиметься менше, ніж якби залишилася вдома, щоб почитати, але задоволення від прогулянки має власну цінність і може переважити цінність читання. З іншого погляду, людина може всю свою енергію спрямувати на роботу, тоді вона не отримає достатньо цінного знання у житті. Тому треба вчитися, як поєднувати всі цінності у гармонійне ціле.

Завдання і вправи

1. *Як ви ставитеся до судження: «Людина виявляє, що коли вона змінює своє ставлення до інших людей та речей, вони так само змінюються у відношенні до неї»?*
2. *Чи має рацію Сократ, коли говорить, що без пізнання себе для людини неможливе пізнання сутності світу?*
3. *«Немає такого людського вчинку, що не зачіпав би іншу людину. Абсолютних особистостей не існує. Той, хто відчужується від спільноти, завдає їй шкоди. Сумний змушує сумувати інших» (А. Сент-Екзюпері). Проаналізуйте подане висловлювання.*
4. *Оноре де Бальзак говорив: «Якщо обирати між Фаустом і Прометеєм, я обираю Прометея». Прометей, що, за легендами, відкрив секрет вогню для людини, став символом наукових і технічних досягнень цивілізації. Натомість Фауста хвилювала проблема сенсу земного буття та пошуку щастя. Як ви б розв'язали цю дилему? Аргументуйте власні погляди.*
5. *Французький філософ Альбер Камю у книзі «Бунтівна людина» писав, що ідейність призводить до втрати моральності. На його думку, за окрему людину варто віддати життя, але померти за ідею безглуздо. Люди, що помирають за ідеї, не повинні у ХХ ст. викликати повагу. Як ви ставитеся до таких поглядів?*
6. *Існує відома приказка «Краще пізно, ніж ніколи». Чи має вона сенс? Як ви ставитеся до таких її модифікацій: «часто буває, що краще саме ніколи, ніж пізно», «як дізнатися, пізно уже чи ще ні?» Наведіть приклади із життя для ілюстрації власних думок.*
7. *У книзі «Буття і ніщо» французький філософ Жан-Поль Сартр стверджує: «Абсурдно, що ми народилися, абсурдно, що ми померемо». Порівняйте це висловлювання з судженням видатного фізика Ервіна Шрьодінгера: «Звідки я тут, куди прямую? Це велике суттєве питання, однакове для нас усіх. У науки немає на нього жодної відповіді». Що об'єднує Сартра та Шрьодінгера?*
8. *«В історії, яка нараховує майже десять тисяч років, ми є першим поколінням, в якому людина повною мірою усвідомила свою власну проблематичність. Я маю на увазі те, що вона вже не знає себе самої і усвідомлює це» (Макс Шелер). Прокоментуйте наведене міркування. Як ви думаєте, які чинники життя та історії призвели до того, що людина перестала себе знати й розуміти? Як із цим пов'язана проблематичність людського буття?*
9. *«Що ж за химера – людина? Яке небачене, яке чудовисько, який хаос, яке поле суперечностей, яке диво! Суддя усіх речей, безглуздий земний хробак, хранитель істини, помийна яма сумнівів та помилок, слава та сміття Всесвіту. Хто розплутає цей клубок? Дізнайся ж, гордовита людино, що ти – парадокс для себе самої. Примирися, безсилий розум! Замокни, безглузда природо! Дізнайся ж, що людина є нескінченно вищою від людини» (Блез Паскаль). Які суттєві риси людини особливо*

наголошені в даному фрагменті? Як ви вважаєте, така характеристика людини звеличує її чи принижує? Прокоментуйте вислів «людина є нескінченно вищою від людини».

10. *«В людині завжди є щось, що лише вона сама може відкрити у вільному акті самосвідомості та слова, те, що не піддається зовнішньому визначенню. Поки людина є живою, вона живе тим, що ще не завершена і не сказала свого останнього слова» (Михайло Бахтін). Як ви розумієте твердження про незавершеність людини?*
11. *«Я намагався в міру моїх сил довести мою теорію, і, мені здається, ми повинні визнати, що людина з усіма її шляхетними якостями, з її божественним розумом... словом, з усіма високими здібностями, все ж носить у своїй фізичній будові незнищений відбиток низького походження... Найбільше ускладнення, що виникає перед нами, коли ми доходимо висновку про походження людини, це – високий рівень наших розумових здібностей та моральних якостей. Але кожний, хто визнає принципи еволюції, повинен бачити, що розумові здібності вищих тварин є якісно такими самими, що і в людини, хоча вони відчутно відрізняються ступенем розвитку, та здатні до подальшого вдосконалення» (Чарльз Дарвін). Яка концепція походження людини представлена у даному уривку? З чим в ньому ви можете погодитись, а що піддали б сумніву?*
12. *«Припущення, що людської природи не існує, містить в собі стільки ж небезпек, як і концепція фіксованої людської природи. Якщо немає сутності, спільної для всіх людей, то із цього випливає, що не може бути єдності людей, не можуть бути знайдені цінності та норми, для всіх загальнозначущі, і навіть те, що не мають права на існування такі науки, як психологія та антропологія, предметом вивчення яких постає людина. Було би корисним співвіднести поняття природи або сутності людини із визначенням атрибутів, спільних для всіх людей... Найбільш відомий із цих атрибутів – визначення людини як розумної істоти – homo sapiens. Друге суттєве визначення людини – zoon politicon – істота соціальна. Ще одне визначення людини – homo faber – людина, що здатна творити, виробляти. Нарешті, слід згадати ще про один суттєвий атрибут людини: людина – істота, що здатна продукувати символи, а найбільш важливий символ, який вона створила, – слово» (Еріх Фромм).*

Перечитайте уважно наведені міркування, проаналізуйте їх та дайте відповіді на такі питання:

- 1) *наскільки є виправданим прагнення окреслити сутність, а також атрибути людини;*
- 2) *яка позиція тлумачення людини видається вам більше виправданою – концепція існування єдиної людської природи чи плюралізму людини;*
- 3) *чи можна вважати наведені атрибути людської природи достатніми, найпершими, найважливішими?*

Тестові завдання

1. Антропогенез розглядається в контексті космогенезу у вченні:

- a) Ч. Дарвіна
- b) П. Тейяра де Шардена
- c) Н. Коперника
- d) Д. Бруно

2. Особистість – це:

- a) сукупність властивостей характеру, темпераменту і вольових настанов
- b) продукт суспільних відносин
- c) особина людського роду
- d) індивідуальна субстанція духовного життя суспільства

3. До ознак особистості слід віднести:

- a) здатність до фантазування
- b) здатність до пізнання
- c) здатність до анархії
- d) здатність до любові
- e) здатність до ненависті
- f) наявність волі
- g) гідність
- h) повноту вираження
- i) повноту буття

4. Поняття свободи в загальному плані передбачає:

- a) усвідомлену необхідність
- b) відсутність необхідності
- c) відсутність будь-яких перешкод для дії
- d) відсутність суперечностей між намірами та їх виконанням

5. Поняття цінностей передбачає:

- a) введення предметів у відношення «людина – людина»
- b) визначення економічних витрат на виготовлення певної продукції
- c) фіксацію значущості будь-чого для людини
- d) ігнорування реального стану речей внаслідок суб'єктивних зацікавлень людини
- e) розгляд певних предметів та явищ під кутом зору стратегічних життєвих завдань та мотивів діяльності людини

6. Поняття «життя людини» може бути застосованим для позначення:

- a) її здатності бути живим організмом із усіма притаманними йому властивостями
- b) того змісту, яким може бути наповнений час, відведений людині як проміжок між її народженням та смертю
- c) спосіб людського життя, а також всіх найважливіших особливостей або подій, що супроводжують життєвий шлях людини
- d) все вище перераховане

7. До різновидів свободи слід віднести:

- a) вірогідну свободу

- b) негативну свободу
  - c) свободу від відповідальності
  - d) свободу волі
  - e) свободу дії
8. Коли вживають вираз «за це заплачено найвищу ціну», то мають на увазі:
- a) гроші
  - b) суспільні витрати
  - c) державні витрати
  - d) людське життя
9. Через співвідношення природного та соціального в людині:
- a) виникає одвічний конфлікт між природними потягами людини та нормами соціальної поведінки, оскільки природне є первинним та більш потужним, ніж соціальне
  - b) висвітлюється сутність та особливості як природного, так і соціального
  - c) природне починає виявляти свої властивості та грані завдяки тому, що соціальне включає в свій зміст усвідомлення, розумність
10. Яка відповідь на питання про співвідношення понять «людина» та «особистість» буде правильною:
- a) людина і особистість – тотожні поняття
  - b) людина – поняття антропологічне, особистість – соціальне
  - c) людина стає особистістю, коли засвоює культуру і мораль
  - d) головною особливістю особистості є наявність у неї світогляду та самосвідомості
  - e) особистість – це суспільно розвинена людина

Тема 5. Суспільство як об'єкт філософського аналізу

Мета вивчення теми:

- проаналізувати основні підходи до визначення суспільства;
- дослідити вплив суспільства на життя окремої людини та роль людини у житті суспільства;
- розглянути вплив суспільства на природу;
- дослідити, які проблеми існують в сучасному українському суспільстві, і у зв'язку з цим визначити, які перешкоди доводиться долати українському студенту в процесі соціальної адаптації;
- з'ясувати, якими є глобальні проблеми сучасності, визначити можливі шляхи їх подолання.

Ключові поняття та терміни: соціум, соціальна стратифікація, громадянське суспільство, глобальні проблеми сучасності, суспільна свідомість, ідеологія.

План семінарського заняття

1. Поняття суспільства. Основні філософські концепції суспільства.
2. Основні сфери життя суспільства.
3. Поняття суспільної свідомості. Суспільна та індивідуальна свідомість.

4. Буденна і теоретична свідомість.
5. Соціальна психологія та ідеологія.
6. Форми суспільної свідомості.
7. Глобальні проблеми сучасності.

Література до теми

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К., 1996.
2. Андрущенко В. П. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / В. П. Андрущенко. – К., 1997.
3. Алексеев П. В. Социальная философия: Учебное пособие / П. В. Алексеев. – М., 2003.
4. Шаповалов В. Ф. Философия науки и техники: о смысле науки и техники и о глобальных угрозах научно-технической эпохи: Учебное пособие / В. Ф. Шаповалов. – М., 2004

Електронні ресурси

1. <http://ihtik.lib.ru>
2. Ihtik@ufacom.ru
3. <http://vals8.narod.ru/rome1.htm>
4. <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01422:article>
5. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
6. <http://philosophylib1.narod.ru/>

Поміркуйте

Кожна людина для того, щоб почуватися щасливою, мусить віднайти власне місце у суспільстві. Цей процес називається соціалізацією, він досить тривалий і не завжди простий. Зараз же умови соціалізації вкрай несприятливі, внаслідок системної кризи у нашому суспільстві. Накладаючись на труднощі самого процесу становлення і самовизначення юнаків та дівчат, соціальні негаразди надають проблемам соціалізації молоді в цей перехідний період небувалої гостроти, підвищують соціальну напругу у молодіжному середовищі, викликають деструктивні зміни в соціокультурних орієнтаціях молоді людини. При цьому, якщо говорити про студентську молодь, найбільш активний соціальний прошарок, студенти ВНЗ технічного спрямування більше, ніж гуманітарного, піддаються таким тенденціям у зв'язку з недостатньою гуманітарною складовою їхньої підготовки, адже майбутні інженери вивчають надзвичайно вузький спектр гуманітарних дисциплін.

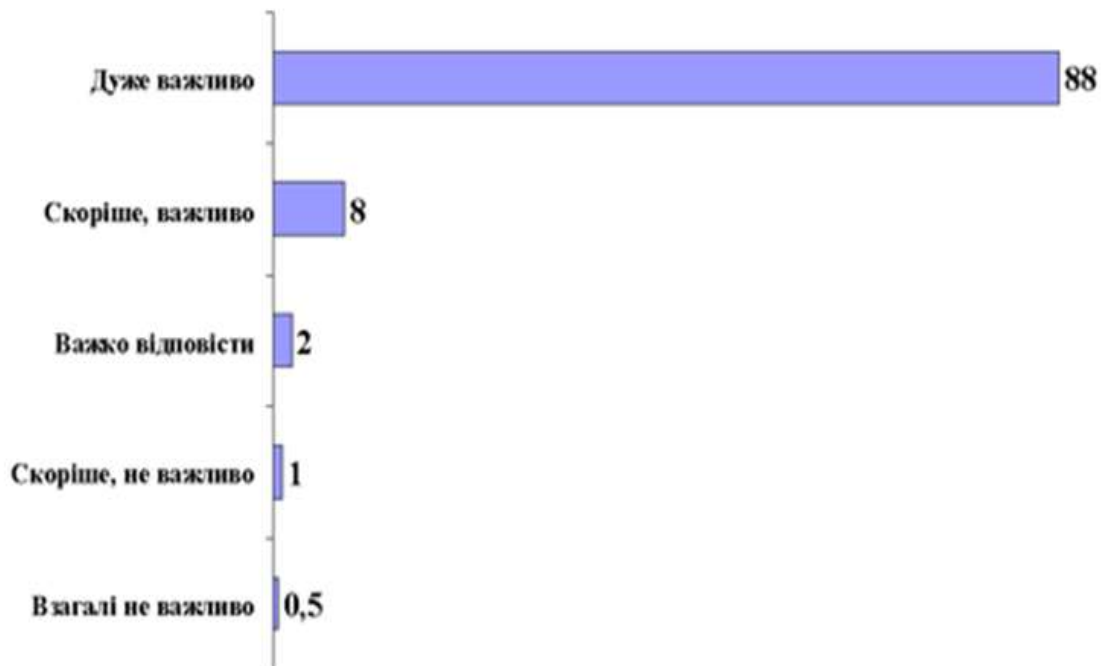
Як сучасна активна молода українська людина (студент) відчувається в українському суспільстві?

Відповідями на це питання можуть якоюсь мірою послужити дані соціологічних опитувань. Що особливо цікаво для вас, ці відповіді отримані в результаті соціологічного дослідження, проведеного в жовтні 2004 р. в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ») фахівцями Науково-дослідницького центру прикладної соціології «Соціоплюс», що діє при цьому університеті. Об'єктом

дослідження стали студенти НТУУ «КПІ», який є найбільшим технічним університетом України як за кількістю факультетів (26), так і за кількістю студентів (близько 40 тисяч осіб).

Проаналізуйте ці дані. Які проблеми соціального життя постають перед студентом? Які сфери суспільного буття найбільше хвилюють молодь? Як би ви відповіли на поставлені питання? На ваш погляд, пріоритети молоді змінилися з часу проведення соцдослідження? Чи можна на підставі наведених соціологічних даних спрогнозувати розвиток деяких сфер суспільного життя?

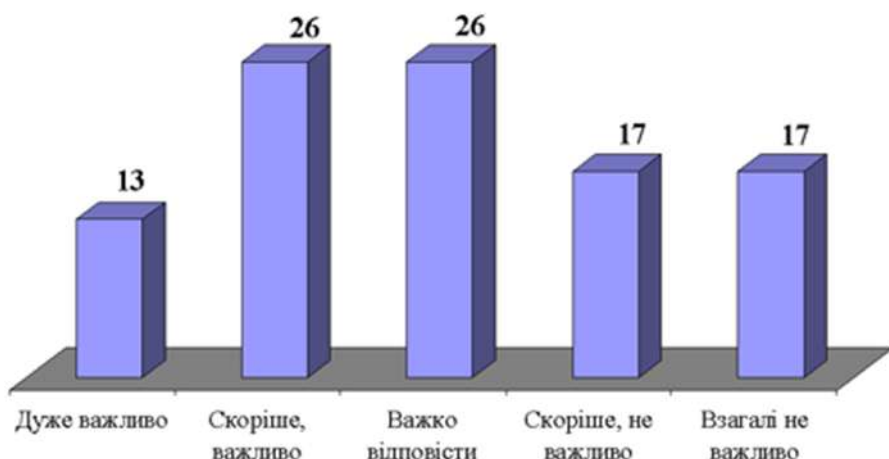
Оцінка студентами важливості для них сім'ї, у %

Оцінка студентами важливості отримання вищої освіти та престижної роботи, у %

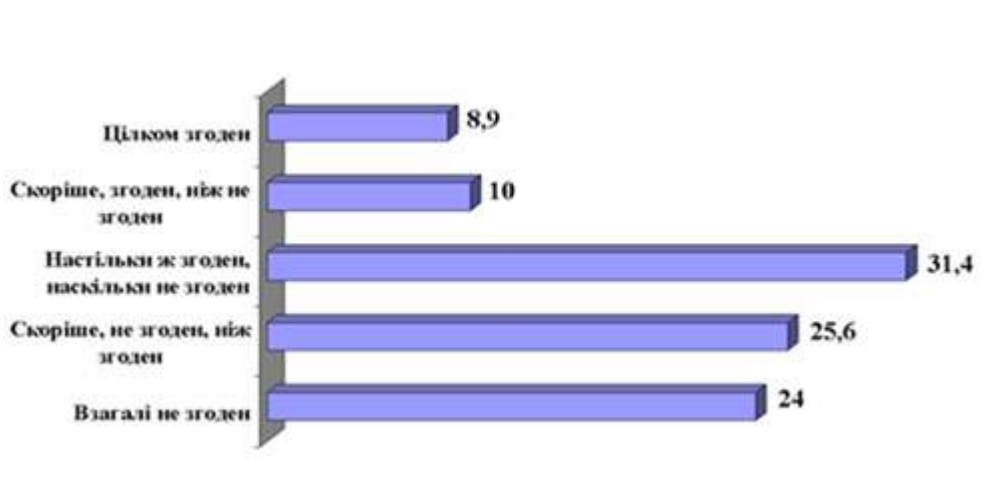
Розподіл відповідей респондентів на запитання, наскільки важлива для них релігія, у %

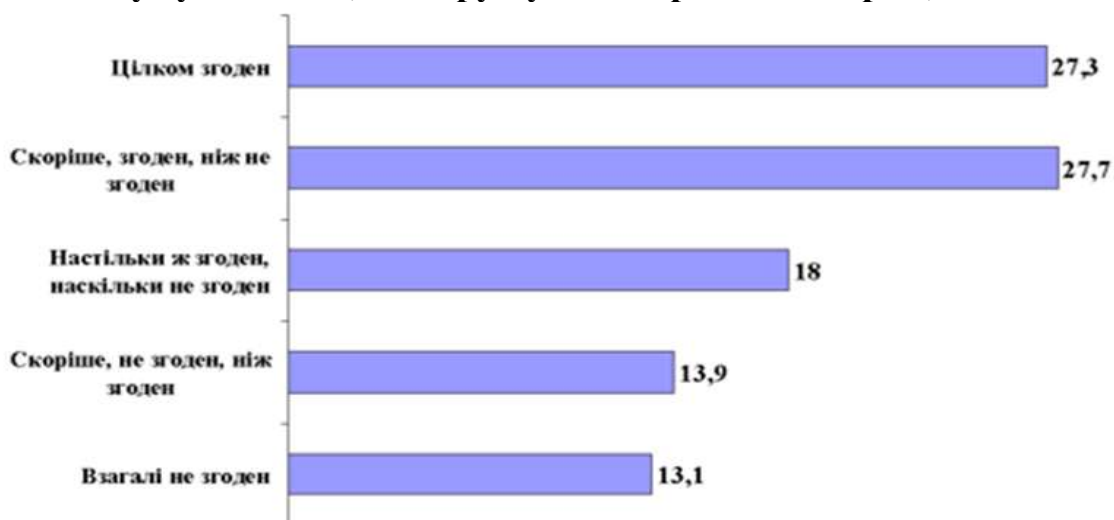
Розподіл відповідей респондентів на запитання, чи користуються вони мережею Інтернет?, у %

Розподіл ставлення респондентів до твердження «Доля моєї країни турбує мене навіть більше, ніж моя власна доля», %

Розподіл ставлення респондентів до твердження «Людина не може вижити у нашому суспільстві, не порушуючи моральних норм», %

Завдання і вправи

1. Яким є співвідношення понять «розвиток», «прогрес», «регрес» у суспільстві?
2. Формування образу ворога – це свідоме маніпулювання суспільною думкою. Яке ваше відношення до цього явища? Чи можете ви навести приклади?
3. Є погляд, згідно з яким процеси прискореного розвитку науки й техніки призводять до вибуху моральних основ соціального організму, що ці фактори створюють суспільство, у якому норми смаку і пристойності повсякчас морально старіють, залишаючи тільки моду арбітром моральної поведінки. Чи можете ви погодитися з таким поглядом? Аргументуйте свою відповідь.
4. Антуан де Сент-Екзюпері відзначав, що об'єм знань – це далеко не все. «будь-яка посередність, що нещодавно закінчила політехнічний інститут, знає про природу та її закони більше, ніж Декарт, Паскаль, Лейбніц, Ньютон. Але вона не здатна зробити жодного духовного кроку, на які були здатні Декарт, Паскаль, Лейбніц та Ньютон». Проаналізуйте це судження французького письменника. Чи можете ви з ним погодитися?
5. Що спільного між моральною та правовою свідомістю, чим вони відмінні?
6. Англійський письменник Ч. Сноу наводить висловлювання вчених, що дотримуються доктрини етичного нейтралітету науки: «Ми створюємо інструменти. А ви – інший світ, і перш за все політичні діячі, – ви повинні турбуватися, як їх використовувати. Інструменти можуть бути використані для цілей, що ми їх вважаємо негідними. Це, звісно, печально. Але нас, як вчених, це не обходить». Чи можна погодитися з такою позицією? Аргументуйте власну відповідь.

7. Відомо, що зміна характеру власності визначає формування ключових соціальних, а зрештою і політичних інститутів. Як у зв'язку з цим можна проінтерпретувати висловлювання Жан-Жака Руссо: «Той, хто першим обгородив свою ділянку землі – започаткував сучасну цивілізацію з усіма її досягненнями та вадами?»
8. Американський футуролог А. Тоффлер у книзі «Третя хвиля» ставить питання: «Чи не спробувати нам здійснити біологічну перебудову людини у відповідності з професійними вимогами, скажімо, створити пілотів з пришвидшеною реакцією або складальника з відсутністю реакції на одноманітність конвеєра?» Як вам подобається перспектива становлення такої людини в сучасних політичних, економічних, екологічних умовах?
9. За свідченням ряду авторів, Леонардо да Вінчі приховав від своїх сучасників ідею створення субмарини – одного з найбільших власних винаходів, – занепокоївшись, що він потрапить до рук політиків або військових. Тому у щоденнику цю ідею він виклав за допомогою тайнопису.
- 1) Чому Леонардо не знищив свою ідею, а записав для нащадків?
  - 2) Зі зростанням наукового й технічного прогресу мораль зростає чи ні?
  - 3) Якою мірою моральні чи аморальні вчені, що вдосконалюють нові види зброї?
10. «Техніка радикально змінила повсякденне життя людини, насильницьки змістила трудовий процес і суспільство в іншу сферу – у сферу масового виробництва... Тим самим відбувся відрив людини від її природного ґрунту. Людина стає мешканцем землі без батьківщини, втрачає традиції... Ця епоха перетворень носить переважно руйнівний характер. Сьогодні ми живемо, відчуючи неспроможність знайти потрібну нам форму життя. Світ пропонує нам тепер небагато істинного та надійного, на що окрема людина могла би опертися у своїй самосвідомості» (К. Ясперс). Чи погоджуєтесь ви з тим, що руйнування життєвого середовища супроводжується також руйнуванням надійних засад життя та самоусвідомлення? Наведіть аргументи на користь своєї відповіді на це питання, спробуйте додати до наведених міркувань свої приклади та доведення.
11. «Ледве побачивши світ, ми занурюємося в океан звичаїв, оскільки вони становлять первинну і наймогутнішу реальність, з якою ми зустрічаємось: вони і є наше оточення, соціальний світ, тобто суспільство, в якому ми живемо. І ми бачимо світ людей та речей, бачимо Всесвіт крізь призму цього соціального світу – світу звичаїв» (Х. Ортега-і-Гассет). Враховуючи те, що автор уривку вважає звичаї одним із породжень соціальної культури, з'ясуйте, як впливає суспільство на людину, в якому напрямі воно її формує, куди спрямовує?
12. «Людське суспільство можливе лише тому, що є різноманітність і різнобарвність типів і психологічних осіб окремих людей, бо жодне суспільство не склалося б із цілком однотипних індивідуумів. Так само

обстоять справи і в історії, і в культурі, ... не тільки в мистецтві, а в інших формах культурного життя – в релігії, філософії, науці... В повноті історичного життя реалізуються окремі боки, форми вічної краси... Вселюдське значення, вічність окремих культурних форм (у тому числі – і форм національного життя) є те ж саме, як абсолютне значення окремих однобічних напрямків, шкіл, течій та стилів у мистецтві. Це різні вияви, різні реалізації, здійснення тих самих – абсолютної правди, краси, святості, справедливості. І цінність їх якраз полягає в їх індивідуальності, окремішності, бо якраз те, що в усіх них є індивідуальне і доповнює інші вияви, освітлює абсолютні цінності з інших сторін, ще не виявлених в інших здійсненнях історії... Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному, оригінальному, у своїй однобічності і обмеженості має вічне, загальне значення» (Д. Чижевський).

Як би ви передали своїми словами окреслену вище особливість зв'язків загальнолюдських цінностей із цінностями окремих культур? Спробуйте визначити:

- 1) чи збігаються національні та загальнолюдські цінності?
- 2) чи вони доповнюють одна одну?
- 3) чи загальнокультурні цінності є зібранням (сукупністю) національних культурних цінностей?
- 4) чи вони перебувають у суперечностях та протистоянні?

Дайте свою оцінку наведеним міркуванням; чи погоджуєтеся ви з ними? Чи можете зробити аргументовані заперечення?

Тестові завдання

1. Суспільство – це:

- a) сукупність осіб, поєднаних поміж собою зв'язками, відношеннями, інтересами
- b) система відносин, що поєднує поміж собою осіб, їх відношення, інтереси, зв'язки

2. Під суспільним прогресом слід розуміти:

- a) виробничий поступ
- b) належний рівень розвитку суспільства
- c) стан суспільства в цілому на певному етапі розвитку
- d) поступовий рух суспільства від простих форм до складніших

3. Які головні методологічні підходи застосовані у сучасному філософському аналізові історії:

- a) прогресистський підхід
- b) діалектичний і історичний матеріалізм К. Маркса (формаційний підхід)
- c) регресистський підхід
- d) цивілізаційний підхід
- e) циклічний підхід
- f) стадійний підхід

4. Яке явище не належить до суспільної психології?

- a) моральні звички й традиції
- b) художній смак
- c) милосердя
- d) світогляд особистості

5. Оберіть відповіді, що правильно визначають причини екологічної кризи:

- a) розвиток виробничих сил суспільства невідворотно передбачає руйнування природи, оскільки технічний прогрес не може відбуватися без використання природних копалин, використання лісу, розширення площ під сільськогосподарське виробництво
- b) невинне зростання населення змушує суспільство збільшувати виробництво харчових продуктів за рахунок збільшення оброблюваних земель, при цьому руйнуються всі біоценози, вичерпуються сировинні та енергетичні ресурси
- c) екологічна криза виникла внаслідок суперечностей між зрослими до гігантських масштабів можливостями суспільства впливати на природу та обмеженими можливостями передбачити всі наслідки такого впливу
- d) оскільки між суспільством та природою виникли нерозв'язні антагоністичні суперечності, що будуть лише загострюватися, то екологічної катастрофи не уникнути
- e) причини загострення екологічних проблем на Землі – невинне прагнення людей до комфорту, розкошів, до матеріальних благ
- f) екологічні проблеми породжуються національним, релігійним, класовим егоїзмом, що на користь вузько спрямованим інтересам нещадно експлуатує природу, не турбуючись про майбутнє

6. Які суспільні явища є рушіями суспільного прогресу?

- a) об'єктивні суспільні суперечності
- b) виробничі сили
- c) спосіб виробництва та обміну
- d) діяльність народів
- e) класова боротьба
- f) соціальні революції
- g) потреби та інтереси людей
- h) ідеальні мотиви

7. Сучасна технологічна революція (або «третя хвиля») передбачає:

- a) революцію у засобах оброблення, зберігання та передавання інформації;
- b) створення машин нового покоління;
- c) зміну способів забезпечення людства предметами споживання;
- d) перехід від діяльності, що базувалась на зовнішньому втручанні в хід природних процесів, до діяльності, що регулює та спрямовує такі процеси із середини

8. Глобальними проблемами сучасної цивілізації можна назвати:

- a) ті проблеми, що породжені розвитком індустріального суспільства;
- b) ті проблеми, що так чи інакше зачіпають інтереси всього людства;

- c) ті проблеми, що виникли внаслідок зовнішнього втручання людини в хід природних процесів;
- d) ті проблеми, що виникли тоді, коли людська діяльність за своїми масштабами зрівнялась із масштабами загальнопланетних процесів

9. Природа – це:

- a) географічне середовище, в якому проживає людське суспільство
- b) біосфера Землі
- c) вся матеріальна дійсність
- d) та частина світу, що стала об'єктом теоретичної і практичної діяльності людей
- e) біосфера та ноосфера
- f) наш безмежний Всесвіт

10. Яке суспільне утворення не належить до політичної сфери суспільного життя?

- a) церква
- b) армія
- c) партія
- d) суд
- e) деканат
- f) сім'я
- g) кредитна спілка

Тема 6. Східна філософія

Мета вивчення теми:

- усвідомлення своєрідності західного та східного типів мислення;
- визначення основних рис давньоіндійської філософії;
- аналіз особливостей давньокитайської філософії;
- з'ясування можливостей інтеграції ідей східної філософії до західного способу сприйняття дійсності з метою розв'язання актуальних проблем сьогодення.

Ключові поняття та терміни: карма, сансара, атман, брахман, мокша, нірвана, дао, у вей, шляхетна людина.

План семінарського заняття

1. Специфіка східного і західного шляхів людського буття у світі.
2. Філософія Індії: а) передфілософія Індії; б) ортодоксальні філософські школи; в) неортодоксальні філософські школи; г) локаята (чарвака).
3. Філософія Китаю: а) основні риси філософії Китаю; б) конфуціанство; в) даосизм; г) моїзм; г) легізм.

Література до теми

1. Антологія мирової філософії в 4-х т. – М.: Мысль, 1969– 1972 .–Т.1: Філософія древности и средневековья. – 1969. – С.69–261.

2. Древнеиндийская философия. Начальный период – М., 1972.
3. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.
4. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ; [пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
5. История философии в кратком изложении / [пер. с чешского И.И. Богута]. – М.: Мысль, 1991.

Електронні ресурси

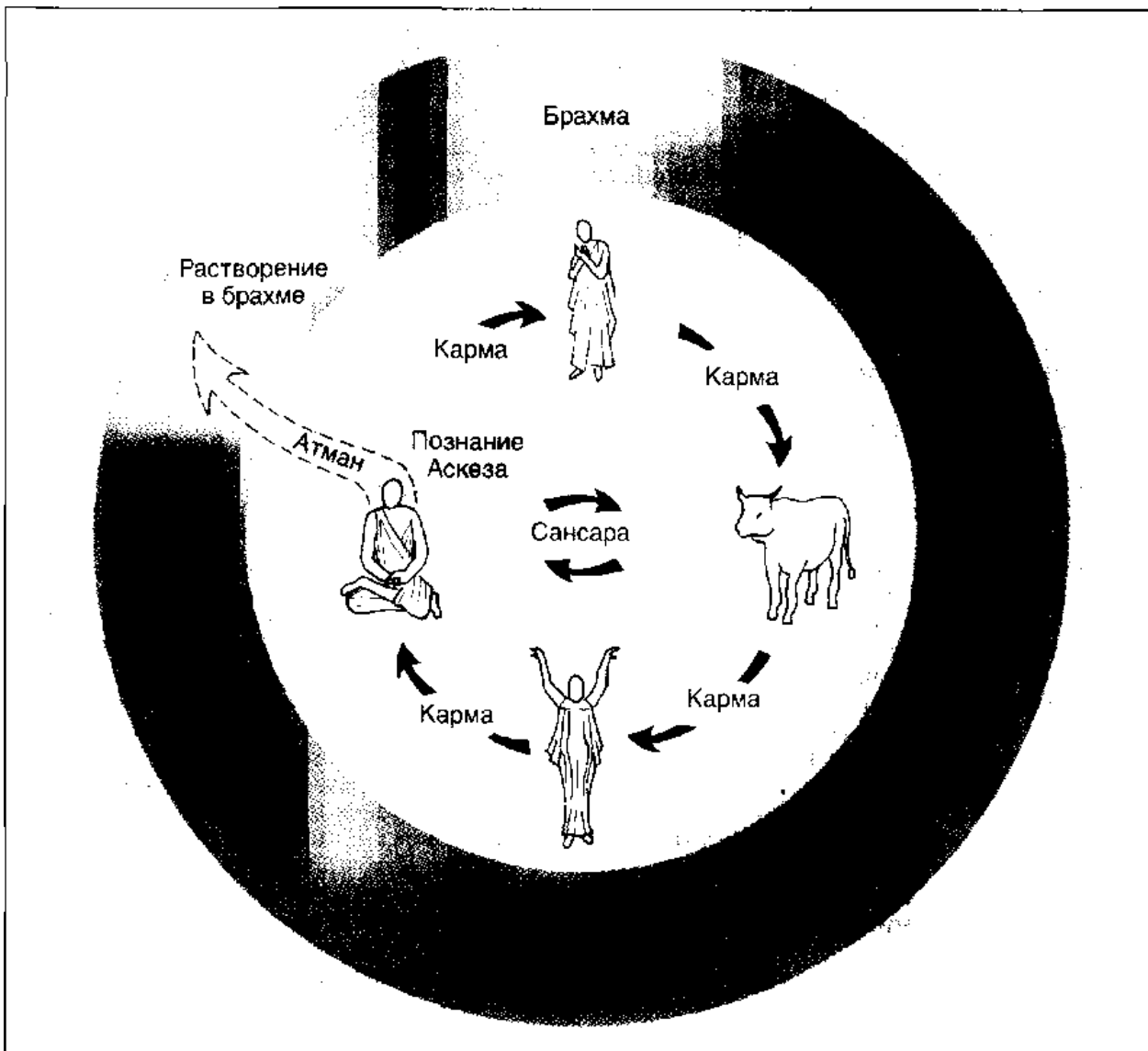
7. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
8. <http://www.philosophy.ru>

Світогляд ранніх східних цивілізацій – це поєднання релігії та філософії, яка ще не виокремилася в самостійну форму людської свідомості, тому давньосхідні вчення часто називають релігійно-філософськими.

Індійська філософія виросла з ведичної літератури. Пізніше до них додалися коментарі, найцікавішими з яких з точки зору філософського наповнення були «Упанішади» перш за все тому, що в них здійснене логіко-абстрактне пояснення дійсності у термінах «атман» і «брахман». **Брахман** – це безособистісне начало, що включає в себе увесь світ. Індивідуальна людська душа – це **атман**, що є часткою Брахмана, якій належить бути з ним у єдності. Але душа не у єдності з Брахманом, оскільки один раз відпавши від нього, стає чимось конкретним, існуючи у якомусь тілі (рослини, тварини, людини) фізичного світу.

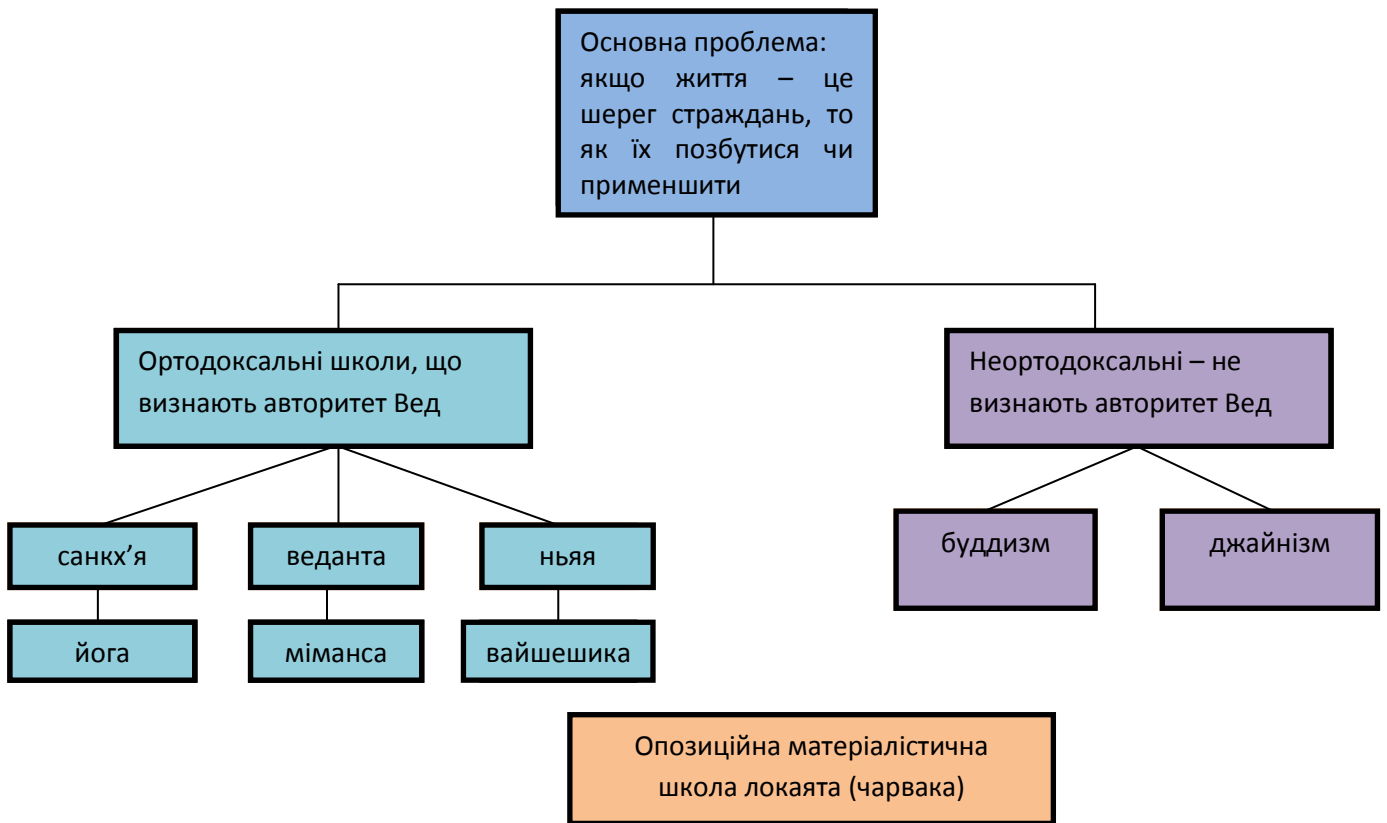
Поки живе дане фізичне тіло, живе у ньому атман, коли тіло помирає, атману належало би повернутися до Брахману й розчинитися у ньому, але так не відбувається, атман оселяється у іншому тілі і так постійно. Подібне вічне народження знову і знову називається колесом народжень – **сансарою**. У якому тілі народитися вкотре визначає **закон карми** (віддяки), згідно з яким сума вчинків попереднього життя визначає наступне. Та будь яке фізичне життя – погане життя, бо тіло народжується, помирає й страждає за життя.

Упанішади: карма і нове народження

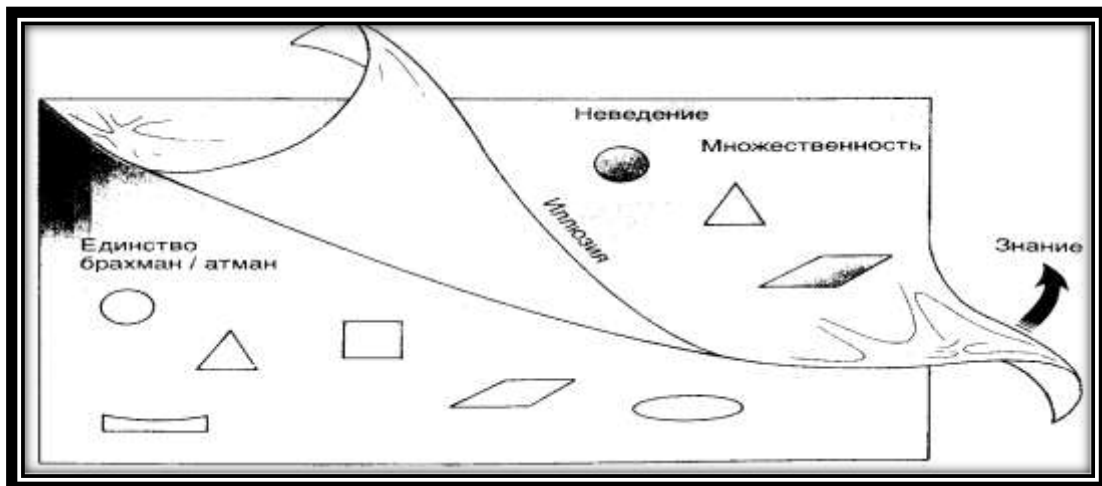
Тому найкраще після чергової смерті поєднатися з Брахманом й більше не народжуватися у фізичному світі. Якщо атман поєднується з Брахманом, то припинить існувати як індивідуальна частка, але стане Брахманом, розчинившись у ньому (тут можна навести аналогію: якщо дрібку цукру розчинити у склянці з водою, то вона зникне, перетворившись при тому у дещо значно більше, ніж спочатку, – масу води. Так і атман, втративши індивідуальність, стає незмірно більшим, тотожним Брахману. Поєднавшись з ним, атман народиться назавжди, й буде жити вічно, бо вічний Брахман. Найбільше бажання індуса – не народжуватися більше, померти остаточно, щоб родитися навічно, припинивши бути собою, стати усім. Це повернення до Брахману називається **нірваною**.

Загальна характеристика давньоіндійської філософії

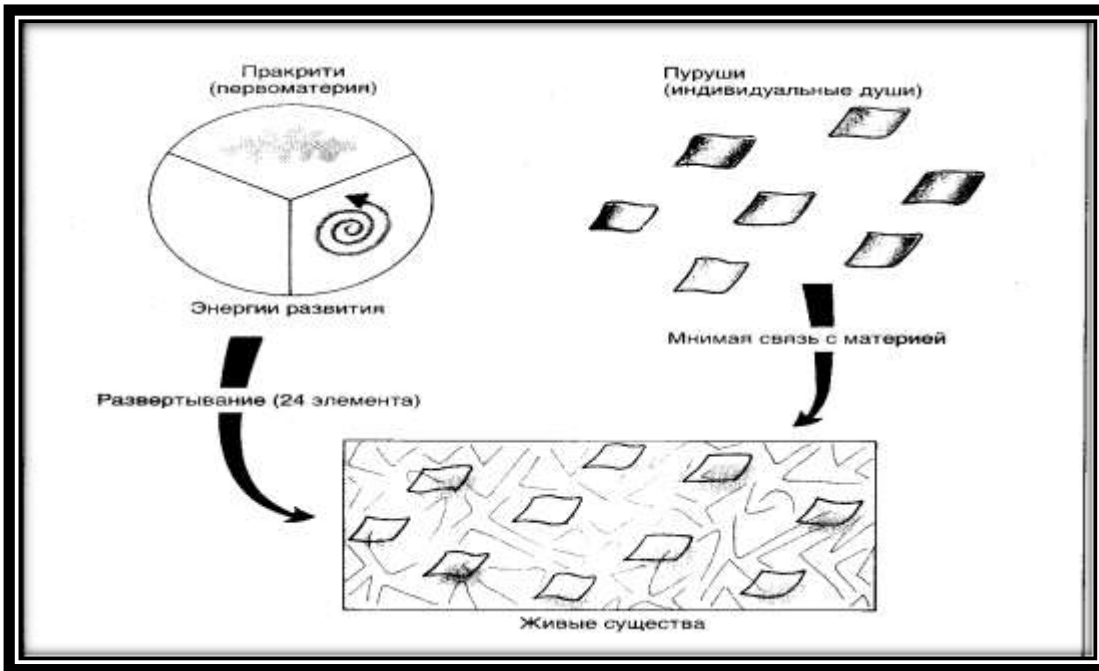

Ортодоксальні філософські школи Індії

Монізм веданти (множинність речей – це ілюзія)

Дуалізм санкх'я (головне – зрозуміти, що пракриті жодним чином не впливає й не стримує пурушу)

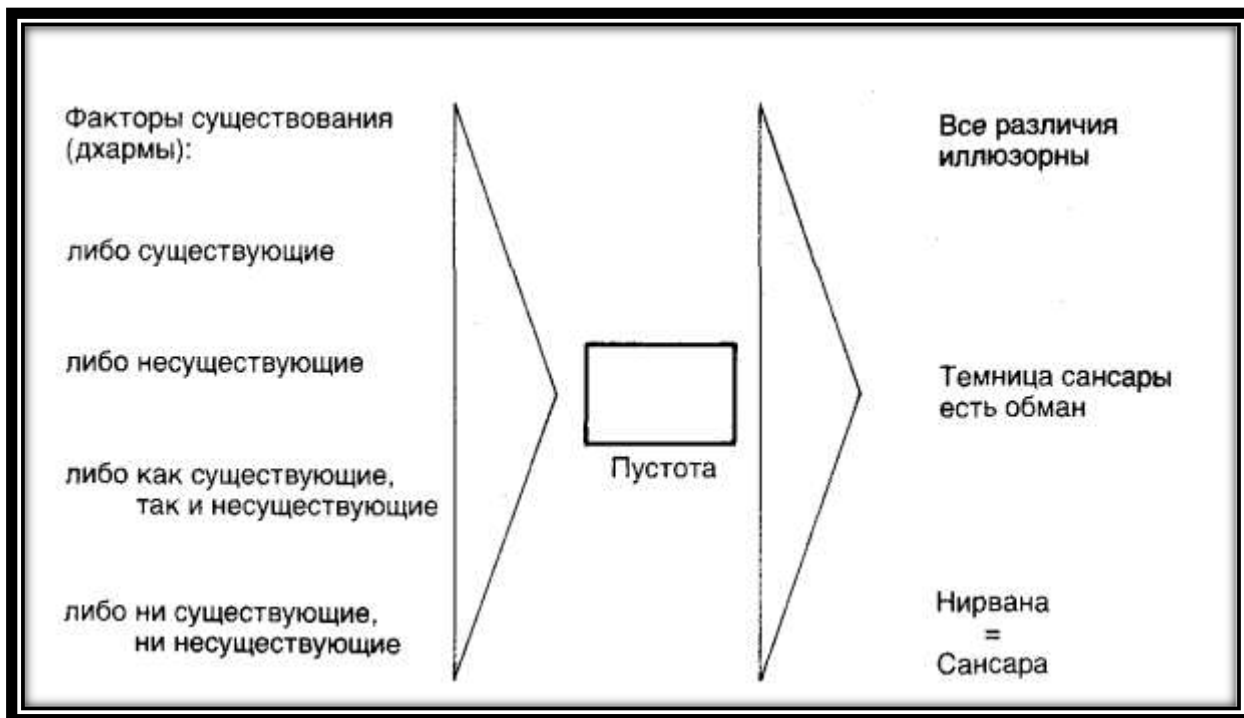

Неортодоксальні філософські школи Індії

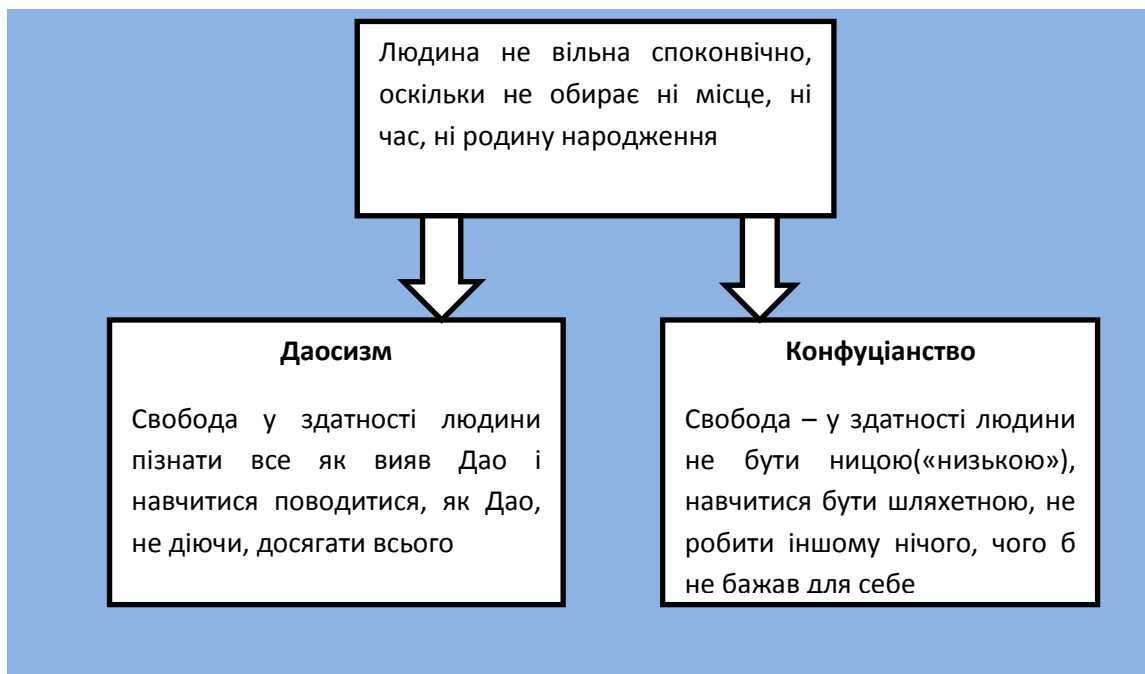
Філософія буддизму

Вчення про порожнечу Нагарджуни (махаяна)

Загальна характеристика давньокитайської філософії

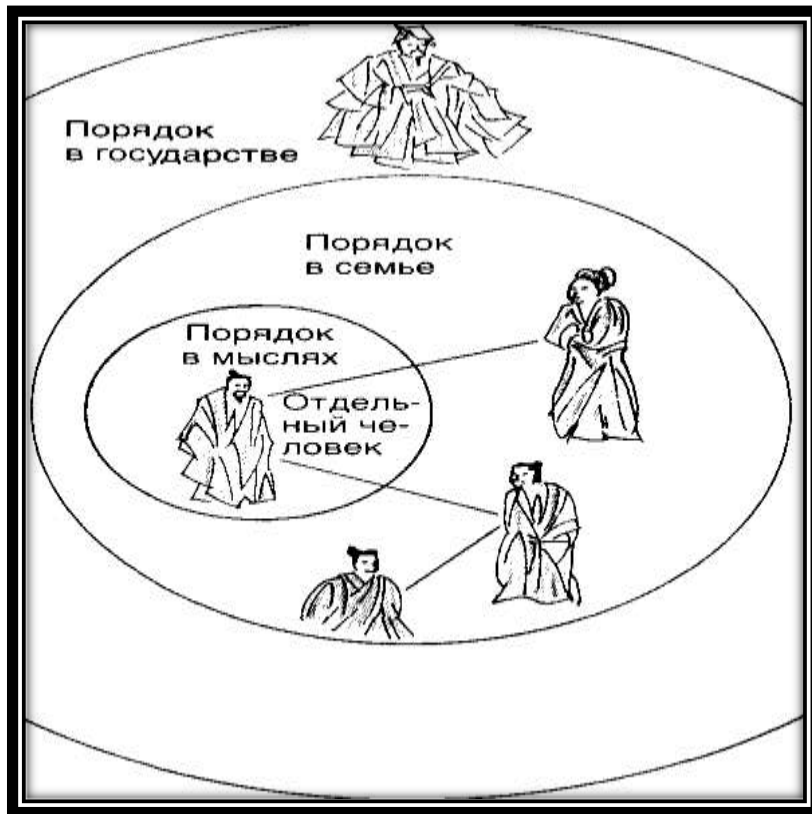

Конфуціанство

Основні проблеми:

1. Що таке «шляхетний муж» і як ним стати?
2. Які правила необхідні для гармонійної держави?

Вчення Конфуція про державу

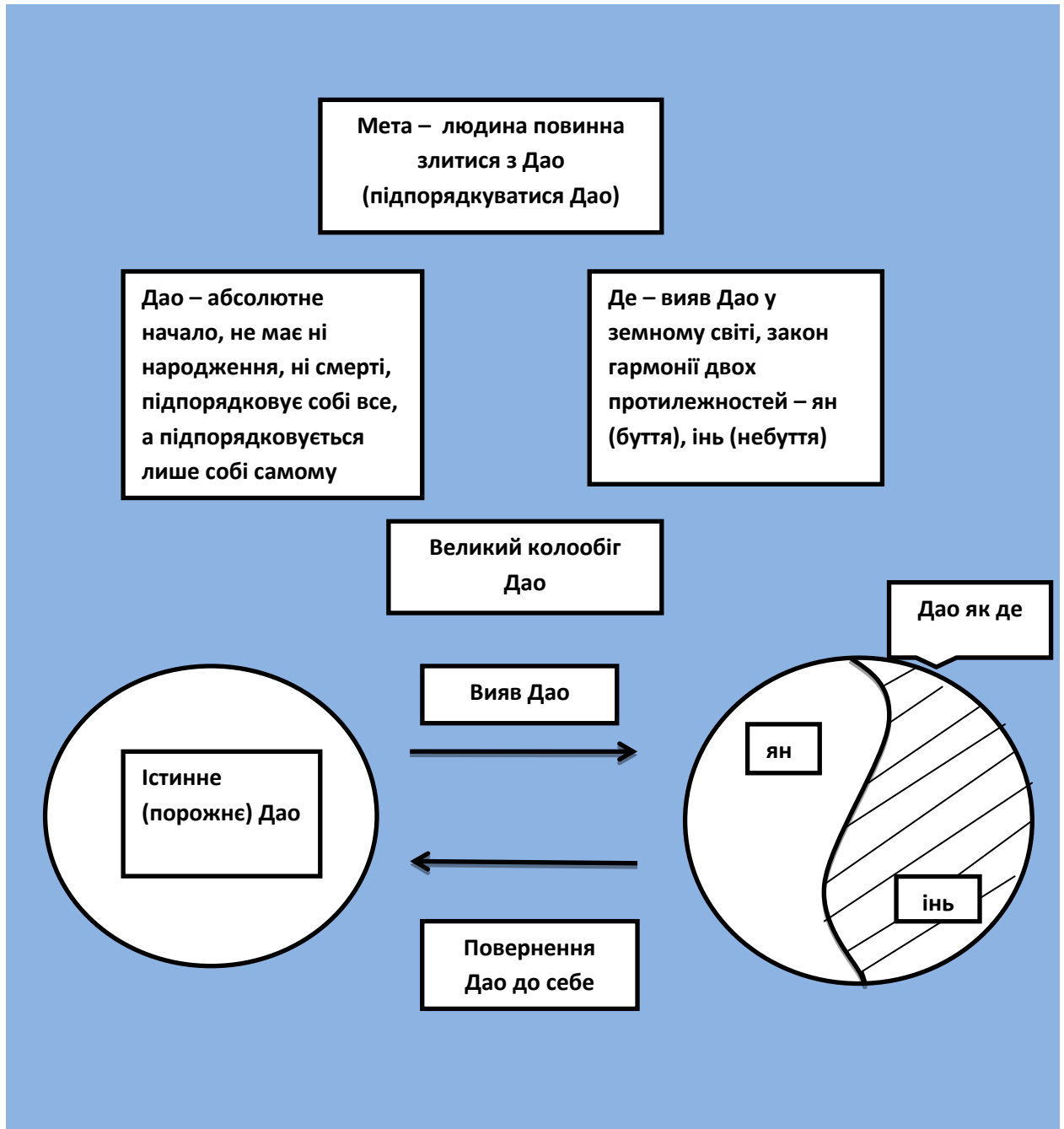
Порівняння соціальної філософії конфуціанства і легізму

Даосизм

Основні проблеми:

1. Що таке дао?
2. Яким законом керується Дао?
3. Що таке людина?
4. Як стати мудрим?

Завдання, вправи

1. Спробуйте назвати ті сфери та явища життя, в яких можна помітити впливи певних ідей давньосхідної філософії. Як ви до того ставитеся? Обґрунтуйте свої твердження.

2. Вважається, що європейська цивілізація транслює у східний світ технології, а східна культура – духовні смисли. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Обґрунтуйте власний погляд.
3. Прочитайте уривок,
- а) знайдіть у ньому моменти, що свідчать про перевагу духовного над матеріальним у світогляді індусів;
- б) щодо яких відомих явищ життя Стародавньої Індії даний текст відігравав евристичну та пояснювальну роль?
- Тисячоголовий, тисячоокий і тисячоногий Пуруша.
Він володарює над безсмертям (над усім)...
Боги, здійснюючи пожертву,
приносили Пурушу в жертву.
Весна була його жертвою оливою, літо - дровами,
осінь – самою жертвою.
Коли розділили Пурушу, на скільки частин він був розділений?
Чим стали вуста його, чим руки, чим бедра, чим ноги?
Кастою Брахманів стали його вуста, руки – Кшатрїїв кастою.
Його бедра стали вайш'єю, з ніг виник Шудра.
Місяць народився з його розуму, з очей виникло Сонце,
з вуст – Індра і Агні, з дихання
виник вітер.
З пупка виник повітряний простір, з голови – небо.
З ніг – Земля, сторони світу – зі
слуху. Так утворились світи.*
4. Прочитайте положення, що передають особливості з'єднання пракриті та пуруші у школі санкх'я. *«Зв'язок між пракриті та пурушею подібний до того, яким є зв'язок між сліпим та кульгавим. Адже була в давнину притча про співдружність між безногим та сліпим: другий переносив на спині першого, а той вказував йому шлях. Так само і пуруша не здатний діяти сам собою, а ніби втягується в активність пракриті, залишаючись насправді нею неторкнутим».* Зверніть увагу на те, яку саме роль виконує кожне з начал буття. Поясніть, чому зв'язок між пракриті та пурушею у філософії цієї школи оголошується уявним?
5. В чому полягає гуманістична спрямованість буддійської філософії?
6. Згадайте зміст чотирьох шляхетних істин буддизму. Спробуйте пояснити причини світового поширення та авторитету буддизму (в тому числі – і в наш час).
7. Прочитайте свідчення про школу локаятиків. *«Для них в основі свідомості перебувають чотири елементи: земля, вода, повітря та вогонь. Засобом пізнання постають тільки чуття. Із поєднання елементів виникає тіло та все інше, подібно до того, як із суміші напоїв виникає п'янка сила. Тому відмова від видимого в ім'я невидимого чарваки вважають глупством цього світу. Вони кажуть: О, люба! Будемо їсти та й пити, адже минуле не належить тобі. Воістину, минуле не повертається: це тіло – лише поєднання елементів».* Поясніть, чому школа локаятиків

випадає із загальної традиції давньоіндійських філософських шкіл. Як би ви прокоментували таку позицію? Яким чином шраманська епоха вплинула на появу такої філософії?

8. Поясніть зв'язок між Дао та людиною у даосизмі. Які настанови дає даосизм людині? Що вважає найпершим для людини життєвим орієнтиром?

9. Хтось спитав Кун-цзи, чому той не займається управлінням державою? Учитель відповів: «В Шу-цзині сказано: «Коли треба виявити синовнє шанування, вияви його; будь у дружбі із своїми братами; здійснення цього і є управлінням». Якщо це і є управління, то задля чого займатись управлінням державою?» Як ви вважаєте, який аспект тут переважає – соціальний чи етичний? Чи погоджуєтесь ви із тим, що кожна людина саме у подібний спосіб включається в процеси суспільного управління?

10. Поміркуйте над наведеним нижче розрізненням шляхетної людини («благородного мужа») та низької людини (людини натовпу):

«Шляхетна людина прагне дістатися основи. Коли вона досягає основи, перед нею відкривається правильний шлях. Шанобливе ставлення до батьків та повага до старших братів – ось основа людинолюбства (жень)... Якщо шляхетна людина не поводитьсь із гідністю, вона не має авторитету, і хоча вона вчиться, її знання не є міцними... Шляхетна людина до всього ставиться однаково; вона не виявляє пристрасті; низька людина виявляє пристрасті і не ставиться до всього однаково... Якщо в шануванні людина близька до ритуалів, її не варто ганьбити... Не турбуйся про те, що люди тебе не знають, але турбуйся про те, що ти не знаєш людей. Шляхетна людина до всього ставиться згідно з обов'язком; діє за ритуалом, у словах стримана, у вчинках правдива... (її) непокоїть те, що вона не має здібностей, а не те, що інші про неї знають... (Вона) засмучена тим, що після смерті можуть не згадати її імені... Благородна людина ставить вимоги перед собою, низька перед – іншими... Шляхетна людина думає про мораль; низька людина думає про те, як краще влаштуватись. Шляхетна людина думає про те, як би не порушити законів; низька людина думає про те, як би отримати користь».

Як ви вважаєте, в чому вбачав Конфуцій найголовніші якості людини? Чому він виділяв саме такі принципи людської поведінки? Що перебувало на першому плані в конфуціанстві – якості окремого індивіда чи якості людини як члена людської спільноти?

Тема 7. Антична філософія

Мета вивчення теми:

- аналіз та осмислення найперших засад та історичних кроків європейської філософії;
- ознайомлення студентів із оригінальними ідеями та найпершими надбаннями видатних античних філософів;

- окреслення тих ідей античної філософії, які виявились найбільш плідними для розвитку європейської науки та суспільної думки.

Ключові поняття та терміни: поліс, архе, логос, атом, маєвтика, ейдос, ентелехія, гілеморфізм, атараксія, автаркія.

План семінарського заняття

1. Загальний огляд філософії античності.
2. Докласична давньогрецька філософія: а) натурфілософія Мілетської школи; б) філософія піфагорійців; в) протистояння ідей елейської школа та Геракліта; г) атомізм Демокріта; г) філософія софістів.
3. Класична антична філософія: а) філософія Сократа; б) філософія Платона; в) філософія Арістотеля.
4. Посткласична філософія: давньогрецький скептицизм; епікуреїзм; стоїцизм.
5. Філософія Стародавнього Риму.

Література до теми

1. Антологія мировой философии в 4-х т. – М.: Мысль, 1969–1972– .–Т.1: Философия древности и средневековья. – 1969. – С.262–576.
2. Аристотель. Собр. соч. в 4-х т. – М., 1976 – 1983.
3. Зубов В. П. Аристотель. М., 2000.
4. Платон. Собрание сочинений. Т. I-IV. – М, 1990—1994.
5. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М, 1979.
6. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.
7. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ; [пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
8. История философии в кратком изложении / [пер. с чешского И.И. Богута]. – М.: Мысль, 1991.

Електронні ресурси

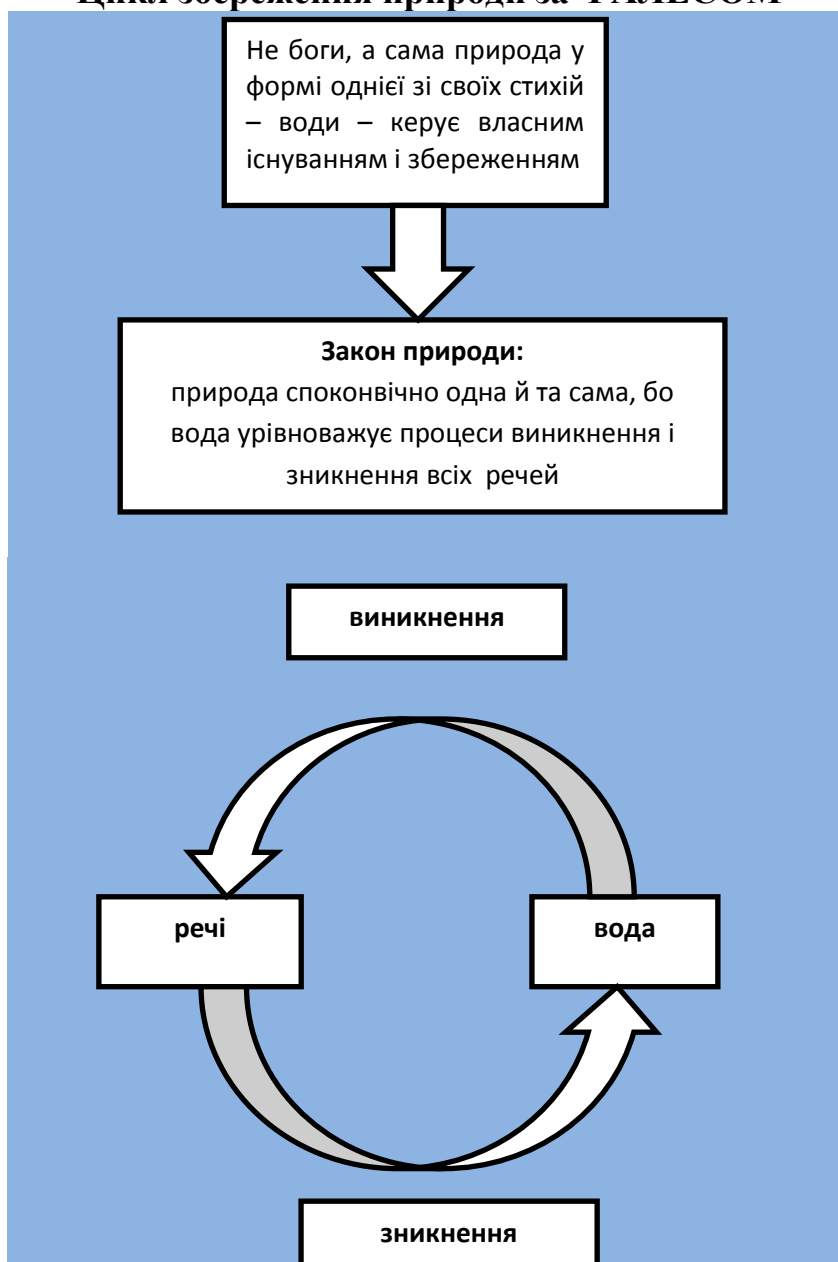
1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://www.philosophy.ru>

ПЕРІОДИЗАЦІЯ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

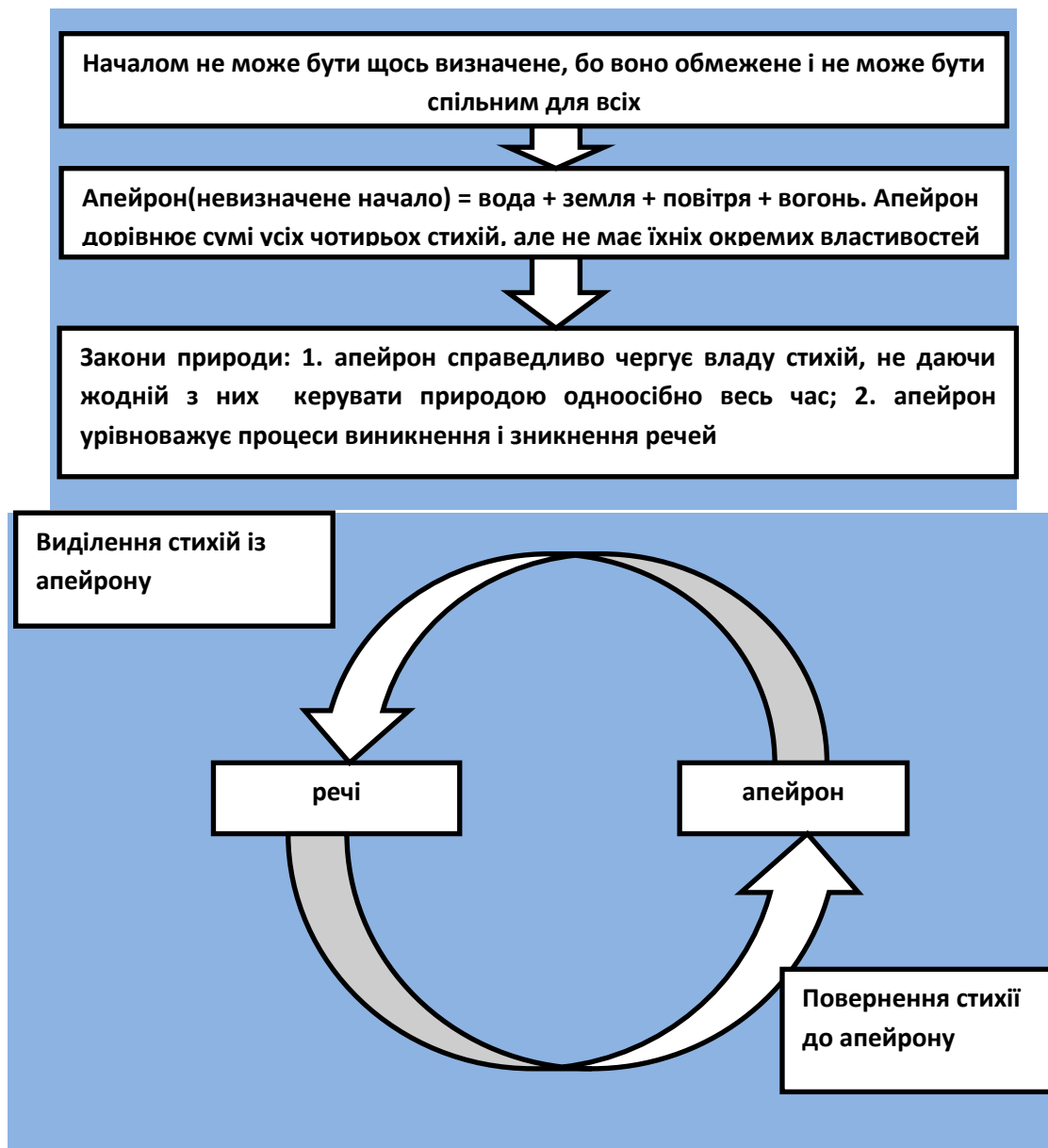
Докласичний період	VI–V ст. до н.е.	Мілетська школа
		Піфагор
		Геракліт
		Елейська школа
		Емпедокл
		Демокріт
		Анаксагор
		Софісти

Класичний період	V–IV до н.е.	Сократ
		Платон
		Арістотель
Елліністичний період	IV до н.е.–V н.е.	Епікур
		Стоїки
		Скептики
		Неоплатоніки

МІЛЕТСЬКА ШКОЛА
Цикл збереження природи за ФАЛЕСОМ

Цикл збереження природи за АНАКСИМАНДРОМ

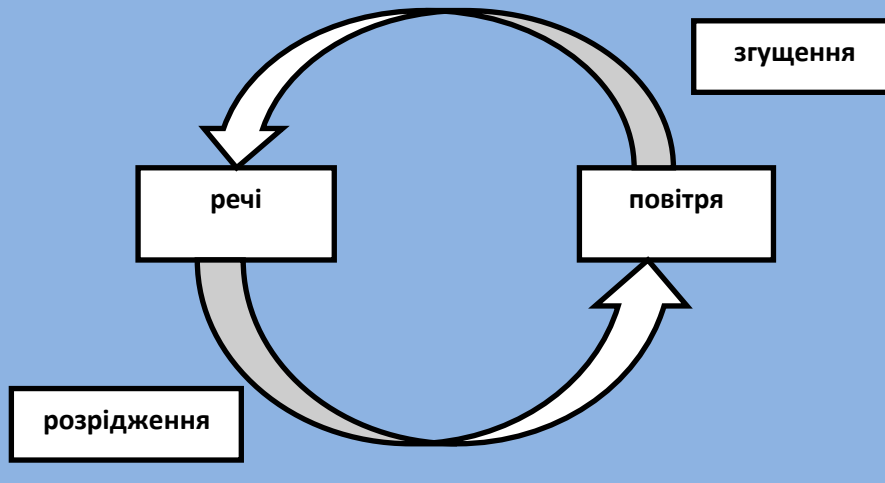

АНАКСИМЕН: цикл збереження природи

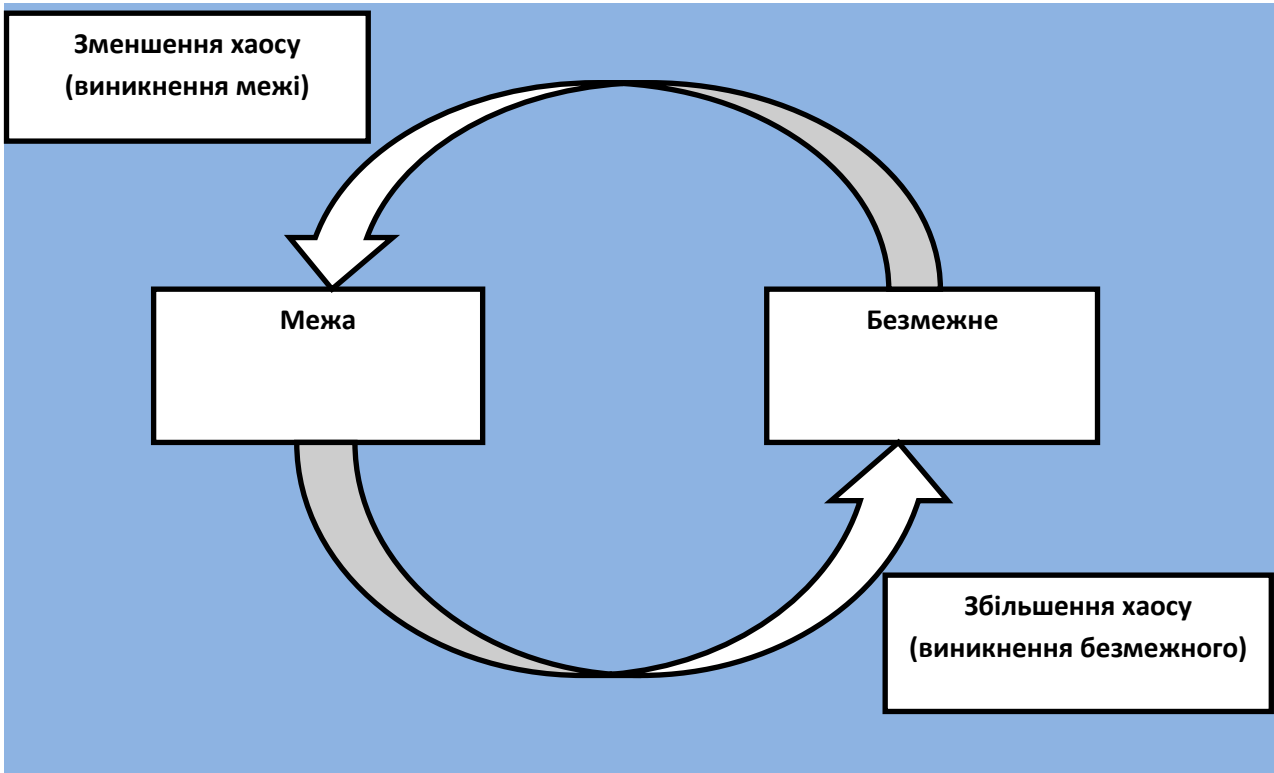
Вода як первоначало не універсальна, апейрон занадто абстрактний,
його не перевірити досвідом

Повітря об'єднує властивості води і апейрону,
воно універсальне й підконтрольне емпірично

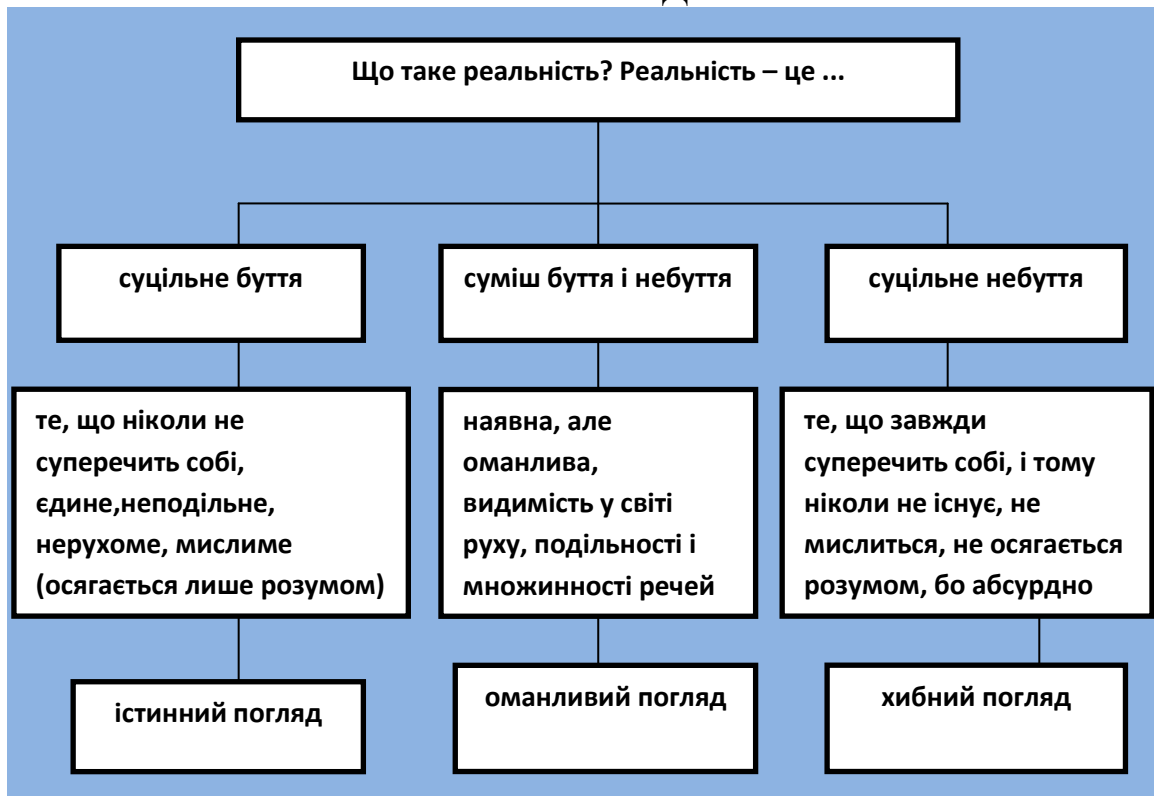
Закони природи: 1. згущення і розрідження повітря пояснює виникнення
усіх речей; 2. повітря урівноважує процеси виникнення і зникнення речей

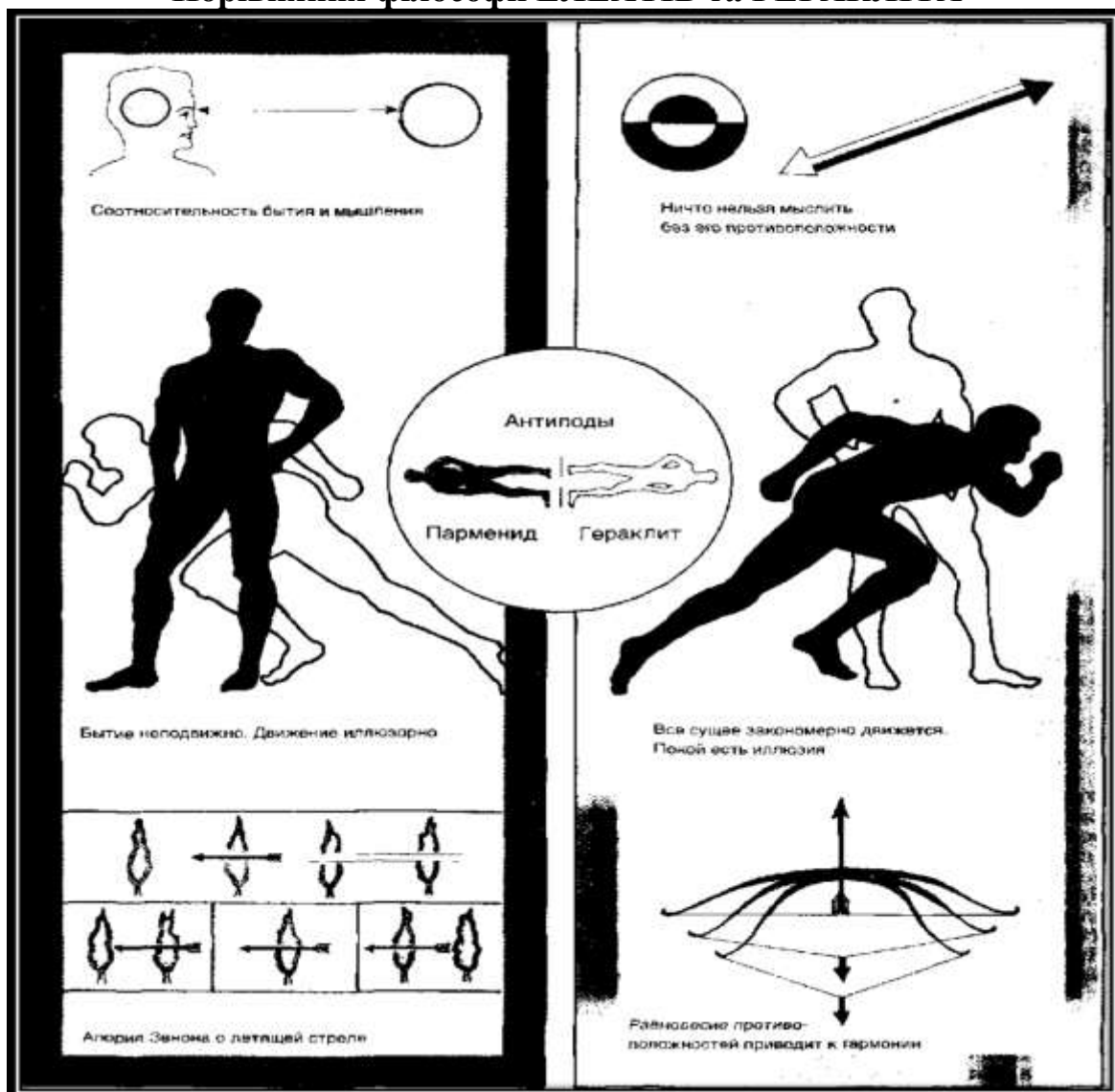
ПФАГОР
цикл гармонізації (збереження) природи

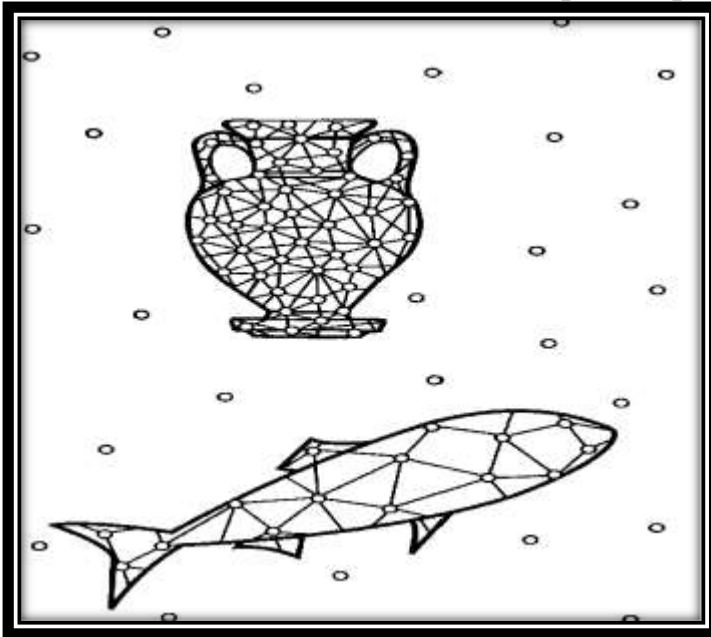
ЕЛЕЙСЬКА ШКОЛА
ПАРМЕНІД

Порівняння філософії ЕЛЕАТІВ та ГЕРАКЛІТА

Атомістична філософія ДЕМОКРИТА

Усе складається з неподільних часток (атомос), які однакові за речовиною, з якої складаються, але відрізняються формою, розташуванням у просторі та відносно одне одного. Атоми споконвічно рухаються, механічно тиснучи та штовхаючи один одного. Між ними є тільки порожній простір. Різноманітні речі виникають завдяки групуванню атомів.

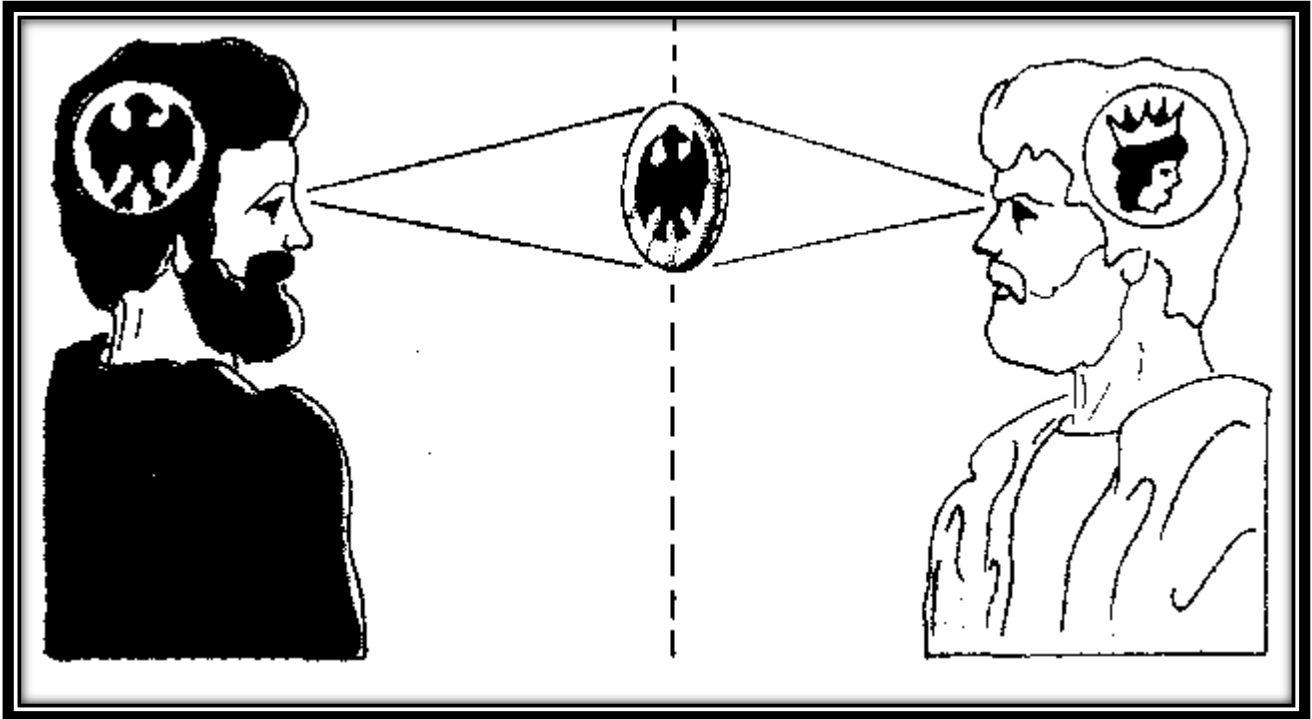
Теорія пізнання ДЕМОКРИТА

СОФІСТИ ПРОТАГОР

«На одну й ту саму річ може бути два протилежні погляди»

Людина – міра усіх речей

Не існує об'єктивної істини: для кожного істинним є те, що йому здається

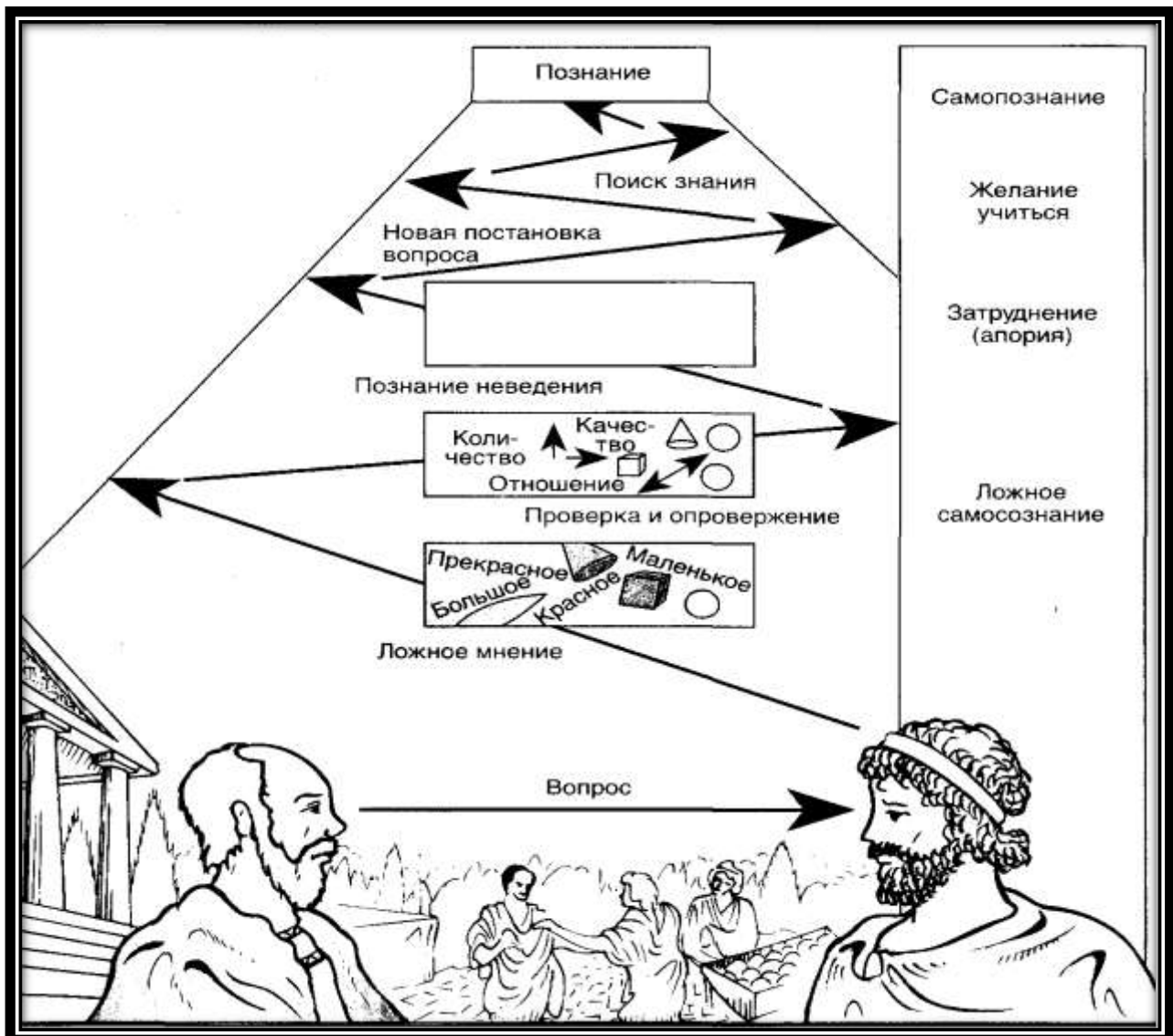
Не існує всезагального закону: для кожного справедливо те, що йому подобається

Не істина або справедливість, а вигода – універсальний закон людського життя

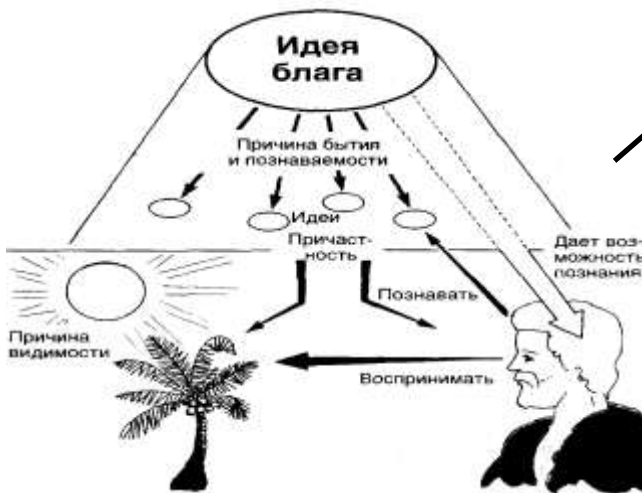
СОКРАТ

Еленктичний метод СОКРАТА

ПЛАТОН

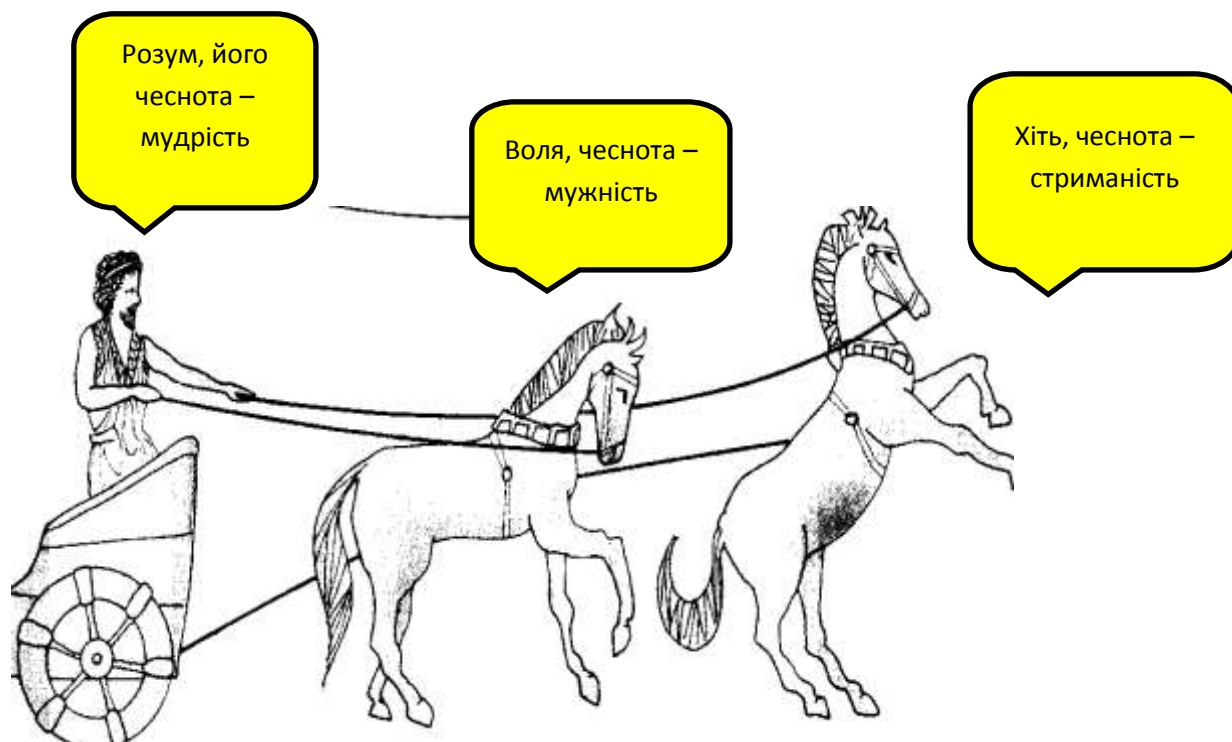

1. Ідеї – оригінали речей, речі – копії ідей
2. Ідеї вічні, незмінні, неподільні, не народжуються, не вмирають, речі змінні, подільні, народжуються і вмирають
3. Ідеї існують поза часом і простором, речі часові і просторові
4. Ідею осягають лише розумом, речі чуттям
5. Всі ідеї підпорядковані ідеї блага, яка і мета, і причина, і закон буття

Міф про печеру

Солнце		Идея блага
Природные вещи		Идеи
Тени природных вещей		Математические предметы $a^2 + b^2 = c^2$
Огонь		Солнце
Искусственные предметы		Живые существа и предметы
Тени искусственных предметов		Образы
Уровень подобий	Символы солнца и линии	

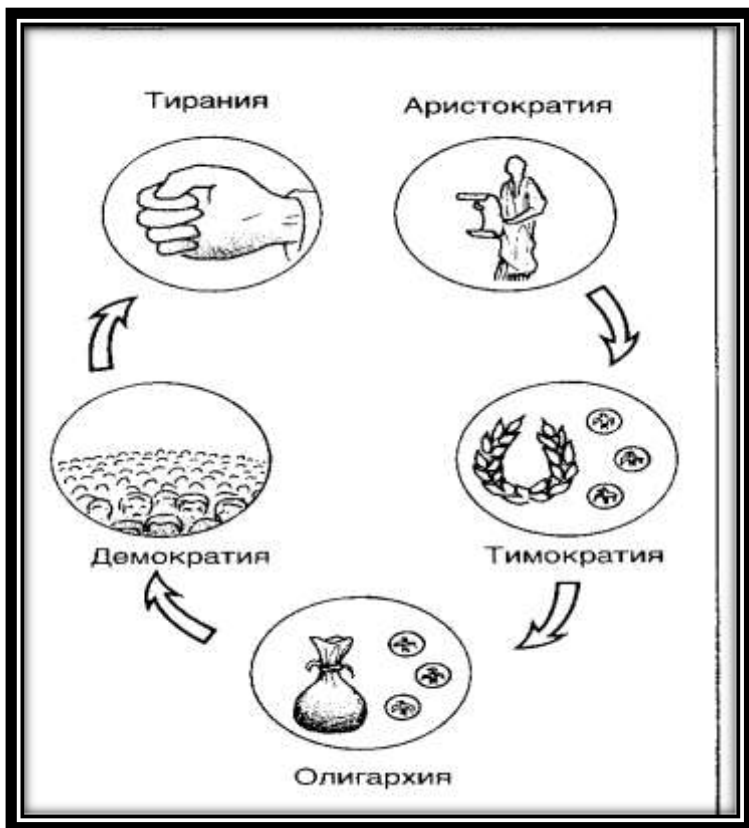
Вчення про душу

Вчення про державу

Ідеальною держава буде тоді, коли різним частинам душі відповідні певні суспільні стани, їх функції і чесноти			
душа	стан	функція	чеснота
розум	правителі	управління	мудрість
воля	воїни	охорона	мужність
хіть	ремісники, селяни, торговці	задоволення матеріальних потреб	стриманість

Колообіг різних типів держави

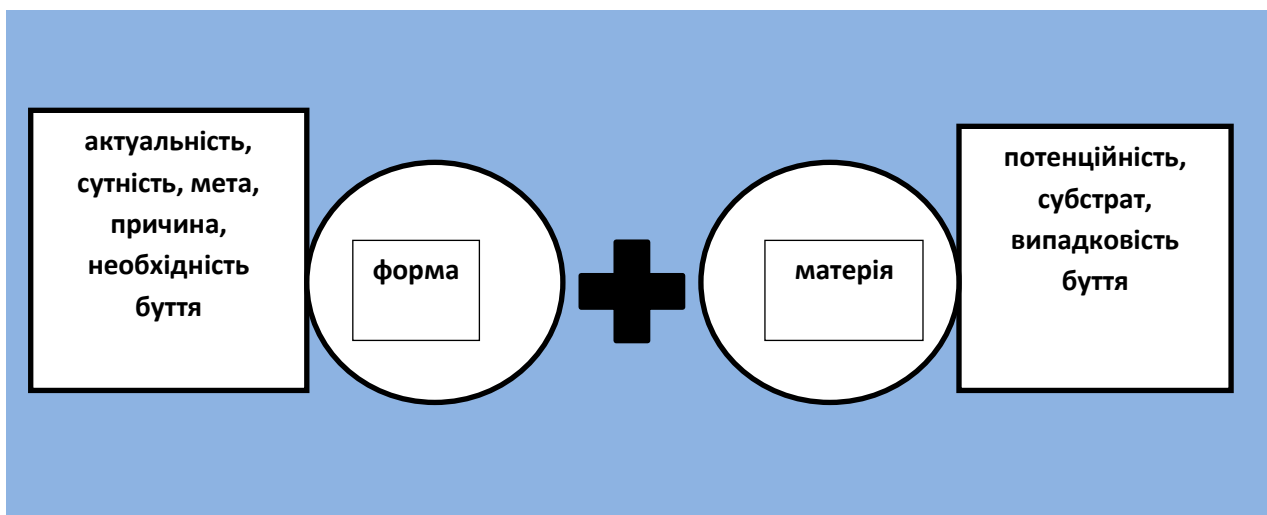
Найкращим устроєм для держави є **аристократичний** – правління найліпших. І по низхідній. Коли влада узурпується сильними – **тимократія** (влада героїв – марнославних людей); коли влада ототожнюється з грошима – **олігархія**; кінець олігархії відбувається тому, що позбавлені майна вчиняють переворот і силою встановлюють **демократію**, а остання внаслідок панування анархії дає поштовх до найгіршої форми правління – **тиранії**.

АРІСТОТЕЛЬ

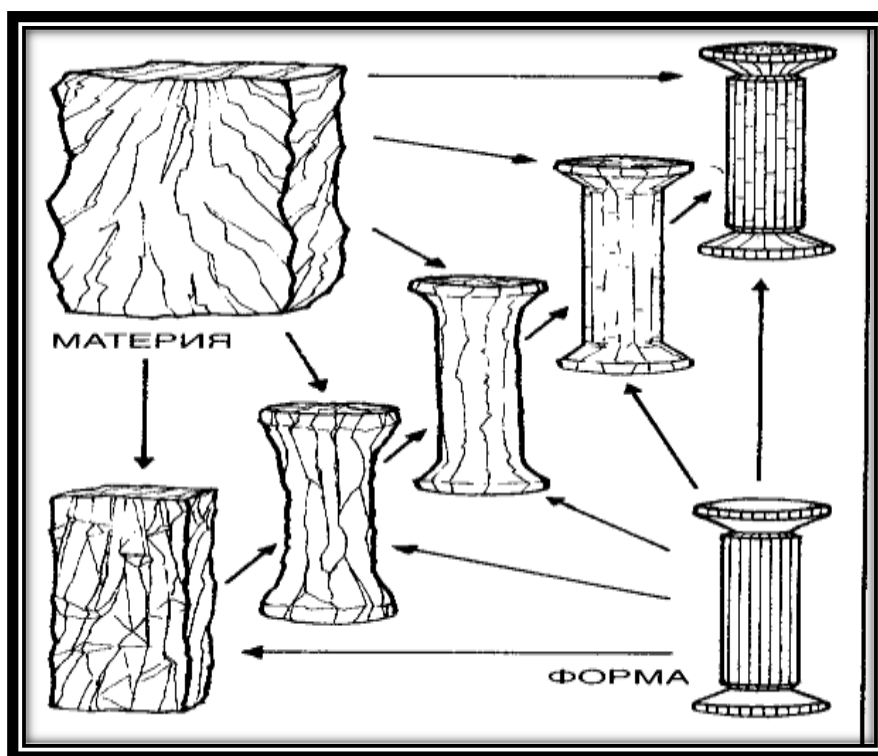
Критика Платона

Вчення про першу філософію (перше буття)

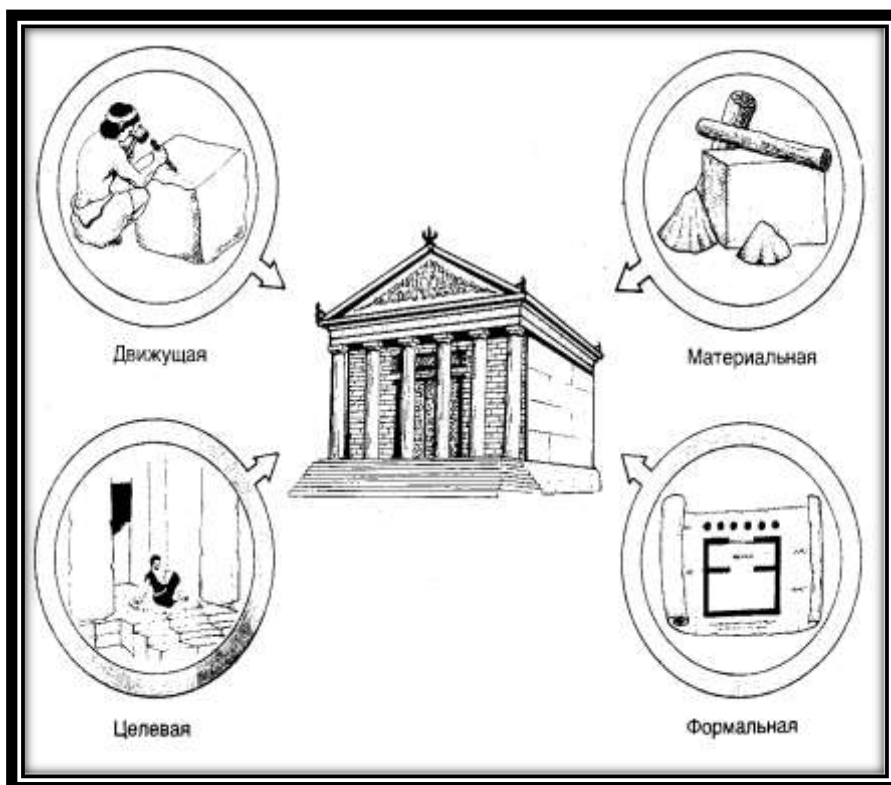

Становлення предмета з матерії і форми (ентелехія)

Вчення про природу (фізику, другу філософію)

матеріальна	формальна	рушійна	цільова
З чого створено дану річ?	Яка сутність цієї речі?	Хто або що створило цю річ?	Заради якого блага створено цю річ?
Причина, що визначає субстрат речі	Причини, що визначають сутність, форму, енергію, мету буття речі		
Сфера потенційного буття речі	Сфера актуального буття речі		
Приклад: ваза			
глина	витончений посуд	гончар	для прикраси оселі

Вчення про душу

Душа має три частини: **рослинну** (вегетативну), що відповідає за живлення і розмноження; **тваринну** (чуттєву), що відповідає за живлення, розмноження, сприйняття, переміщення; **розумну**, що відповідає за живлення, розмноження, сприйняття, переміщення та пізнання внутрішніх форм. Розум має 2 складові: активну і ту, що сприймає. Остання пов'язана з тілом, тому помирає разом з ним. Активний же розум не помирає, але існує не як частка індивідуальної душі, а поєднавшись з активними частинами розуму інших людей. Тому можна говорити, що для Арістотеля душа людини смертна.

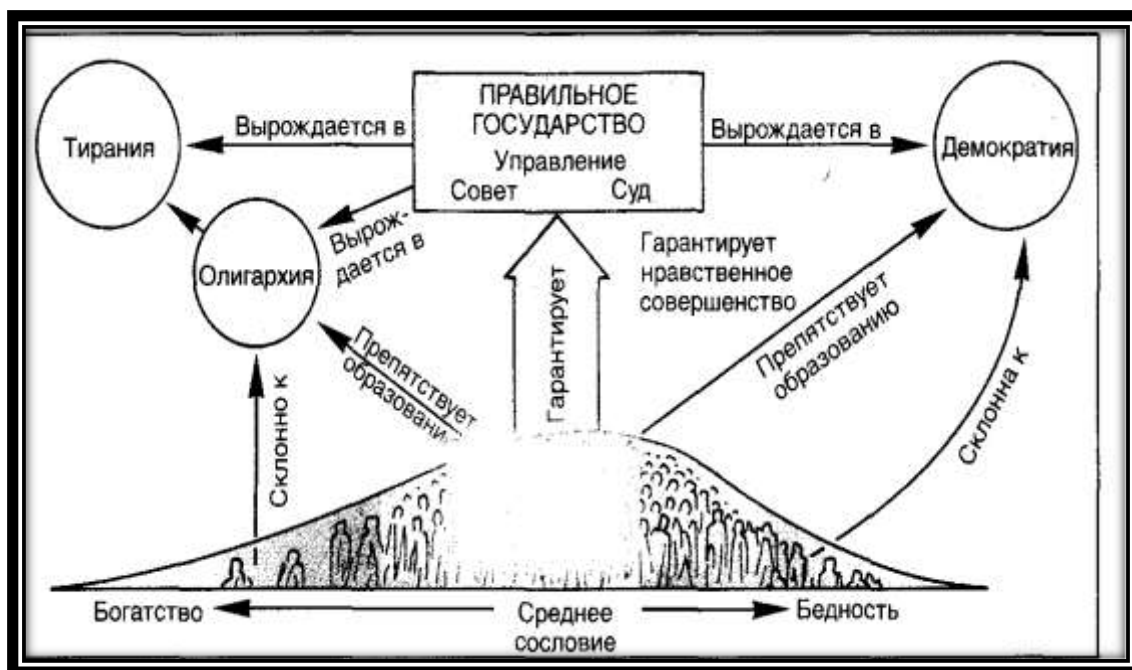
Етика

Принцип «золотої середини» – закон добродійного життя.

«Перш за все треба усвідомити: природа чеснот така, що й нестача, і надмір згубні для них» – Нікомахова етика

Вчення про державу

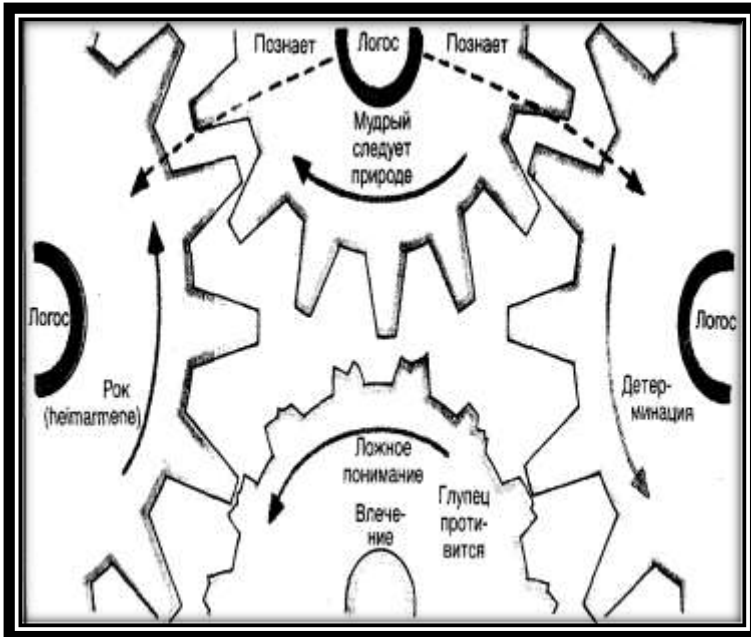
Правильні і неправильні форми державного устрою

	Правильне правління	Неправильне правління
Влада одного	монархія	тиранія
Влада небагатьох	аристократія	олігархія
Влада більшості	політія	демократія

Політія – держава, де кількісно і якісно переважає середній клас – вільні, доброзичливі, позбавлені зазіхань на чужу власність люди, що мають вільний час для справедливих управління.

ЕЛЛІНІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

СТОЇЦИЗМ

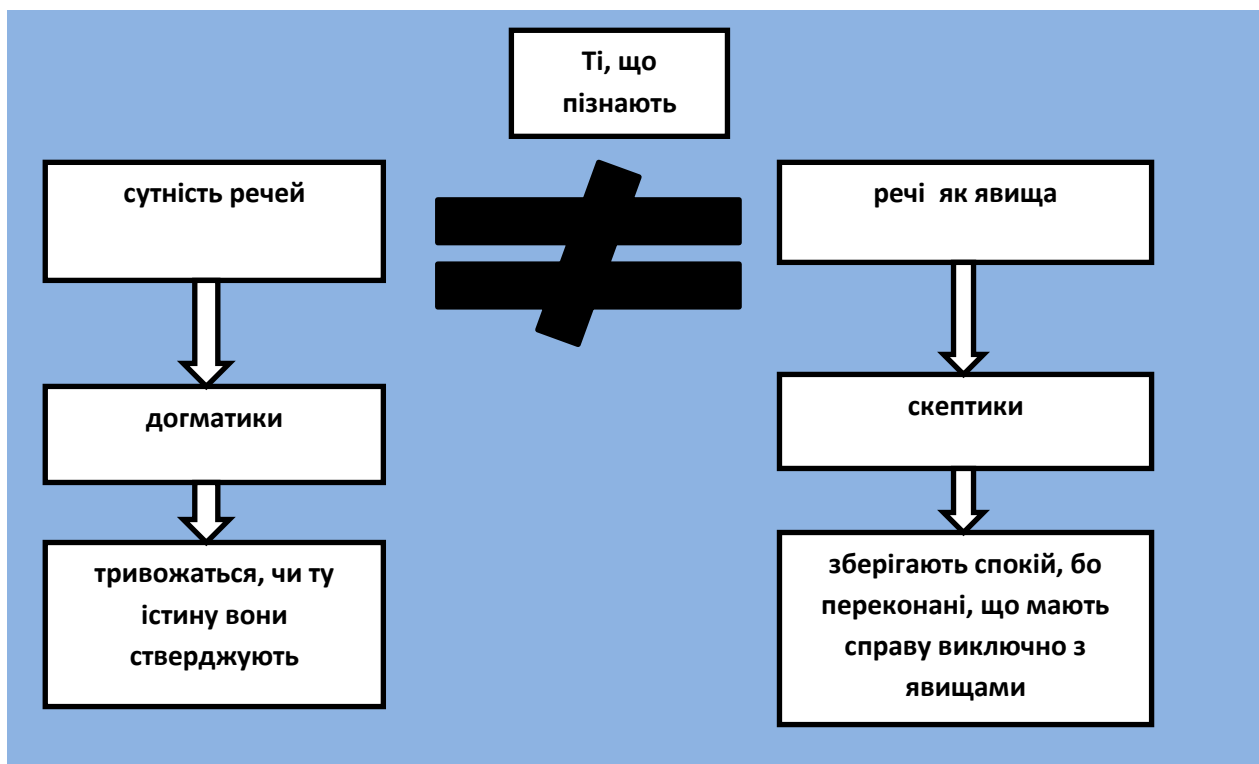
У світі панує невблаганна необхідність, і немає можливості протистояти їй, тому людина цілком залежить від процесів, що відбуваються у зовнішньому світі, природі взагалі. Проте слід уважно вивчати природу і її процеси. Хоча вивчення природи не здатне завадити сліпій необхідності, воно уможлиблює, знаючи причини подій, підкорятися їм так, щоб найменше страждати.

ЕПІКУР

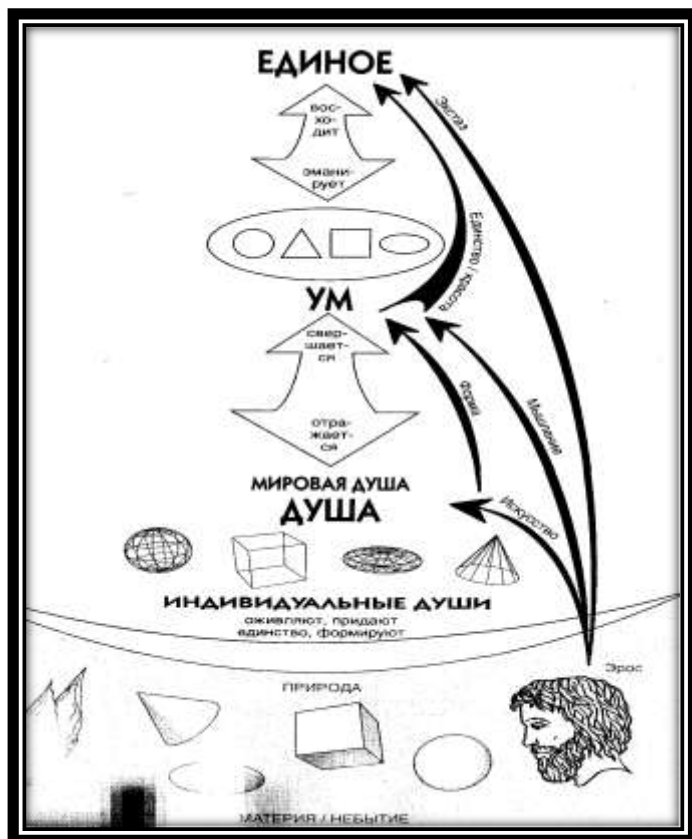
Відмінність між атомістикою Епікура й Демокріта полягає в тому, що у Демокріта рух атомів здійснюється у порожнечі виключно за законом падіння тіл під власною вагою, у Епікура – поряд з дією закону падіння з'являється ще один чинник – атом виявляє властивість «самочинного відхилення» від лінії необхідності. Сенс своєї ідеї про самочинне відхилення атома від лінії необхідності Епікур вбачає в основному правилі мудрості — вміти відхилитися від незадоволення, страждань. Тут слід звернути увагу, що йдеться саме про «відхилення» від страждань, а не про гонитву за задоволенням бажань. Гонитва за бажаннями завжди приносить свою протилежність — невдоволення.

СКЕПТИЦИЗМ

НЕОПЛАТОНІЗМ

ПЛОТИН: рівні еманациї

Неоплатоніки конструюють вчення про ієрархічність будови Дійсності. Основою буття є божественне (але безособове, на відміну від прийнятого у християнстві) Єдине як остання підстава існування будь-якого буття. Все інше існує, як і Єдине, вічно, тому питання про походження всього замінюється в неоплатонізмі питанням про залежність одного буття від іншого. І в цьому розумінні Єдине шляхом поступового послаблення обумовлює розум, потім душу, Космос, матерію. Чуттєвий світ у неоплатоніків – це єдність ідей розуму, душі та матерії. Цей світ протяжний, тривалий, неістинний. Душа людини не речовинна, безтілесна, вона пов'язана не тільки з тілом, а й з божественною душею. Мета земного життя – звільнення від тілесності через вдосконалення морального життя і наступного після смерті злиття з божеством.

Завдання, вправи

1. Як ви гадаєте, чому одним з перших філософських питань стало питання про першоначало?
2. Хто з античних мислителів був першим діалектиком? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Чому у давнину не було (і не могло бути) чіткого поділу між філософією та іншими науками, а філософи були одночасно і математиками, і астрономами, і механіками?
4. Чому Піфагор та його послідовники вважали числа світовою першоосновою? Чи можна вважати число більш універсальним початком у порівнянні із конкретними природними стихіями? Чим відрізняється розуміння першооснови Піфагором від першооснови Фалеса, Геракліта?
5. *«Демокріт іноді заперечує явища, що сприймаються чуттєво, і говорить, що ніщо з них не є воістину, а лише за поглядами, воістину ж існують лише атоми і порожнеча. А саме, він нам говорить: «Лише на загальну думку існує солодке, гірке, тепле, холодне, в уяві – колір, в дійсності ж існують тільки атоми і порожнеча» (Секст Емпірик).* Чи має значення для розвитку науки розведення наочно даного та його прихованих (проте – справжніх) засад? Наведіть приклади на користь позиції Демокріта, а також – і аргументи критичного плану. Як ви вважаєте, колір запах і смак – це властивості речей, чи людського сприйняття?
6. Користуючись ілюстрацією, порівняйте світоглядні позиції Парменіда та Геракліта. Яка з них є більш переконливою? Чи впливає наявність суто логічної аргументації на ваш вибір?
7. Поясніть, як ви розумієте тезу Протагора *«Людина є мірою всіх речей?»* Як ви вважаєте, ця теза має позитивний, негативний чи суперечливий контекст? Поясніть вашу думку. Що означає відносність (релятивізм) у питаннях пізнання?
8. Які з ідей Сократа, на ваш розсуд, мали найбільший вплив на розвиток західної філософії?
9. *«Сократ: Ти можеш уподібнити нашу людську природу у відношенні освіченості та неосвіченості ось якому становищу подивись: адже люди ніби знаходяться у підземному помешканні, подібному до печери, де упродовж всієї її довжини тягнеться широкий отвір. З малих літ у них там на ногах і на шиї кайдани, так що їм не зрушити з місця, і бачать вони лише те, що в них прямо перед очима, бо повернути голову не можуть через ті кайдани. Люди повернуті спиною до світла, що йде від вогню, який горить далеко у височині, а між вогнем та в'язнями проходить верхня дорога, огорожена - поглянь-но - невисокою стіною на зразок тієї завіси, за якою фокусники ставлять своїх помічників, коли над завісою показують ляльок... Уяви ж собі і те, що за цією стіною люди несуть всяке начиння, тримаючи його так, що його видно над стіною; проносять вони і статуї, і всілякі зображення живих істот, зроблені з*

каменю та дерева. При цьому, як буває, деякі з них розмовляють інші ж мовчать.

Главкон: *Дивний ти малюєш образ і дивних в'язнів!*

Сократ: *Подібних до нас. Перш за все, хіба ти вважаєш, що, знаходячись у такому становищі, люди що-небудь бачать, чи то своє, чи чуже, крім тіней, що відкидаються вогнем на стіну печери, що розташована поперед них? Такі в'язні цілком і повністю приймали б за істину тіні тих предметів, що проносять повз них» (Платон).*

Ознайомившись з наведеним текстом та розглянувши ілюстрацію міфу про печеру, спробуйте відповісти на наступні питання: а) з точки зору Платона, тіні, які в'язні бачать на стіні печери, є предметами чуттєвого спостереженого світу чи їх ідеями? б) що іменував Платон кайданами, які тримають людей, не дозволяючи їм побачити світло істини та справжню картину дійсності? в) що, на думку Платона, необхідно зробити, аби, звільнившись від кайданів побачити сонце (ідею блага)?

10. У чому, на думку Платона, причина суспільної несправедливості?
11. Проаналізуйте критику Арістотелем Платонового розуміння буття? Яка позиція – Платона чи Арістотеля – видається вам більш виправданою з огляду на перспективи та можливості людського пізнання?
12. *«Природа влаштувала так, що фізична організація вільних людей відмінна від фізичної організації рабів: у останніх тіло є міцним, придатним для виконання фізичної праці, вільні ж тримаються прямо і для таких робіт непридатні. Проте вони придатні до політичного життя...Рабом за самою природою буває той, хто ... наділений таким розумом, що лише сприймає вказівки, сам же здатністю судити не володіє... В усякому випадку є очевидним, що одні люди за своєю природою є вільними, інші – рабами, і цим останнім бути рабами і корисно, і справедливо» (Арістотель).* Порівняйте цей вислів Арістотеля із його вченням про начала світу: чому філософ віддає перевагу – явищам чуттєво-матеріальним чи інтелектуальним?
13. У чому принципова відмінність моделей платонівської та арістотелівської держави? Якій моделі ви би надали перевагу?
14. Чому і Платон, і Арістотель вважають демократію недосконалою формою державного устрою?
15. Порівняйте вчення про душу у Платона і Арістотеля, чий погляд, на вашу думку має більший вплив на народну психологію?
16. Чим елліністична філософія відрізняється від ранішніх періодів античної філософії? У чому причина відмінності?
17. *«Основне ж начало скепсису полягає, головним чином, у тому, що будь-якому положенню можна протиставити інше, рівне йому, внаслідок чого, як здається, ми приходимо до необхідності відмовитися від всіляких догм» (Секст Емпірик).* Виходячи зі змісту тексту, визначить, в чому сутність концепції скептицизму? В чому полягає його позитивне значення для подальшого розвитку філософії?

18. Розгляньте ілюстрації. Чим атомістичне вчення Епікура відрізняється від вчення Демокріта?
19. Порівняйте уявлення про свободу людини стоїків та Епікура? Чия позиція видається вам ближчою? Чому?
20. *«Єдине є все і ніщо, бо ж начало всього не є все, але все йому належить. Бо все ніби повертається до нього. Що ж таке єдине? Воно є потенція всіх речей. Якби його не було, то не існувало би всього, що є: не існував би розум і ця, основана на сутності (його) активності – душа. Але душа створює, не перебуваючи нерухомою. В русі ж вона породжує образ. Споглядаючи те, із чого вона виникла, вона сповнюється ним і породжує чутливу та рослинну природу. Проте ніщо не відокремлене та не відрізане від попереднього. При тому ми краще існуємо, коли обернені до нього, бо там – наше благо, а бути у віддаленні від нього – значить бути самотнім та слабким. Там – істинне життя, а життя там є активність розуму. (Його активністю) породжує душа красу, справедливість, добродійність» (Плотін).* Спираючись на наведені судження, поясніть, що споріднює Плотіна із Платоном? Які риси міркувань Плотіна виходять на перший план: струнка системність, афористичність, ієрархія, логіка? Що зближує Плотіна із Епікуром?

Тема 8. Філософія Середньовіччя

Мета вивчення теми:

- простежити логіку переходу від натуралістичного світосприйняття до духовного;
- окреслити особливості середньовічної філософії;
- з'ясувати роль середньовічної схоластики та містики у формуванні змісту сучасного філософського осмисленні дійсності.

Ключові поняття та терміни: теоцентризм, креаціонізм, патристика, схоластика, номіналізм, реалізм, універсалії

План семінарського заняття

1. Загальний огляд філософії Середньовіччя, періодизація.
2. Патристика: Аврелій Августин.
3. Рання схоластика: а) Ансельм Кентерберійський; б) дискусія про універсалії; в) П'єр Абеляр.
4. Висока схоластика: Томас Аквінський.
5. Пізня схоластика: Вільям Оккам.

Література до теми

1. Августин Аврелій. Исповедь Блаженного Августина, епископа Гиппонского. М., 1991.
2. Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья. Т. 1 -2. СПб., 2001-2002.

3. Бозций. «Утешение философией» и другие трактаты. М., 1990.
4. Жильсон Э. Философия в Средние века. От истоков патристики до конца XIV века. М., 2004.
5. Либера А. де. Средневековое мышление. М., 2004.
6. Коплстон Ф. Ч. История средневековой философии. М., 1997.
7. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика. М., 1979.
8. Кремень В. Г., Ильин В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.
9. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ; [пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
10. История философии в кратком изложении / [пер. с чешского И.И. Богута]. – М.: Мысль, 1991.

Електронні ресурси

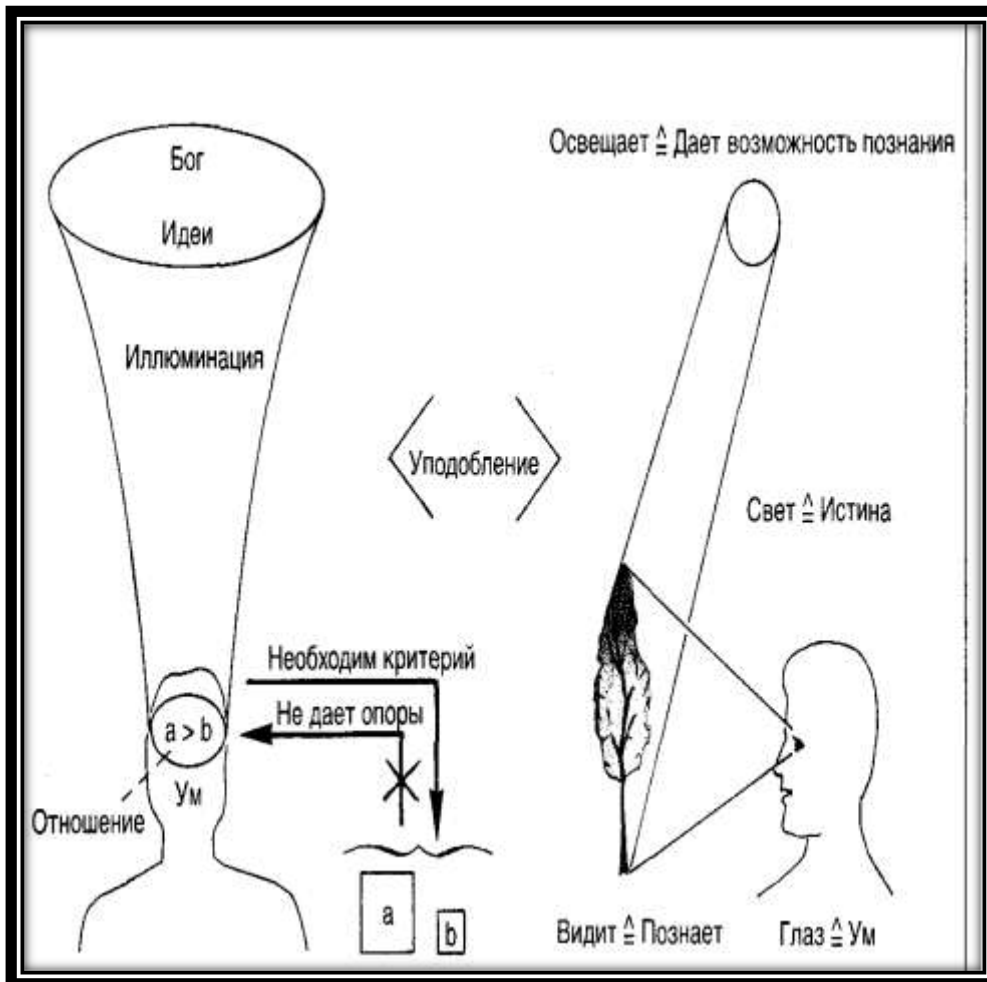
1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://www.philosophy.ru>
3. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1

Середньовічна філософія (загальна характеристика)

Період	Століття	Представники	Основна ідея
Патристика (захист християнства від язичників, формування основ християнського віровчення, утворення союзу християнської релігії з філософією)	2-7	Юстин, Тертуліан, Оріген, Климент Александрійський, Григорій Нисський, Василій Великий, Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Іоан Дамаскін, Аврелій Августин	Істини віри вищі від істин розуму та не протилежні їм
Схоластика (створення теології як вищої науки)			Істини віри вищі від істин розуму й незалежні одні від одних
Рання	11-12	Ансельм Кентерберійський, Петр Абеляр	
Висока	12-13	Тома Аквінський	
Пізня	13-сер.14	Вільям Оккам	

ПАТРИСТИКА. АВГУСТИН АВРЕЛІЙ

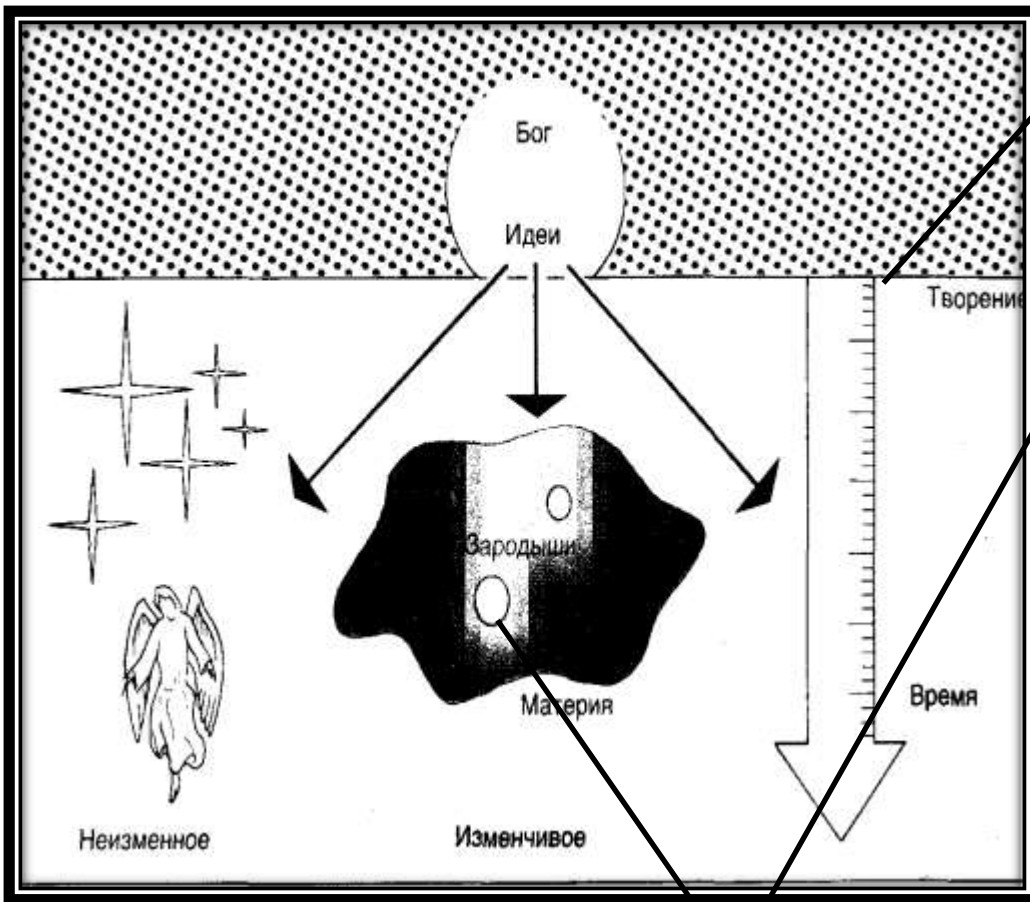
Вчення про ілюмінацію

В глубинах духу людина знаходить вже готовими вірогідні істини, позачасові та понадіндивідуальні (закони математики). Миттєві чуттєві враження не дають нам жодного поняття про речі. Вічні істини дані нам завдяки освітленню (ілюмінації) нас Богом.

Онтологія АВГУСТИНА

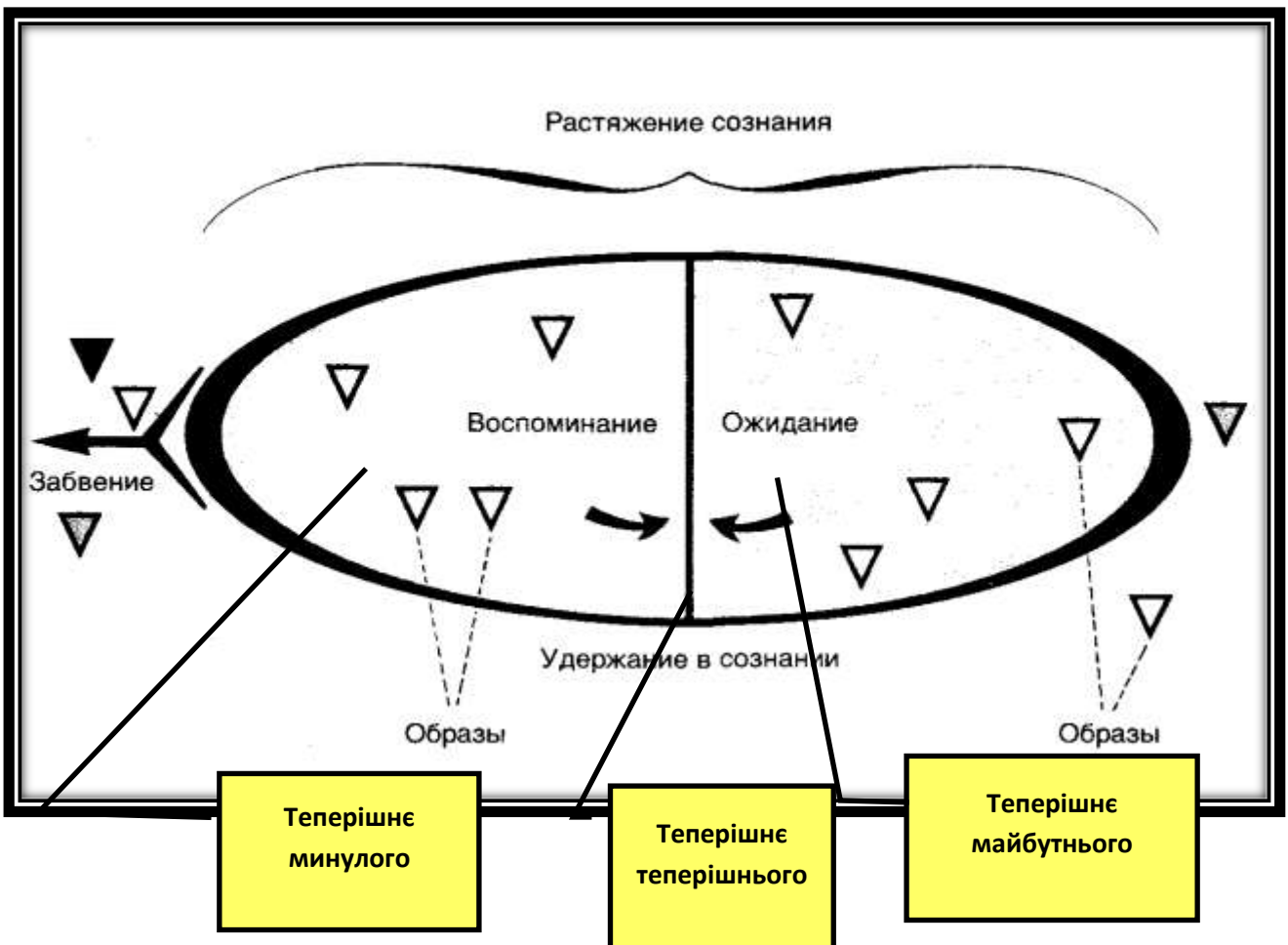

Питання, коли було створено світ, абсурдне, адже до створення світу часу не було

Зародки, закладені Богом в матерію, пояснюють змінність речей

Аналіз часу (внутрішнє усвідомлення часу)

Теперішнє минулого

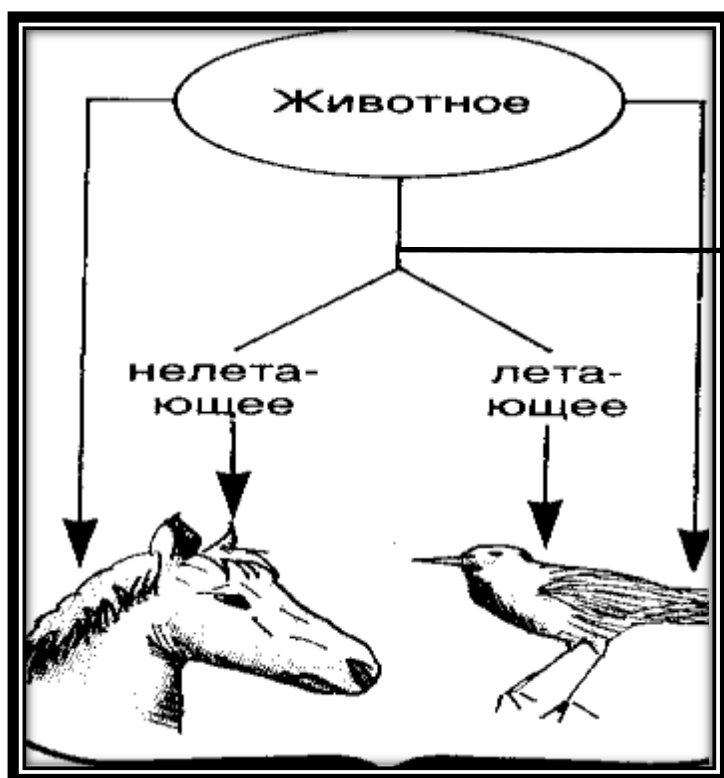
Теперішнє теперішнього

Теперішнє майбутнього

Схоластика

Суперечка про універсалії

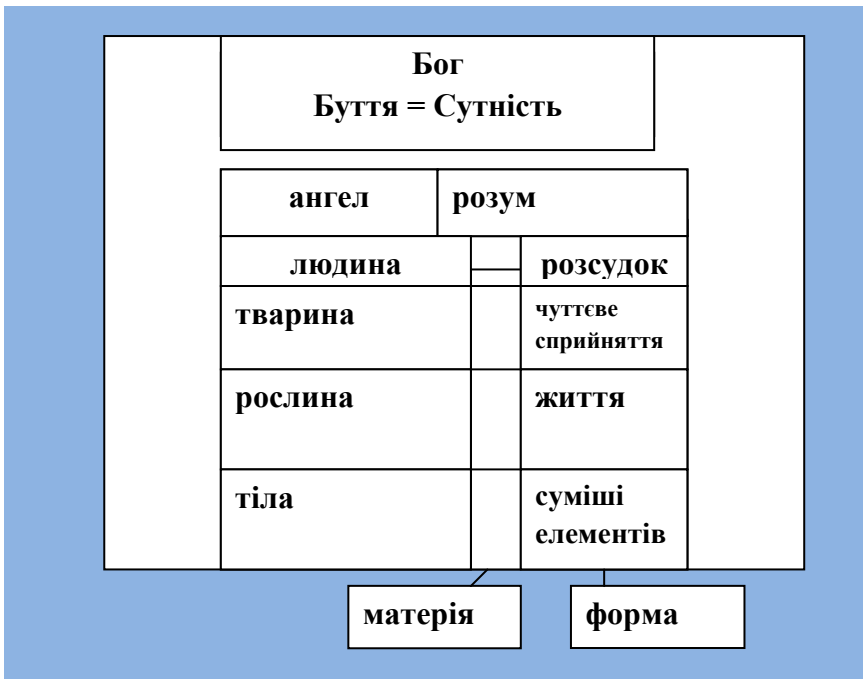
Де і як існують універсалії (загальні поняття, форми, сутності речей)?		
Реалізм	Концептуалізм	Номіналізм
Поза речами і до речей як їхні сутності	У вигляді понять у розумі людини	У вигляді знаків, що позначають класи подібних речей в розумі людини

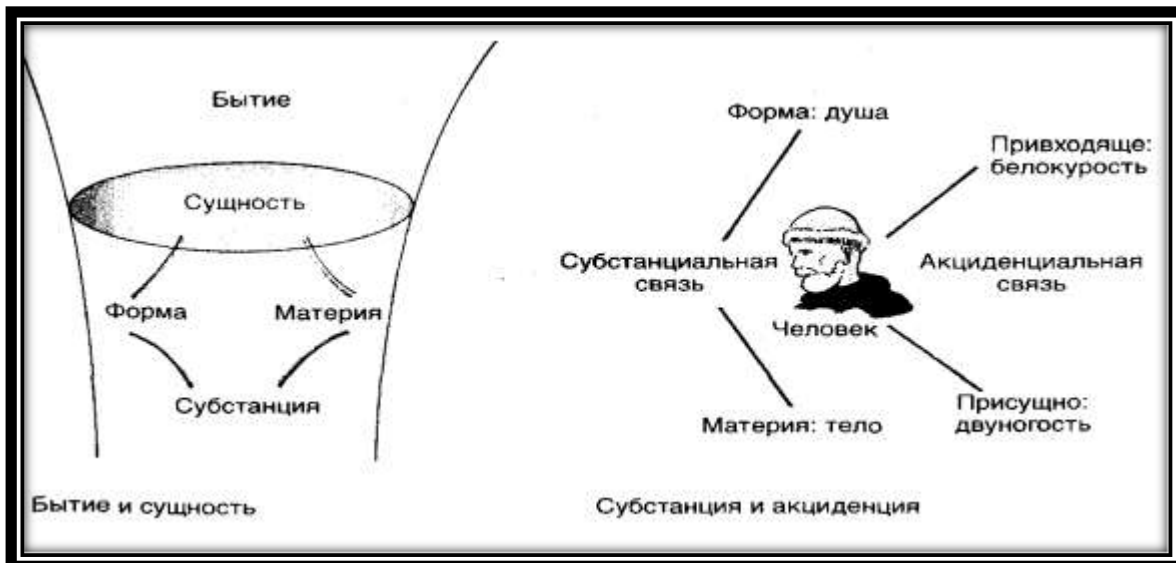
Критика АБЕЛЯРОМ
реализму

Тома Аквінський

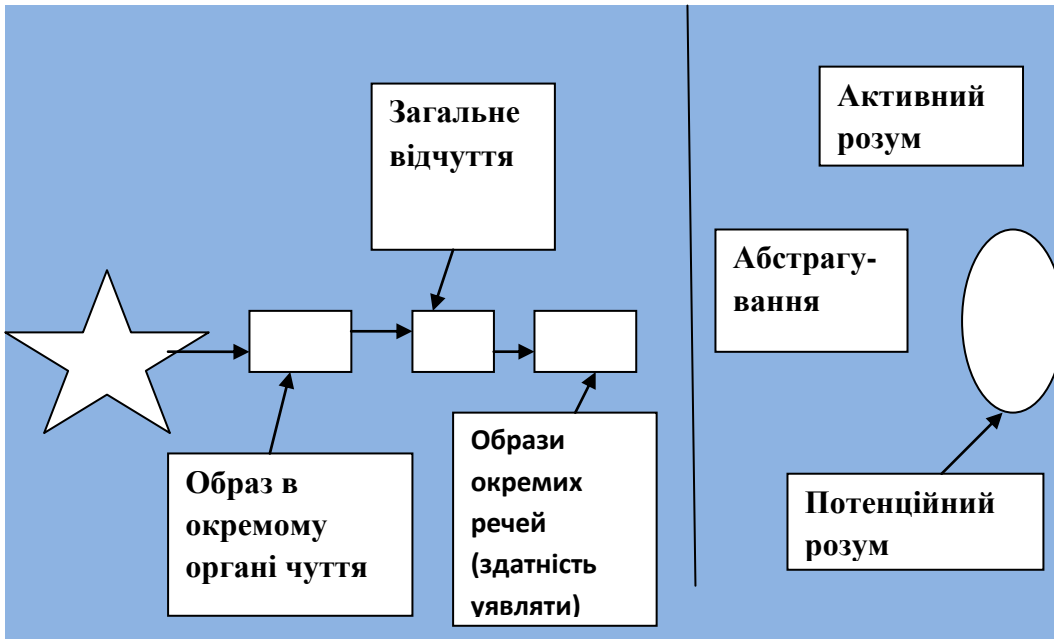
Ієрархія сутностей

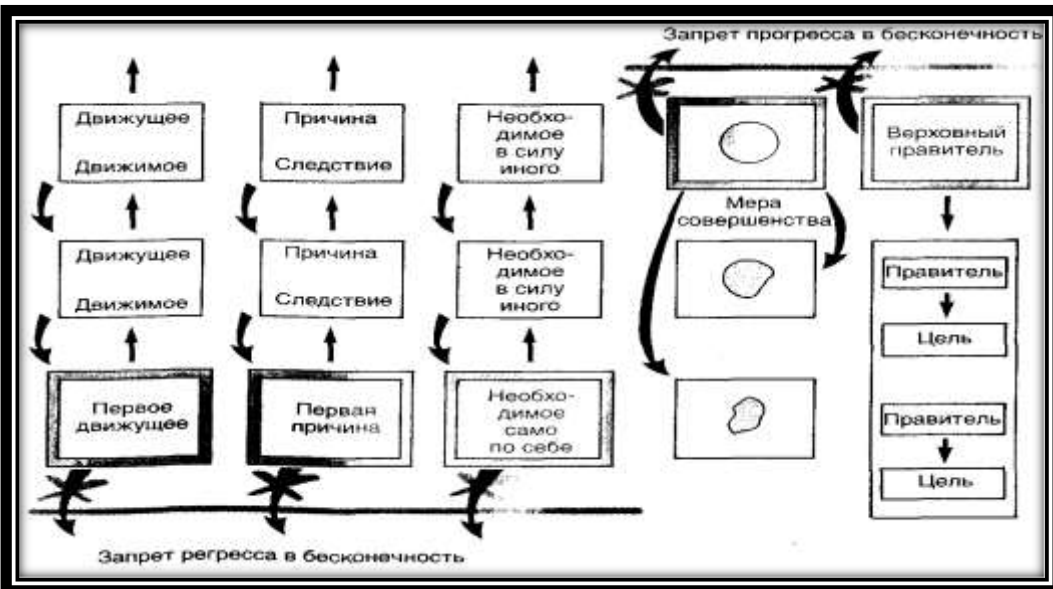
Онтологічні структури

Теорія пізнання

Доведення буття Бога

Завдання, вправи

1. Чи можна стверджувати, що середньовічна філософія становить синтез двох традицій: християнського одкровення та античної філософії? Обґрунтуйте відповідь.
2. «До вивчення наук веде подвійний шлях – авторитет та розум. У відношенні до часу (тобто в історичній традиції) панує авторитет, а у відношенні до суті справи – розум. Авторитет буває частково божественний, частково людський, але істинний, міцний та найвищий авторитет є той, який зветься божественним» (Августин Аврелій). Чому, на ваш погляд, середньовічна епоха – суцільно релігійна – не відкидала розум?
3. «Намагайся дізнатись, що таке найвища згода: не виходь за межі себе, а зосередься в собі самому, бо ж істина живе у внутрішній

людині. Знайдеш свою природу мінливою, стань вищим за себе. Але, стаючи вищим за себе самого, пам'ятай, що мисляча душа вища і за тебе. Тому прагни туди, звідки спалахує саме світло розуму» (Августин Аврелій). Ідея якого античного мислителя трансформує у цьому висловлюванні Августин?

4. «Люби – і твори, що хочеш» (Аврелій Августин). Як можна пояснити цей основоположний принцип августинівської етики?
5. Чи правильно стверджувати, що реалізмом у середньовічній філософії називалася позиція, згідно з якою справді реальними є одиничні речі, предмети емпіричного світу?
6. Поясніть тезу: «Філософія – служниця теології». Хто зі схоластів його висунув і чому?
7. На якому принципі базуються доведення буття Бога Томою Аквінським? Чи можете ви їх спростувати?
8. Поясніть сутність принципу креаціонізму. Яке відношення він має до онтології середньовічної філософії?
9. «Не слід примножувати сутності без необхідності. Те, що можна пояснити через посередництво меншого, не слід виражати через посередництво більшого. Без необхідності не слід стверджувати більшого» (Вільям Оккам). Чому саме принцип «Леза Оккама» відіграв важливу роль у подоланні схоластики?
10. Поясніть поняття «релігія» та «теологія». В чому відмінність між ними? Порівняйте їх з поняттям «філософія».

Тема 5. Філософська думка епохи Відродження

Мета вивчення теми:

- з'ясувати причини зміни світоглядних орієнтирів епохи Відродження;
- окреслити основні напрямки філософської думки цього періоду;
- з'ясувати вплив філософії Відродження на подальший розвиток філософського осмислення дійсності.

Ключові поняття та терміни: пантеїзм, гуманізм, антропоцентризм, ренесансна людина, утопія.

План семінарського заняття

1. Загальний огляд філософії Ренесансу.
2. Спекулятивна теологія (Ніколай Кузанський).
3. Натурфілософія епохи Відродження
4. Соціальна філософія епохи Відродження

Література до теми

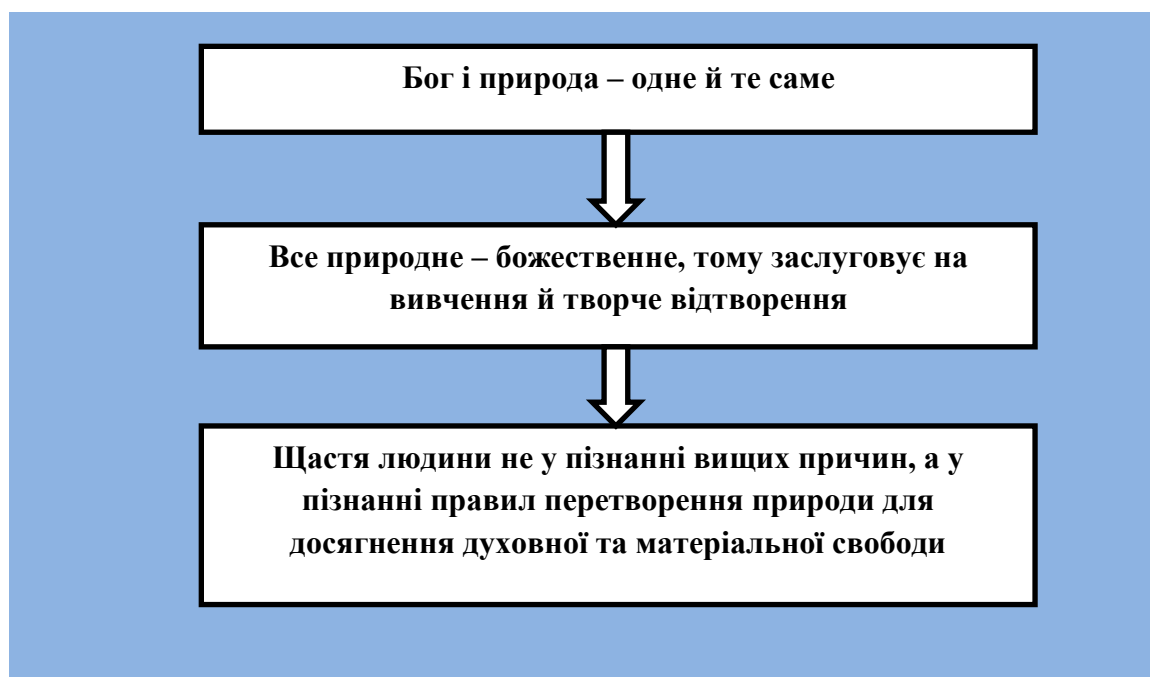
1. Ніколай Кузанський. Сочинения: В 2 т. М., 1979— 1980.
2. Соколов В. В. Европейская философия XV —XVII веков. М., 1996.

3. Горфункель А. Ф. Философия эпохи Возрождения. М., 1980.
4. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.
5. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ; [пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
6. История философии в кратком изложении / [пер. с чешского И.И. Богута]. – М.: Мысль, 1991.

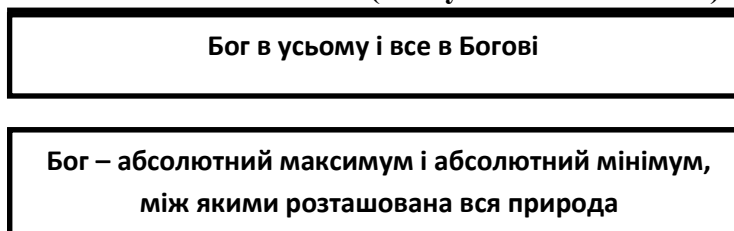
Електронні ресурси

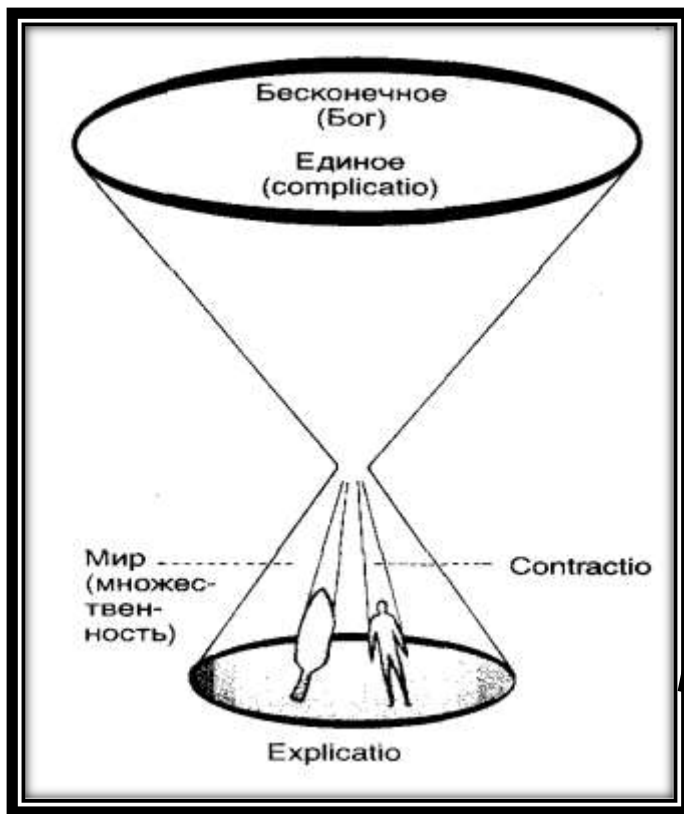
1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://www.philosophy.ru>
3. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1

Загальна характеристика епохи Відродження

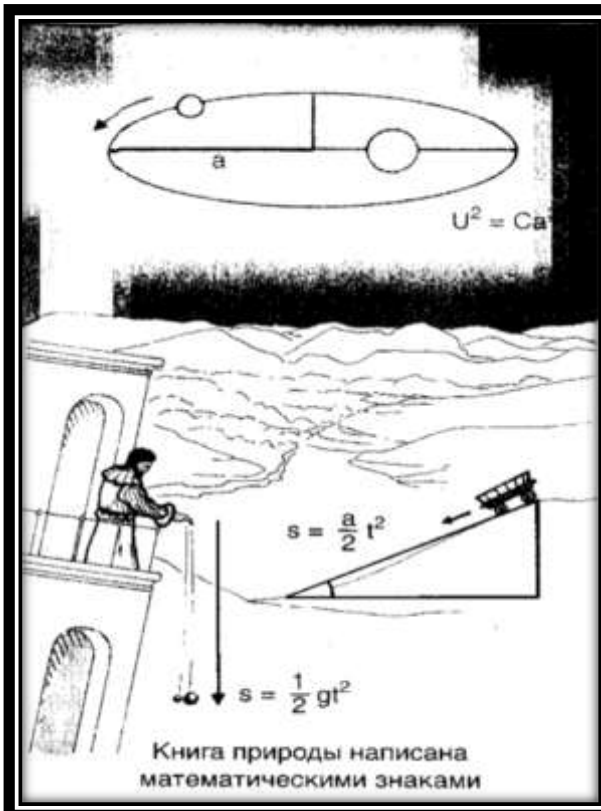
НИКОЛАЙ КУЗАНСЬКИЙ (спекулятивна теологія)

У Богові будь-яке буття згорнуте (complicatio), у світі ж воно розгорнуте (explicatio) у множинність. Усі творіння «в згорнутому в Богові вигляді є Бог, як у створеному світі вони в розгорнутому вигляді є світом». У світі нескінченність стягнута (contractio) в множинність скінченних речей. Бог позначається також як змога-буття, тому що він є всім тим, чим він може бути, й існує тільки як можливість, тоді як у світі буття і можливість не збігаються, так що речі відстають від своїх можливостей

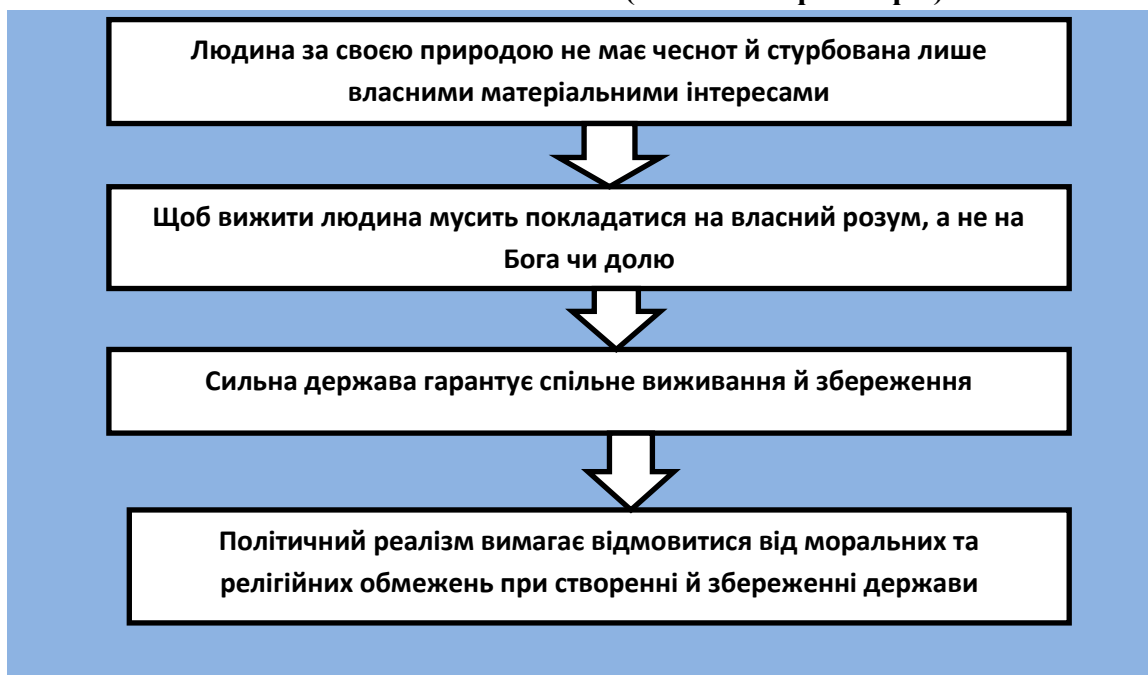
Натурфілософія епохи Відродження

Розвиток методу квантитативного пізнання природи (математичного природознавства)

НІККОЛО МАКІАВЕЛІ (політична філософія)

Завдання, вправи

1. Дайте визначення гуманізму. Чи є, на ваш погляд, відмінність між гуманізмом античності та гуманізмом Відродження?
2. *«Я вміщую тебе у центр світу, щоби звідти тобі було зручніше оглядати все, що є в світі. Я не зробив тебе ні небесним, ні земним, ні смертним, ні безсмертним, щоби ти сам, вільний та славний майстер, сформував себе за тим взірцем, якому віддаєш перевагу» (Піко делла Мірандола).* В чому, на ваш погляд, суттєві відмінності людського самоусвідомлення часів середньовіччя та Відродження? Які властивості людини постають в даних твердженнях як найперші?
3. У яких напрямках розвивалася натурфілософія епохи Відродження?
4. Ознайомтесь із тим, як саме формулювались у філософській думці Ренесансу засади нового – наукового пізнання та розуміння дійсності. *«Ми не задовольняємося вченням Арістотеля, якому ось вже на протязі багатьох століть увесь рід людський вклоняється як ідолу... Нами ж рухає виключно любов до істини і ми вклоняємося їй одній, а не заспокоюємося на тому, що було мовлене давніми мислителями... Якщо в моїй книзі немає спогадів про речі божественні та гідні захоплення, то це лише тому, що автор слідує лише за відчуттями та природою, а понад тим – ні за чим іншим» (Бернардіно Телезіо).* Визначте нові пріоритети у ставленні до пізнання, завдань людини, що окреслені в даному твердженні.
5. *«Природа неблаганна і незмінна і зовсім не опікується тим, стануть чи не стануть її приховані основи та образ дій досяжними для людського розуміння, оскільки вона ніколи не переходить меж накладених на неї законів. Не думаю, що для збудження в нас відчуттів смаку, запаху та звуку від зовнішніх тіл вимагається що-*

небудь ще, окрім розміру, форми, числа та повільних чи швидких рухів. Вважаю, що якби вуха, язика та носи раптом зникли, то форма, число та рух залишилися би, але не запахи, смаки та звуки. Я глибоко переконаний, що без живого єства останні являють собою не більше, ніж імена, подібно до того, як лоскотання та сверблячка не більше, ніж імена, якщо немає пахв та шкіри навколо носів» (Галілео Галілей).

Які властивості світу постають для Галілея найпершими? В чому можна побачити перспективність та важливість саме такого підходу до осмислення природи? Якими були загальні підсумки запровадженого Галілеєм та його послідовниками нового типу мислення?

6. Чи можна вважати погляди Ніколая Кузанського пантеїзмом? Обґрунтуйте відповідь.
7. Інструменти якої науки Ніколай Кузанський вважає найбільш відповідними для пізнання Бога і чому?
8. Дайте визначення утопії. Підхід якого античного мислителя до побудови держави наслідують утопісти епохи Відродження?
9. В чому принципова різниця у поглядах на побудову держави утопістів та Нікколо Макіавелі?
10. Макіавелі відокремлює політику від моралі. А якою є ваша думка з цього приводу? Політик мусить бути моральним, чи заради інтересів держави може поступатися етичними принципами? Поясніть свою думку.

Тема 6. Європейська філософія XVI-XVIII ст.

Мета вивчення теми:

- проаналізувати найважливіші чинники та умови формування наукового стилю мислення;
- виявити особливості філософії у цей період;
- осмислити логіку внутрішньої диференціації філософського знання та умов його системного впорядкування.

Ключові поняття та терміни: раціоналізм, емпіризм, сенсуалізм, деїзм, монада, річ мисляча, річ протяжна, природа створена, природа, що створює, скептицизм.

План семінарського заняття

1. Загальний огляд філософії Нового Часу: емпіризм, раціоналізм.
2. Проект великого відродження наук Френсіса Бекона.
3. Дуалізм Рене Декарта
4. Монадологія Готфрида Лейбніца

Література до теми

1. Гайдено П. П. Научная рациональность и философский разум. М., 2003. – С. 310-322.

2. Рассел Б. История западной философии. Ростов н/Д., 1998. С. 684 — 731.
3. Соколов В. В. Западноевропейская философия XV — XVII вв. М., 1984. С. 402-426.
4. Кремень В. Г., Ильїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.
5. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ; [пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
6. История философии в кратком изложении / [пер. с чешского И.И. Богута]. – М.: Мысль, 1991.

Електронні ресурси

1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://www.philosophy.ru>
3. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
4. <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01422:article>

Загальна характеристика філософії Нового часу

Історична епоха 17-18 ст. з погляду духовного змісту дістала назву Новий час і Просвітництво. Для неї характерні:

- самостійне мислення індивіда,
- дистанціювання від традиції та авторитету,
- повага до свободи,
- позитивне ставлення до здатності раціонально розв'язувати всі питання.

Основи цієї епохи закладалися в основному у 2-х напрямках: раціоналізм та емпіризм.

Раціоналізм (передусім у Франції та Німеччини).

Його головні представники стверджували, що дійсність можна пізнати на засадах чистого мислення. Оскільки світ влаштовано логічно, то можливим є його пізнання дедуктивним шляхом. Зразком є математика (висновки на основі нечисленних вірогідних аксіом). Представники – Декарт, Спіноза, Лейбніц. В основі буття для раціоналістів – розумне начало. У цьому раціоналізм близький до ідеалізму, але не тотожний, оскільки суть раціоналізму не в первинності ідей по відношенню до матерії, а в розумності буття.

Емпіризм (насамперед, Велика Британія, потім Франція).

Від Френсіса Бекона складається традиція, продовжена Гоббсом, Локком, Берклі та Юмом, яка основою пізнання вважає чуттєвий досвід. Насправді існують лише одиничні предмети і події, правильне застосування розуму може впорядкувати їх і вивести з них індуктивні висновки. Цей напрям тісно пов'язаний з виникненням природознавства.

Багато філософів цього часу досягли значних успіхів у математиці, фізиці, політиці та дипломатії.

Скепсис щодо традицій та авторитетів породжує критику релігії: перевірка її розумом намагається виділити з неї забобонність, замінивши її більш раціональним благочестям.

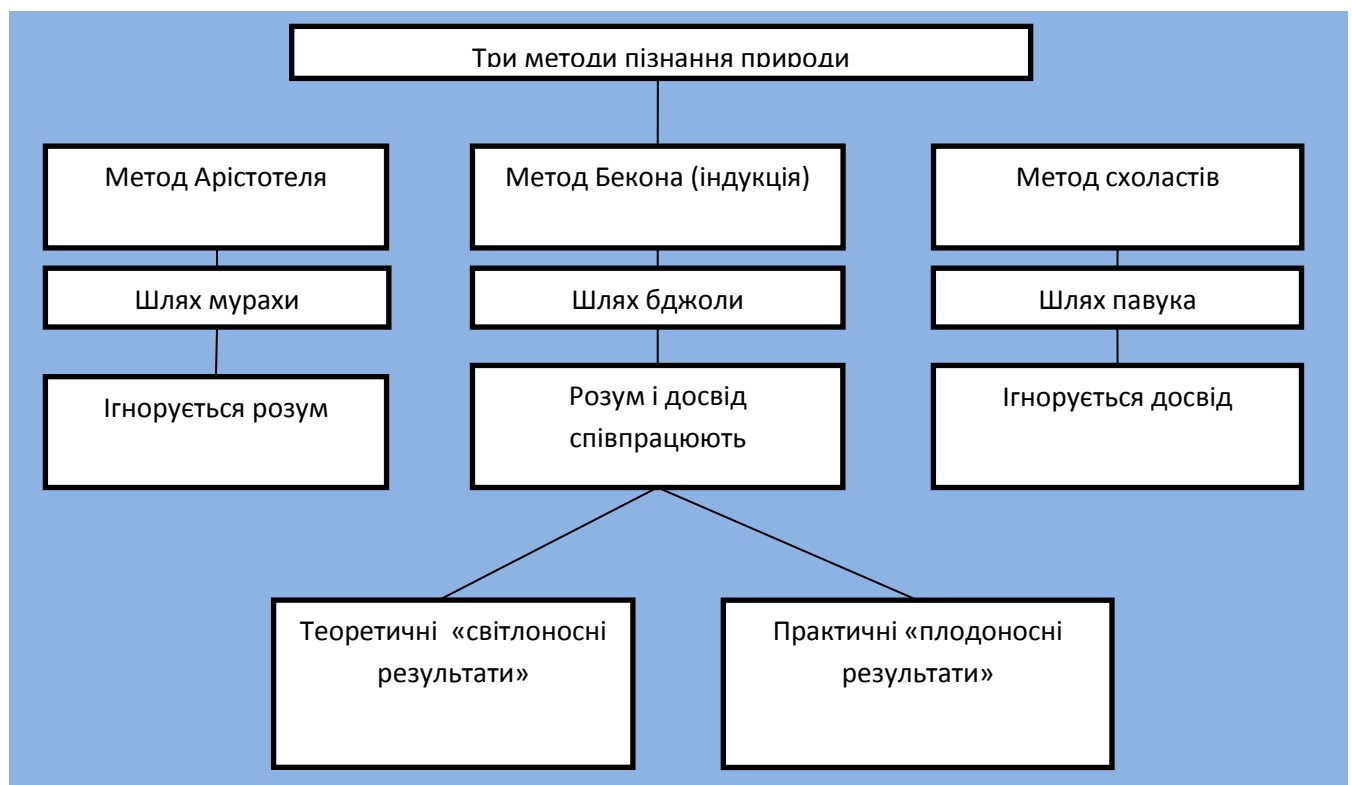
Особливим завданням було встановлення відносин віротерпимості між общинами.

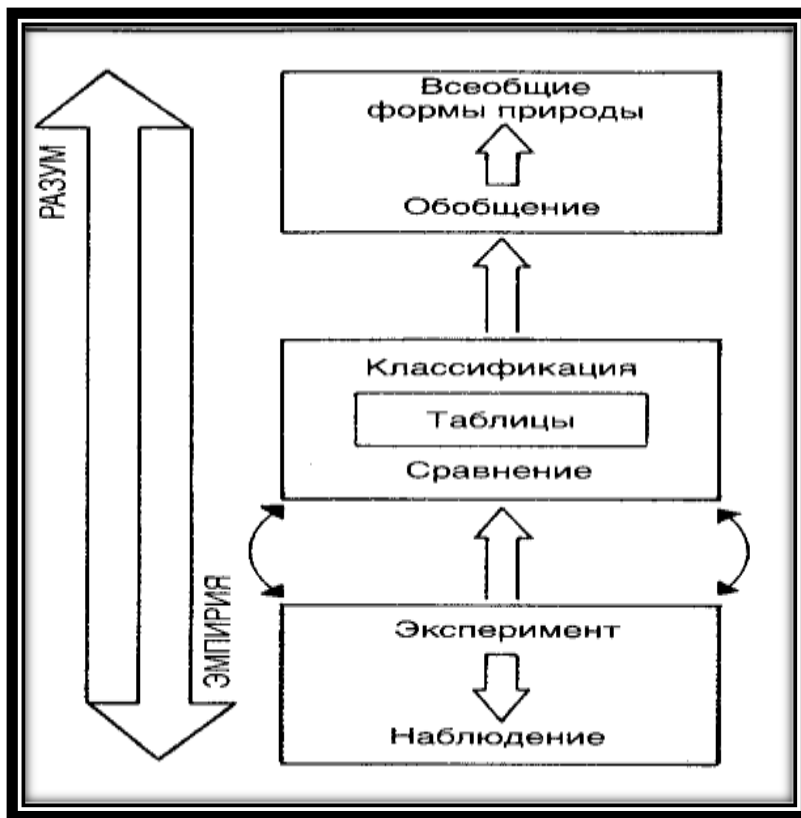
Застосування математики і метод спостереження спричинили прорив у природознавстві. Найяскравіший приклад Ньютон – його механіка – всеохопне квантитативне пояснення природи, що ґрунтується на принципі чіткої причинності і відкидає зайві гіпотези.

На цю епоху припадає багато наукових відкриттів. Поступ в оволодінні природою викликає віру в прогрес.

Із соціального погляду для цієї епохи швидкого розвитку економіки характерне піднесення буржуазії. Цей процес супроводжується лібералізмом. Вимагається свобода ремесла і торгівлі. Його гасло: «Laissez faire, laissez passer» (нехай робиться, нехай діється). До цього додається філософське обґрунтування прав індивіда на протигагу державі.

ФРЕНСІС БЕКОН

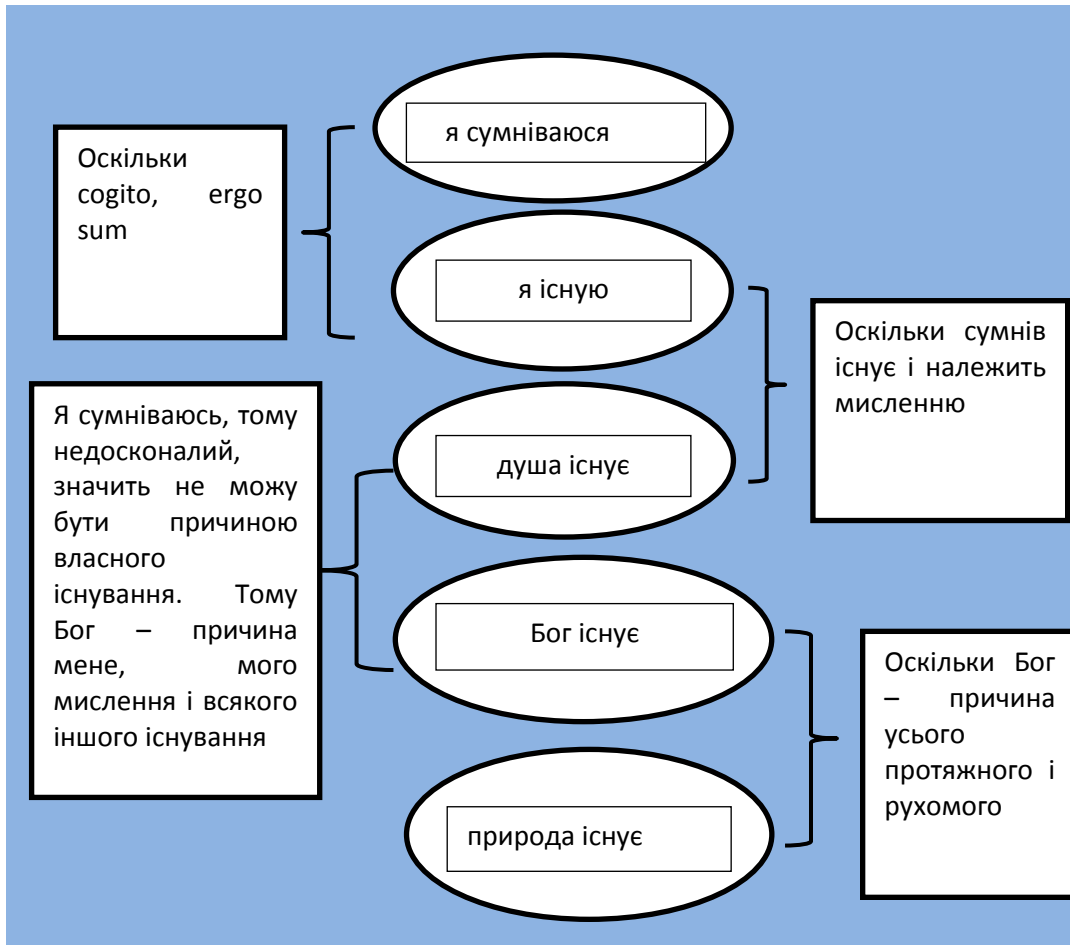

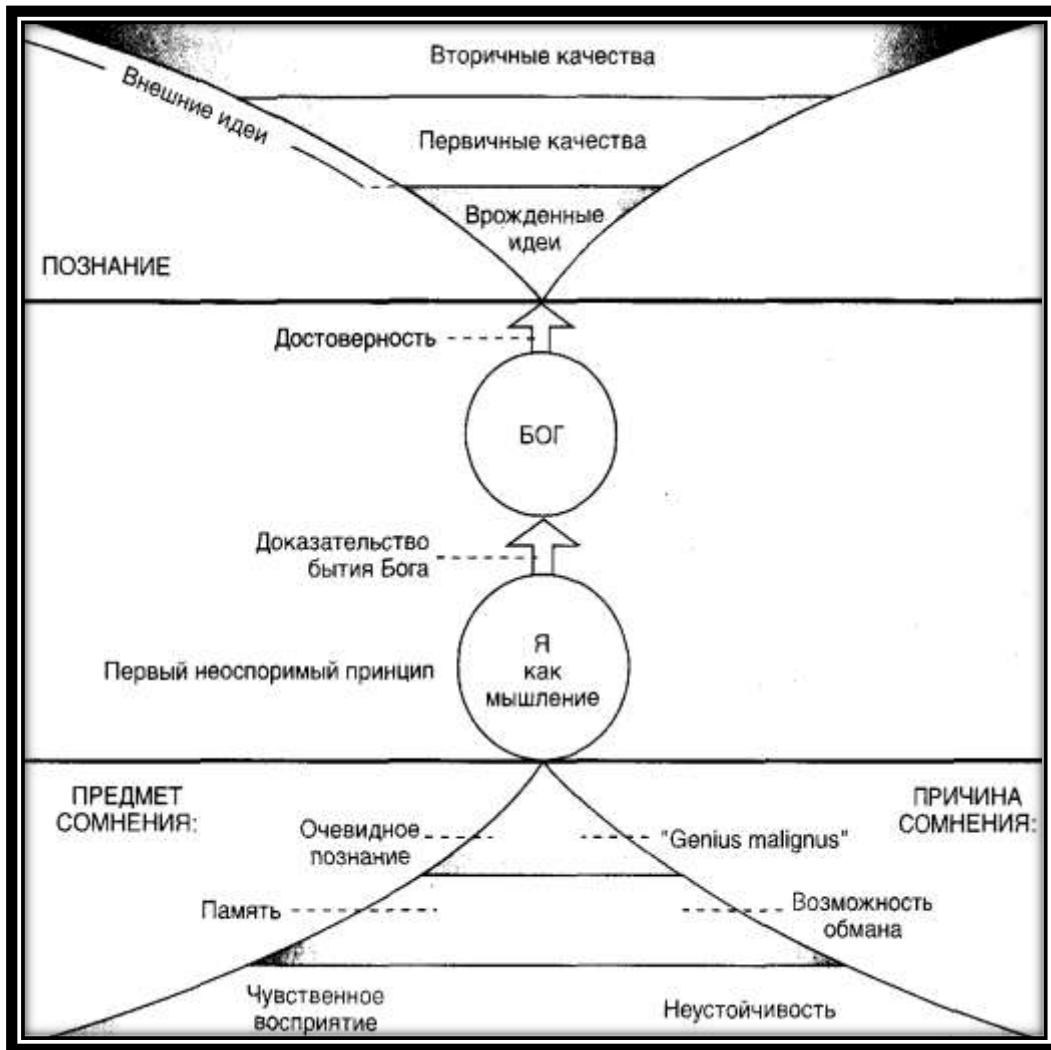

Індукція Бекона

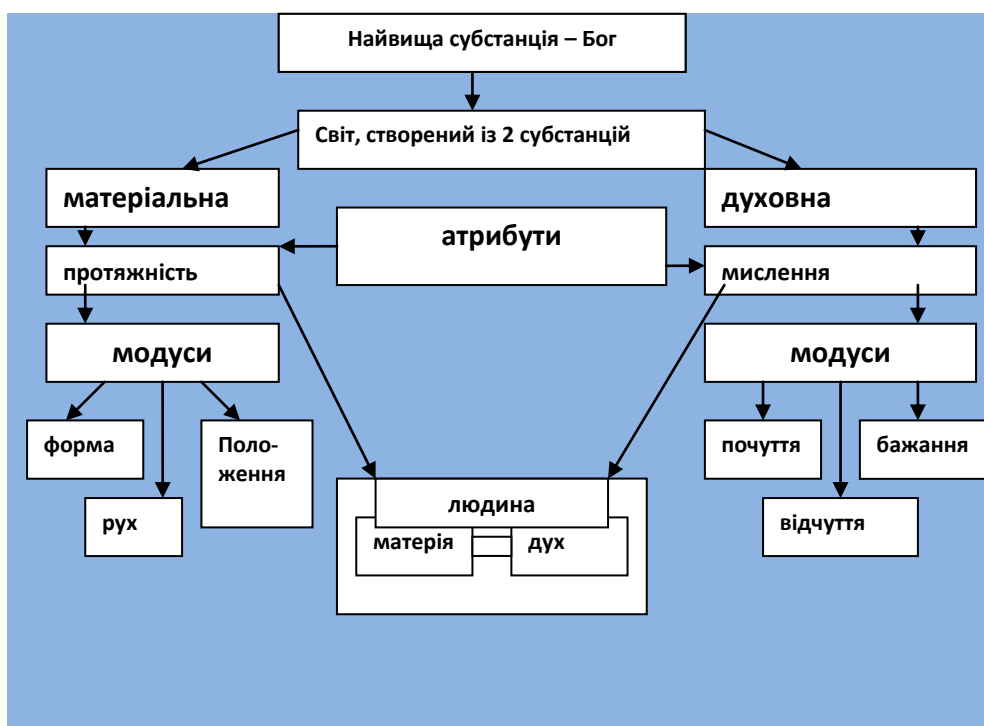
Перешкоди на шляху пізнання

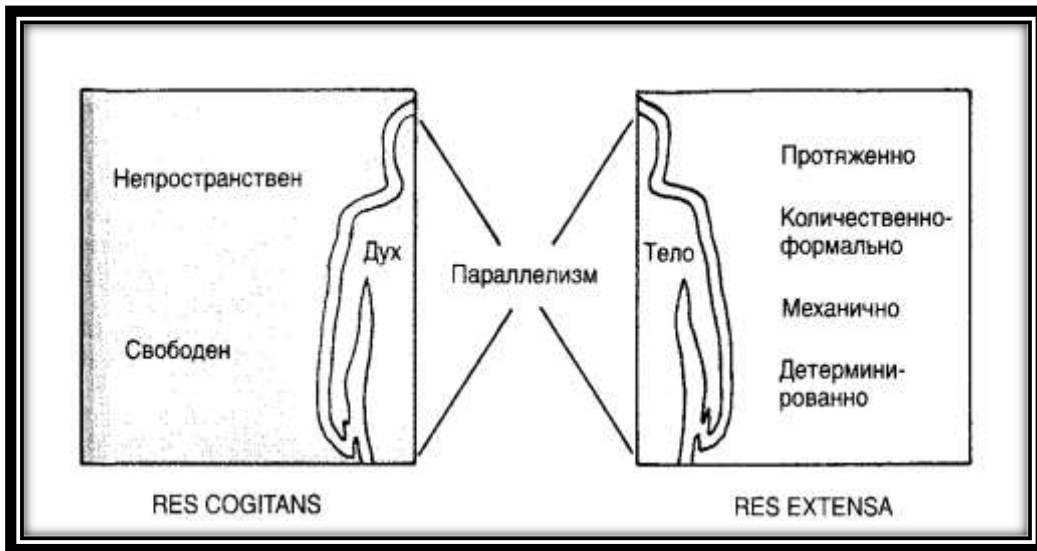
РЕНЕ ДЕКАРТ
Дедукція першоначала філософії

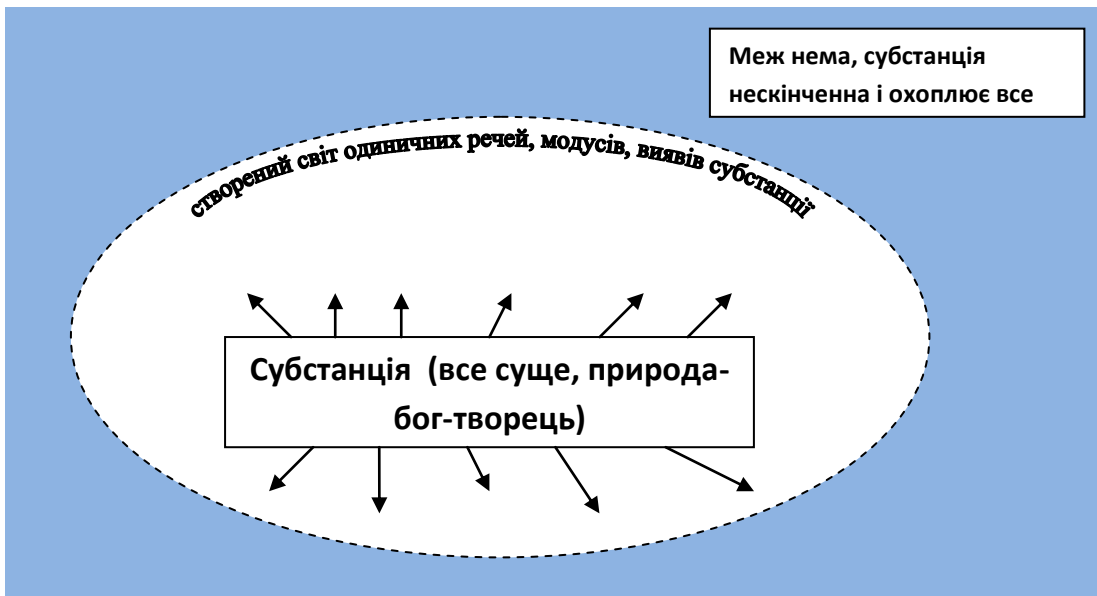

Дуалізм

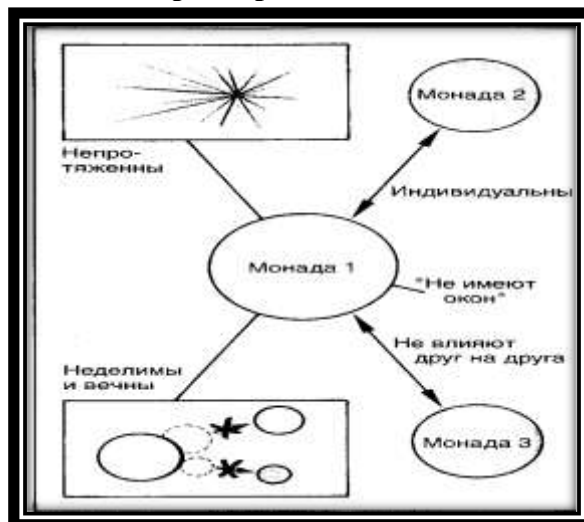

БЕНЕДИКТ СПИНОЗА

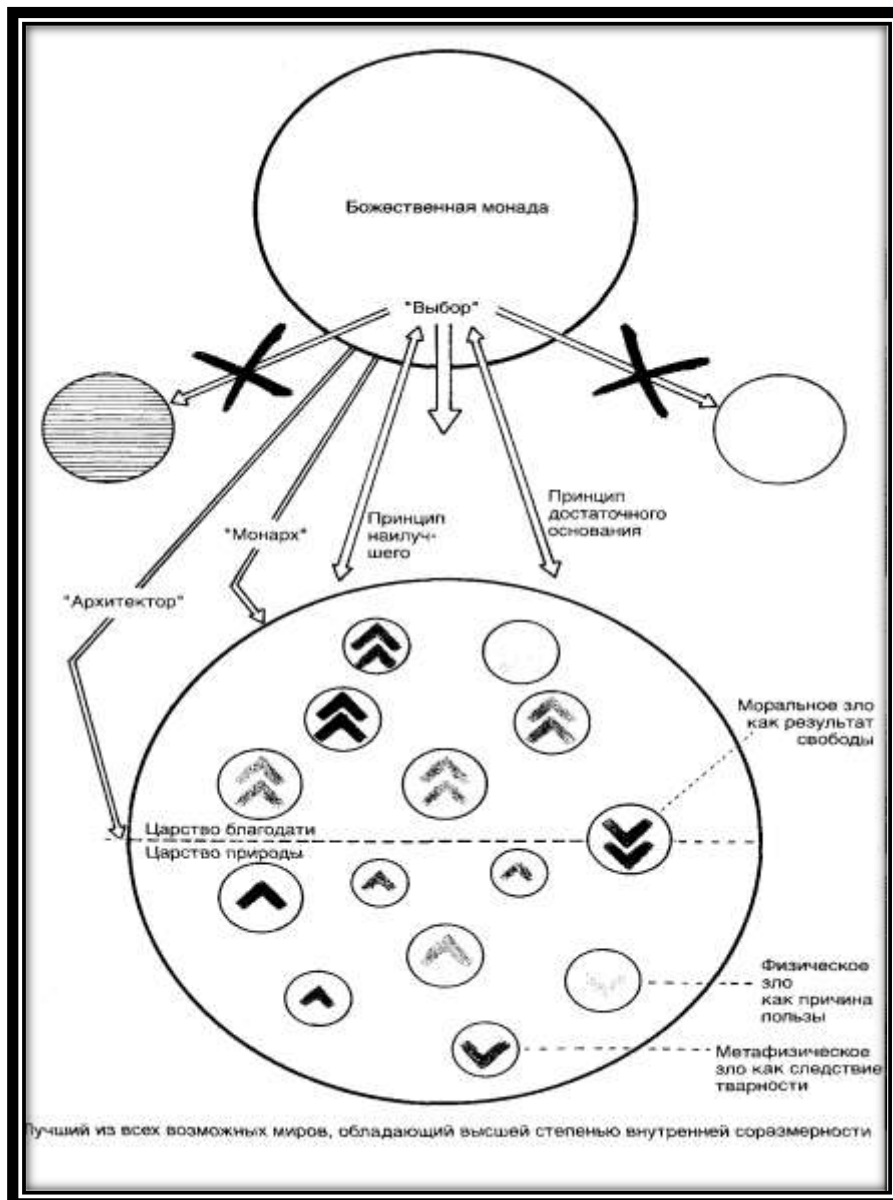
ГОТФРІД ЛЕЙБНІЦ Характеристики монад

Ієрархія монад

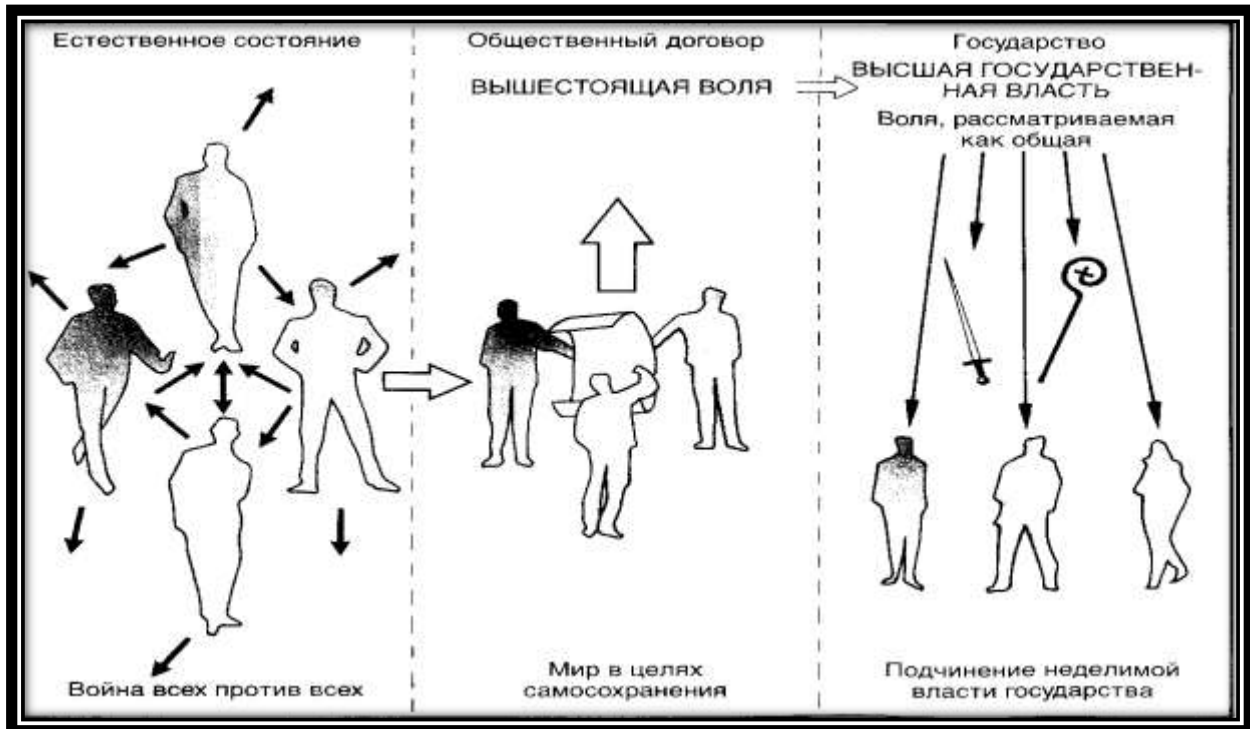
Бог	Найвища монада	Автор наперед встановленої гармонії всієї природи, найвищий центр розуму і свободи
Людина	Монади-духи	Здатність до сприйняття + пам'ять + здатність мислити + здатність до самоусвідомлення
Тварина	Монади-душі	Пасивна здатність до сприйняття + пам'ять
Неорганічна природа	Прості монади	Пасивна здатність до сприйняття (несвідоме відображення Всесвіту)

Бог і світ

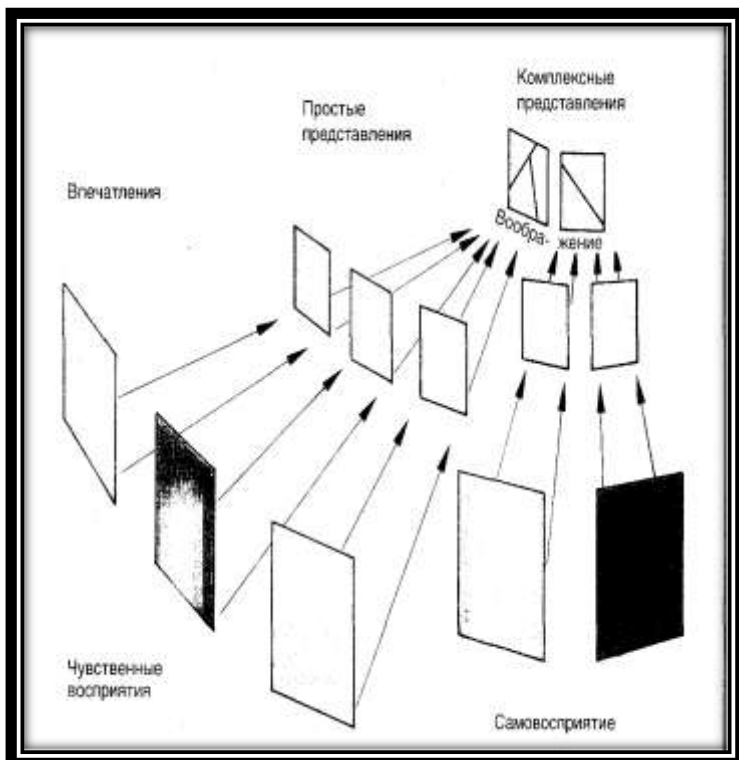

ТОМАС ГОББС Виникнення держави: суспільний договір

ДЕВИД ЮМ Зміст свідомості

Безпосереднім об'єктом нашого досвіду є зміст нашої свідомості (перцепції). Вони поділяються на два класи: враження та уявлення. Враження – це всі наші чуттєві сприйняття і самосприйняття (афекти, емоції, воління). Уявлення – це відображення вражень, які виникають при роздумах, спогадах, уяві. Ці класи різняться ступенем інтенсивності, як відчуття болю при пораненні відрізняється від відчуття болю при спогаді про нього. Із вражень постають прості уявлення, тобто неможливо ні помислити, ні уявити чогось, чому б не передувало сприйняття. Людина має здатність на основі простих уявлень утворювати комплексні, для яких не треба безпосереднього враження. Поєднання уявлень відбувається за асоціацією. Поняття лише тоді має значення, коли компоненти відповідного йому уявлення можна звести до вражень. Метафізичні поняття не такі, тому мають бути вилученими з філософії.

Завдання, вправи

1. В чому сутність індуктивного методу Френсіса Бекона?
2. Уважно перечитайте наступні міркування Р.Декарта, проаналізуйте їх: *«Ми доходимо до пізнання речей двома шляхами, а саме: через досвід або через дедукцію. Додатково слід відзначити, що досвідні речі часто бувають помилковими, дедукція же або чисте виведення одного із іншого, хоча й може бути залишена поза увагою, якщо вона неочевидна, але ніколи не може бути неправильно здійснена розумом, навіть вкрай нерозсудливим...»* Спираючись на те, що дедукція – це розумове виведення часткових наслідків із деяких загальних ідей, спробуйте з'ясувати: а) в чому, якщо вони є, на вашу думку, полягають переваги дедукції над досвідом? б) чи погоджуєтеся ви з тим, що дедуктивне виведення володіє властивістю бути безпомилковим? Наведіть приклади застосування дедуктивного логічного виведення.
3. *«Науки ще сильніше та ефективніше спонукають нас звеличувати і прославляти божественну велич... І для того, щоб ми не впали у оману, Спаситель дав нам дві книги: книгу Писання, в якій розкривається воля Божя, а тоді – книгу природи, що розкриває його могутність. З цих двох книг друга є ніби ключем до першої, бо... розвиває далі нашу віру, змушуючи нас звернутися до серйозного розмірковування про божественну всемогутність»* (Френсіс Бекон). Використавши даний уривок, поясніть, яким чином мислителі XVII ст. тлумачили співвідношення науки і релігії? Чи протиставлялась релігія науці? Чи розглядали наукові знання як такі, що руйнують релігійні догмати та віру? Чи потрібно віруючій людині займатися наукою?
4. *«Одна лише філософія відрізняє нас від дикунів та варварів... кожен народ тим освіченіший і тим розвиненіший в аспекті громадянської свідомості, чим краще у ньому філософствують»* (Рене Декарт). *«Ніщо не може бути більш вірогідною ознакою духовної обмеженості епохи, коли у якогонебудь народу в цей час плідно розвиваються науки, але геть відсутній смак до шляхетного заняття філософією»* (Давид Юм). Проаналізуйте ці твердження Декарта та Юма. На яких рисах філософії наголошують французький та британський мислителі? Що можна сказати, виходячи з уривків, про місце і роль філософії у суспільстві 16-18 ст.?
5. Прокоментуйте судження Декарта про те, що вся філософія подібна до дерева, коріння якого – метафізика, стовбур – фізика, а гілки – всі інші науки, з яких 3 головні (механіка, медицина, етика). Чи погодилися ви б з Декартом? Яким є співвідношення конкретних наук між собою та з філософією сьогодні?
6. *«Нова філософія прагне до пізнання речей силами людського розуму і тому починає свою справу ... з повною довірою до можливостей людського розуму: вона трунтується на цьому припущенні і тому за способом її обґрунтування має характер догматичний. Оскільки вона передбачає пізнання, то повинна зробити своїм об'єктом природу речей ... і*

вважати своїм завданням пояснення речей, в тому числі й духовних, із суті природи: через це вона має характер натуралістичний.. ...Людський розум складається з двох здібностей, через які ми уявляємо речі: чуттєвості та розуму. Одна сторона вважає єдиним істинним пізнання речей через чуттєве сприйняття, інша – за допомогою розуму, там досвід (empiria), тут розсудок (ratio), тому це рішення слід шукати у протилежних напрямках – емпіризмі та раціоналізмі» (Куно Фішер). Які основні характеристики філософії Нового часу перераховано у даному уривку? Спробуйте чітко їх виділити. Чому автор пише, що філософія цього періоду була догматичною? Які протилежні методи дослідження виникають у філософії Нового часу і чому?

7. *«Ідоли та хибні поняття, котрі вже заповнили людський розум і глибоко в ньому укорінилися, настільки володіють розумом людей, що ускладнюють входження істини. Є чотири види ідолів, які здійснюють облогу розуму людей. Назвемо перший вид ідолами роду, другий – ідолами печери, третій – ідолами площі і четвертий – ідолами театру. Ідоли роду беруть початок у самій природі людини. Ідоли печери є хибними уявленнями окремої людини. Існують ще ідоли, які виникають через взаємну пов'язаність і суспільність людей. Ці ідоли ми називаємо ідолами площі. Існують, нарешті, ідоли, які вселилися в душі людей з різних догматів філософії, а також із хибних законів доведення. Їх ми називаємо ідолами театру» (Френсіс Бекон). Який вид ідолів, на вашу думку, є особливо небезпечним для молодої людини? Чому? Чи існують ці ідоли пізнання в наш час? Аргументуйте свою відповідь. Яким чином можна відмежувати пізнання, спотворене ідолами, від справжніх знань? Аргументуйте свою відповідь.*
8. *«Всі висновки щодо фактів ґрунтуються на відношенні причини до дії. Лише це відношення може вивести нас за межі нашої пам'яті і відчуттів. Знання відношення причинності виникає цілком з досвіду, коли ми помічаємо, що окремі об'єкти постійно з'єднуються один з одним. Жоден об'єкт не виявляє у своїх доступних для почуттів якостях ні причин, що його породили, ні дій, котрі він здійснить; і наш розум без допомоги досвіду не може зробити жодного висновку відносно реального існування та фактів. Наш розум не може знайти дії у причині, бо дія абсолютно відмінна від причини і тому ніколи не може бути відкрита в ній» (Девід Юм). Уважно прочитайте міркування Д.Юма щодо зв'язку фактів з досвідом. Наведіть приклади, які б показували, що уявлення про причинний зв'язок виводиться з досвіду. Чи означає це хибність принципу детермінізму?*
9. Кому з філософів Нового часу належить теза про свободу як пізнану необхідність? Чи погоджуєтесь ви з таким визначенням свободи? Обґрунтуйте свою відповідь.
10. *«Монада є простою субстанцією, що входить до складних; проста – значить така, що не має частин. Із необхідністю повинні існувати прості субстанції, тому що існують складні, бо складна субстанція є*

зібрання або агрегат простих (монад). Кожна монада необхідно повинна відрізнятися від іншої. Бо ніколи не буває у природі двох істот, в котрих не можна було би знайти відмінності. Всяке створене буття – а, отже, і створена монада, – підлягає зміні і такі зміни у монаді є безперервними. Нічого іншого не можна знайти у простій субстанції, крім сприйнять та їх змін. І тільки в них є всі внутрішні дії простих субстанцій» (Готфрід Вільгельм Лейбніц). Чи відповідає поняття «монада» у Г.Лейбніца поняттю «атом» у Демокріта? У наведеному тексті монада тлумачиться як матеріальне утворення чи як елемент духовного світу? – Порівняйте вихідні онтологічні ідеї Б.Спінози та Г.Лейбніца: в чому вони подібні, чим докорінно відрізняються? Якою мірою ці ідеї можна використати в наш час для пояснення дійсності? Чому філософію Лейбніца називають розколотим дзеркалом філософії Спінози?

Тема 7. Німецька класична філософія. Марксистська філософія

Мета вивчення теми:

- з'ясувати найперші засади класичного типу філософствування, а також духовні засади класичної культури;
- окреслити основні ідеї та здобутки німецької класичної філософії;
- визначити її роль в розвитку сучасної європейської науки та культури;
- з'ясувати сутність марксизму.

Ключові поняття та терміни: трансцендентальний ідеалізм, речі самі по собі, речі для нас, ноумен, феномен, категоричний імператив, трансцендентальна єдність апперцепцій, абсолютна ідея, діалектика, діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм, антропологічний матеріалізм, сенсуалізм.

План семінарського заняття

1. Теорія пізнання і моральна філософія І.Канта.
2. Абсолютний ідеалізм Г.Гегеля.
3. Антропологічний матеріалізм Л.Фоєрбаха.
4. Філософські погляди засновників марксизму.

Література до теми

1. Шинкарук В.І. Вибрані твори: у 3 т. – К., 2003. – Т.1. – С.75–369.
2. Кузнецов В. Н. Немецкая классическая философия. М., 2003. – С. 9—115.
3. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. Підручник – К., 2005.
4. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений ; [пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.

5. История философии в кратком изложении / [пер. с чешского И.И. Богута]. – М.: Мысль, 1991.

Електронні ресурси

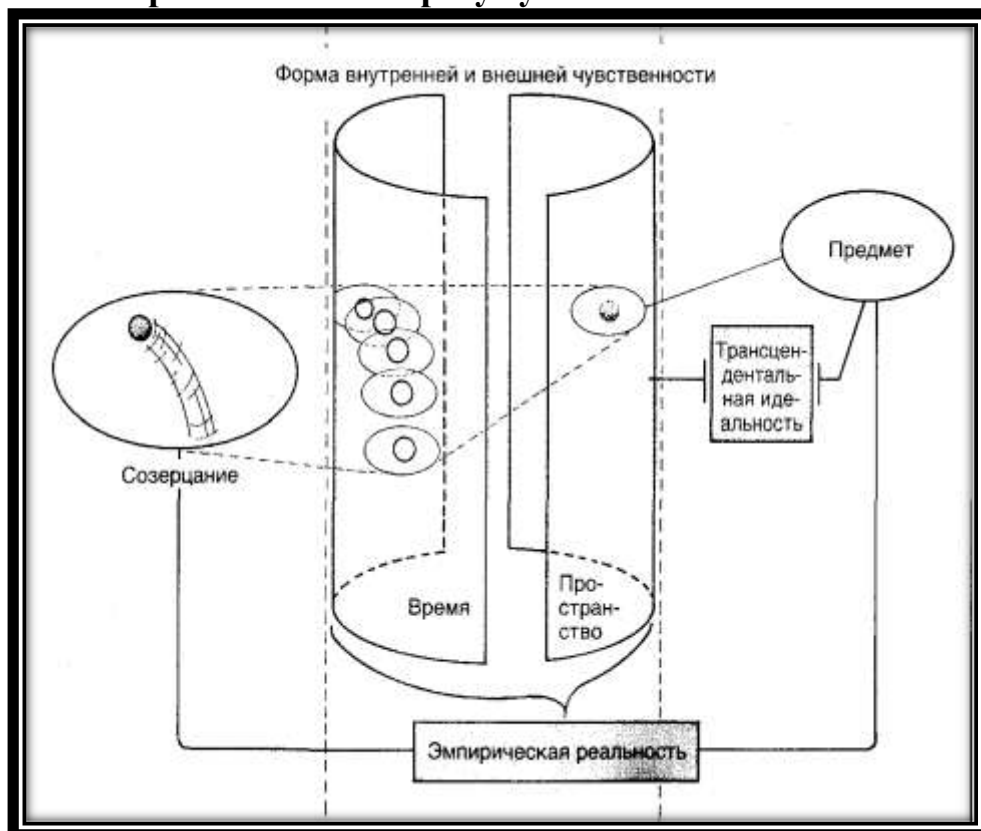
1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://www.philosophy.ru>
3. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
4. <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01422:article>

Загальна характеристика німецької класичної філософії

Іммануїл Кант	Розум накидає речам певні властивості
Йоган Фіхте	Розум – абсолютно вільна, нічим не обмежена творча сила
Фрідріх Шеллінг	Розум і природа зливаються в Абсолюті
Георг Гегель	Природа, людина, історія – форми саморозвитку Абсолютного духу
Людвіг Феєрбах	Розум – властивість людини

ІММАНУІЛ КАНТ

«Критика чистого розуму»

Трансценденталь на естетика (вчення про чутевість)

Час і простір – апіорні форми чутевості, умови нашого споглядання, тому предмети споглядання постають лише як явища

Існує відмінність між речами, що існують самі по собі й речами, якими вони являються у нашому сприйнятті. Тільки речі для нас (явища) можуть бути предметами наукового знання. Речі в собі – для науки закриті, оскільки в них немає досвідного змісту. Три об’єкти докантивської філософії є речами в собі (речами самими по собі), тому не можуть бути метою чистого розуму. Це душа, світ (Всесвіт), Бог. Вони ілюзії розуму, що уявив себе вільним від досвіду.

Пізнавальні можливості людини, їхні апріорні форми, функції, науки на їх основі

Назва	Апріорна форма	Функція	Наука
Чуттєвість (естетична здатність)	Час і простір	Упорядкування відчуттів у часі і просторі	Математика (арифметика, геометрія)
Розсудок (аналітична здатність)	Категорії	Категоріальний синтез явищ у наукове знання	Природничі науки
Розум (діалектична здатність)	Ідеї	Спроби мислити речі в собі (Бога, душу, світ) без опертя на явища	Метафізика

Дедукція категорій

Помилки чистого розуму

Ідеї	Помилки і суперечності розуму
Ідея душі як абсолютного суб'єкту всіх явищ свідомості	Доведення душі як абсолютного суб'єкту всіх явищ свідомості помилкове, бо такий суб'єкт не може бути предметом споглядання
Ідея світу як абсолютної єдності усіх матеріальних явищ	<p>Доведення світу як абсолютної єдності усіх матеріальних явищ неможливе, оскільки однаково можна довести пари суперечливих тверджень:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. про обмеженість або необмеженість світу; 2. про подільність всіх речей або існування чогось абсолютно простого; 3. про причинність за законами природи або вільну причинність (свободу); 4. про існування або не існування абсолютно необхідної сутності.
Ідея Бога як абсолютної єдності усього матеріального та ідеального	Всі доведення буття Бога хибні, бо їх можна звести до онтологічного доведення, яке виводить існування Бога із поняття Бога. Та стверджувати, що дещо існує можна лише спираючись на досвід, Бог же не може бути предметом досвіду.

«Критика практичного розуму»

Поведінка людини визначається її волею. А чим визначається воля? Варіанти відповідей:

1. Релігійним страхом перед покаранням за погану поведінку і надією на винагороду – за хорошу.
2. Прагненням до задоволень, що базуються на любові до себе.
3. Очікуваною вигодою.
4. Моральним законом.

Тільки моральний закон визначає волю як свобідну основу дії, без жодних привнесених умов. Інші мотиви суб'єктивні і не можуть претендувати на статус загального морального правила.

Не Бог, не людина, не зовнішні обставини, а чистий розум визначає апріорну форму морального закону.

Категоричний імператив (апріорна форма загального морального закону):
Чини так, щоб максима (суб'єктивне правило) твоєї волі могла водночас мати силу принципу загального законодавства

Робить людей вільними, дає віру у безсмертя душі та існування Бога

ГЕОРГ ВІЛЬГЕЛЬМ ФРІДРІХ ГЕГЕЛЬ Теорія Абсолютного духу

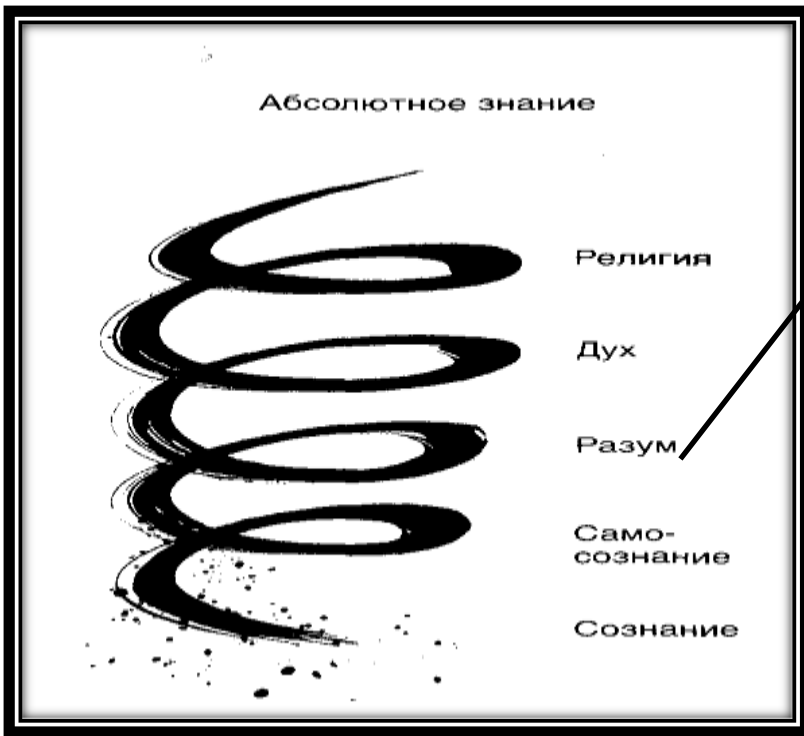
Все матеріальне скінченне. А все скінченне обмежене

Ніщо обмежене не може виразити загальний смисл буття

Абсолютний дух – ідеальна субстанція, що виражає розумну єдність природи, суспільства і мислення

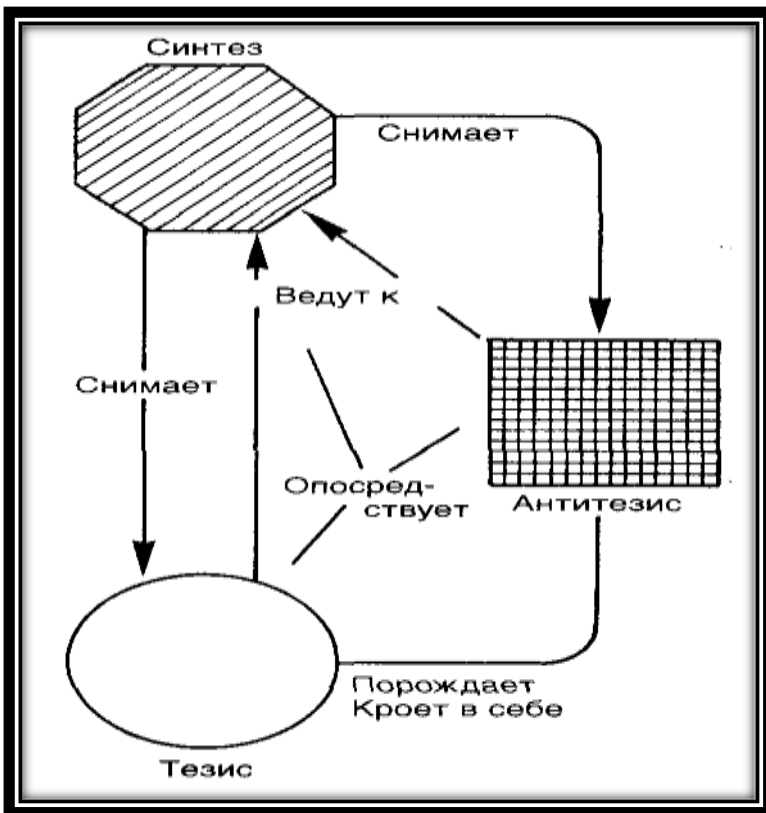
Самопізнання абсолютного духу – єдина форма його активності, мета якої розкрити його зміст і представити його у системі діалектично пов'язаних одне з одним понять (категорій)

**Феноменология
духу**

Диалектика

Диалектика – це вчення про розвиток та його рушійні сили. Диалектика – основний метод філософії Гегеля і цей метод полягає в тому, що все розглядається у розвитку, змінах і перетворенні. Філософія Гегеля – це система понять, з яких попередні породжують наступні. Джерелом розвитку є тотожність протилежностей. Кожне поняття (*теза*) породжує свою протилежність (*антитезу*), якою воно стає, заперечуючи свій первинний стан. Але процес на цьому не завершується, взаємне заперечення протилежностей призводить до того, що теза і антитеза «знімаються» у *синтезі* – новому, вищому понятті, яке вміщує попередні в собі і, таким чином, є більш складним, змістовним, а це означає – і більш конкретним. Потім цей цикл повторюється і так здійснюється розвиток – перехід до все нових і все більш конкретних понять.

ЛЮДВИГ ФЕЄРБАХ

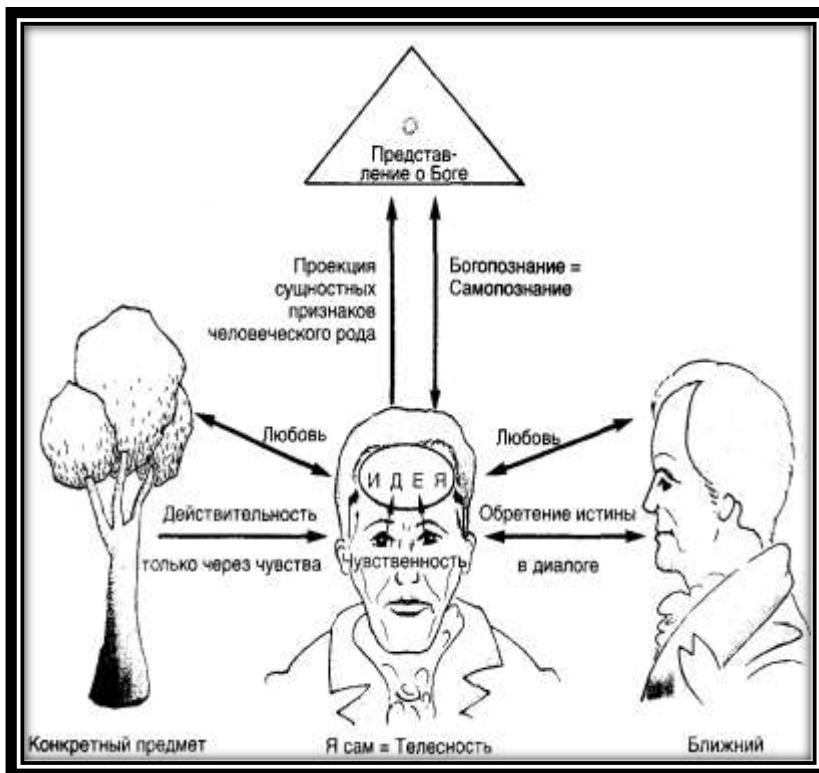
Християнський Бог – абстракція людини, хибний результат її зусиль зрозуміти себе саму

Абсолют Гегеля – абстракція християнського Бога; філософія Гегеля – раціоналізована теологія

Причина помилок Гегеля – хибно сприйнятий ним принцип тотожності буття і мислення: як тотожність мислення (Абсолюту) собі самому

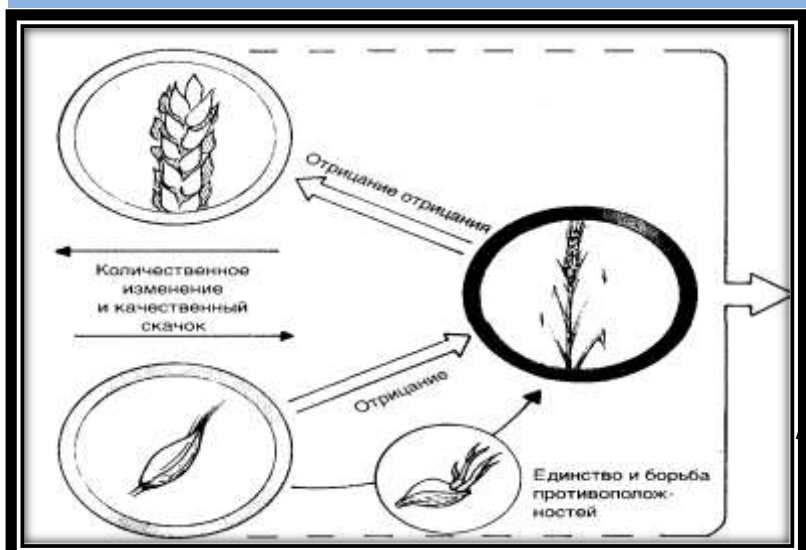
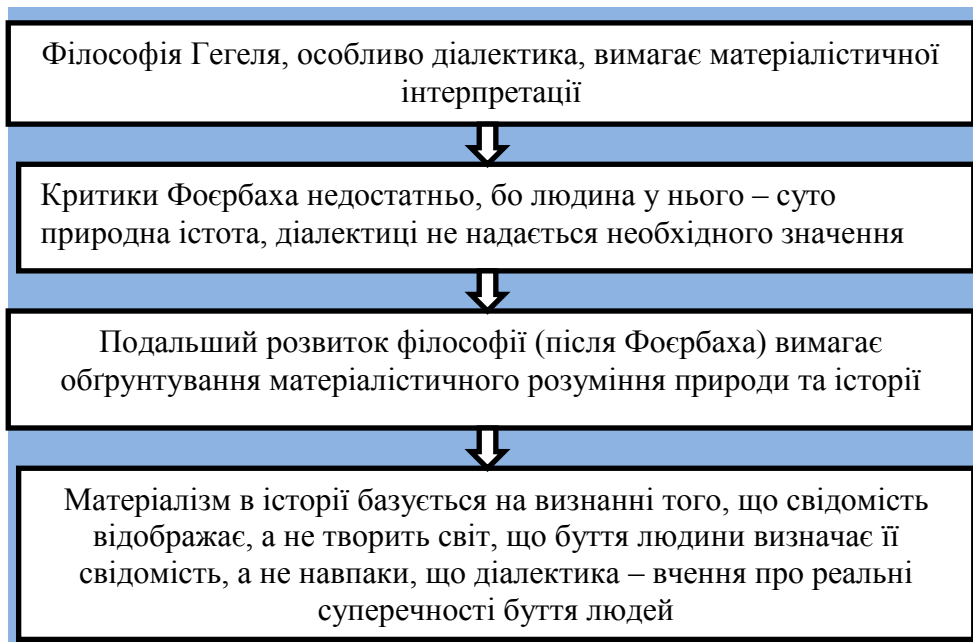
Мислення не існує само по собі, реальна тотожність буття і мислення у предметній діяльності людини, її відносинах з іншими людьми та природою

Філософія майбутнього – філософія людини, антропологія, теорія її реальних відносин з іншими людьми та природою

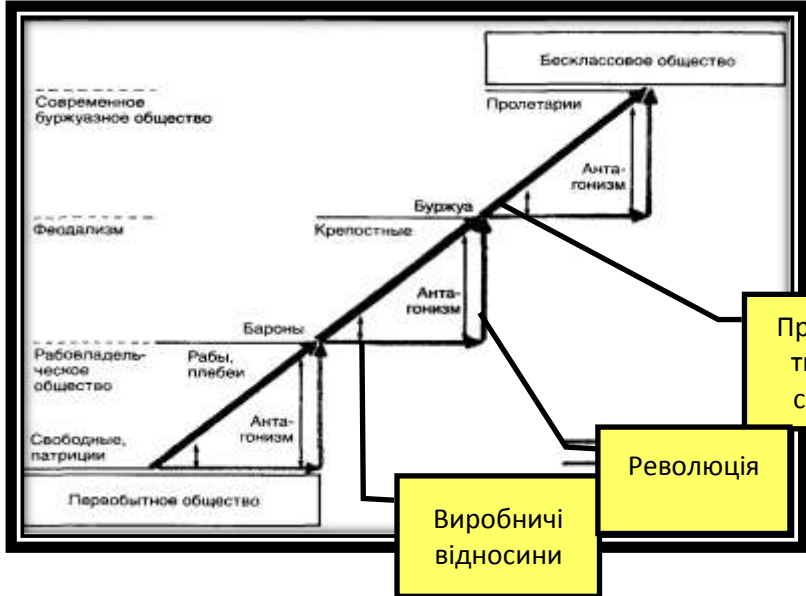

Людина, проектуючи назовні свої сутнісні властивості як нічим не обмежені ідеали, творить собі богів. Те, що виникає в результаті проекції, має тим більше божественного, чим більше там позитивних рис самої людини. Основою нової філософії, на думку Феєрбаха, мусить стати звернення до конкретно-індивідуального. Це під силу людині, якщо вона відмовиться від чистого мислення. Потрібна цілісна людина з «головою» і «серцем». Для осягнення дійсності потрібні любов і відчуття, що надають індивідуальному абсолютної цінності. Особлива увага – чуттєвості, адже дійсність доступна через органи відчуття. Оскільки найважливіший чуттєвий об'єкт людини – сама людина, то пошук істини можливий у діалозі.

КАРЛ МАРКС

Діалектичний матеріалізм
 Матерія, має в собі джерело власного розвитку, в ній здійснюється боротьба і єдність протилежностей, яка штовхає матерію до прогресивних змін.

Історичний матеріалізм
 втілено у теорію базису і надбудови. Базис – це сукупність виробничих відносин які утворюють економічну структуру суспільства. Надбудова – це сукупність ідей та установ, які втілюють ці ідеї – держава, політичні партії, різноманітні організації. Розвиток базису відбувається самостійно і тягне за собою розвиток надбудови, яка час від часу починає відставати. Ця суперечність між базисом і надбудовою розв'язується через боротьбу суспільних класів (робітників і буржуазії) і політичні революції, що приводять до влади передовий клас, який і здійснює перехід надбудови у стан відповідності до базису.

Завдання, вправи

1. **«Якщо якийсь судження мислиться як строго загальне, тобто не припускає винятків, то воно не виведене з досвіду, а є, безумовно апріорним судженням» (І.Кант).** Яке знання Кант називає апріорним? Чи існує таке знання?
2. **«Саме час і простір є такими спогляданнями, які математика кладе в основу всього свого пізнання і суджень... Але вони саме тим, що є чистими апріорними спогляданнями, доказують, що вони є лише формами нашої чуттєвості, які мусять випереджувати будь-яке емпіричне споглядання» (І.Кант).** Порівняйте розуміння часу і простору Кантом з розумінням Ньютона та Ейнштейна. З'ясуйте своє ставлення до кантівської позиції.
3. Що таке антиномії Канта, яке вони мають значення? Наведіть власні приклади, подібні до кантівських.
4. Як у філософії Канта свобода людини пов'язана з обмеженням її пізнавальних можливостей?
5. **«Дій так, щоб максима твоєї волі могла водночас мати силу принципу всезагального законодавства. Дій так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого лише як до мети і ніколи б не ставився до нього як до засобу» (І.Кант).** Спробуйте окреслити основні засади вчення Канта про мораль. З якими аспектами кантівського «категоричного імперативу» можна погодитись, а з якими – ні?
6. Що таке абсолютна ідея Гегеля? Чому вона так називається? Які синоніми цього поняття можна вживати?
7. Що таке діалектичний метод Гегеля? Які ще методи пізнання ви знаєте?
8. **«Окремий індивід є недосконалий дух... Індивід, субстанція якого – дух вищий, пробігає це минуле як форми, вже залишені духом, як етапи шляху, вже розробленого і вирівняного; таким чином, щодо пізнання ми бачимо, як те, що в ранні епохи обіймало зрілий дух мужів, зведено до пізнань, вправ і навіть ігор хлоп'ячого віку...» (Г.Гегель).** Спробуйте пояснити та обґрунтувати, який зв'язок між процесами дійсності подає Г.Гегель у наведеному міркуванні.
9. **«Філософствування без системи не може містити в собі нічого наукового. Окрім того, що це філософствування саме про собі виражає скоріше суб'єктивний умонастрій, воно також постає випадковим за своїм змістом. Усілякий зміст отримує виправдання лише як момент цілого, поза яким він постає як необґрунтоване припущення або суб'єктивне переконання. Істинною формою, в якій існує істина, може бути лише її наукова система... Внутрішня необхідність того, щоби знання постало наукою, полягає в природі самого знання, проте задовільне пояснення цьому дається лише в викладенні самої філософії» (Г.Гегель).** Спробуйте визначити, які саме суттєві риси знання

вимагають його систематизацію? Чому вимога системності знання є дуже важливою саме для філософії?

10. *«Логіка є наука про чисту ідею, тобто про ідею в абстрактній стихії мислення Наука логіки розглядає мислення в його діяльності та в його продуктах (а мислення не є беззмістовна діяльність), її змістом взагалі є надчуттєвий світ. З точки зору попередньої метафізики вважалось, що якщо пізнання впадає в протиріччя, то це лише помилка. Протиріччя – ось що насправді рухає світом, і безглуздо говорити, що протиріччя не можна мислити. Пізнання предмету в поняттях означає пізнання його як конкретної тотожності протилежних визначень» (Г.Гегель).* Що значить мислити предмети як тотожність протилежностей? Якою мірою можна виправдати таке мислення? Де і як можна використовувати логіку протиріч?
11. *«Релігія є тотожний із сутністю людини погляд на сутність світу і людини. Але не людина підноситься (в ній) над своїм поглядом, а погляд підноситься над нею, панує над нею. Ми повинні на місце любові до Бога поставити любов до людини як єдино істинну релігію, на місце віри в Бога – віру людини в саму себе, у свої власні сили, віру в те, що доля людства залежить не від істоти, що стоїть поза ним та над ним, і від неї самої, що єдиним дияволом для людини постає людина груба, забобонна, корислива, злостива, але й що єдиним богом для людини постає сама людина» (Л.Фойєрбах).* Чи можна погодитись із таким тлумаченням релігії? Спробуйте оцінити позитивні та негативні сторони даної позиції. Наскільки реальною постає ідея замінити релігію одкровення (любові до Бога) релігією всезагальної людської любові? Чого, на вашу думку, не враховує Л.Фойєрбах у свої гуманних проектах?
12. *«Філософи лише у різний спосіб пояснювали світ, а справа у тім, щоб його змінити» (К.Маркс).* Як ви гадаєте, чи мусить філософія змінювати світ, а якщо так, то чи залишиться вона філософією, чи перетвориться на дещо інше?

Тема 8-9. Основні течії та напрямки сучасної світової філософії

Мета вивчення теми:

- окреслити проблематику сучасної філософії, виділити особливості її стилю мислення;
- з'ясувати зв'язки сучасної філософії із болючими проблемами сьогодення; розглянувши основні напрями сучасної філософії, пояснити їх спрямованість особливостями історичного розвитку;
- пояснити зв'язки сучасної філософії із іншими напрямками інтелектуальної діяльності – із наукою, релігією, мистецтвом, соціальними та політичними теоріями.

Ключові поняття та терміни: сцієнтизм, верифікація, фальсифікація, екзистенціал, тут-буття, свобода, абсурд, інтерпретація, герменевтичне коло, свідоме, несвідоме, архетип.

План семінарського заняття

1. Особливості сучасної філософії.
2. Раціоналістичні та ірраціоналістичні напрями сучасної філософії.
3. Позитивізм XIX ст.: О.Конт, Г.Спенсер. Неопозитивізм. Лінгвістична філософія. Постпозитивізм.
4. Основні принципи екзистенціалізму: а) буття людини і час у філософії М. Хайдеггера; б) проблема свободи та відповідальності у філософії Ж.-П. Сартра; в) філософія абсурду А.Камю.
5. Походження герменевтики. Філософська герменевтика у XIX-XX ст. Герменевтичні ідеї Г.-Г. Гадамера. Проблема герменевтичного кола.
6. Теорія цивілізацій А.Тойнбі.
7. Теорії постіндустріального суспільства.
8. Футурологія Е.Тофлера.
9. Фрейдизм і неофрейдизм: а) Вчення Зігмунда Фрейда; б) Вчення Карла Юнга; в) Постфрейдизм.
10. Прагматизм: Чарльз Пірс, Вільям Джеймс, Джон Дьюї.

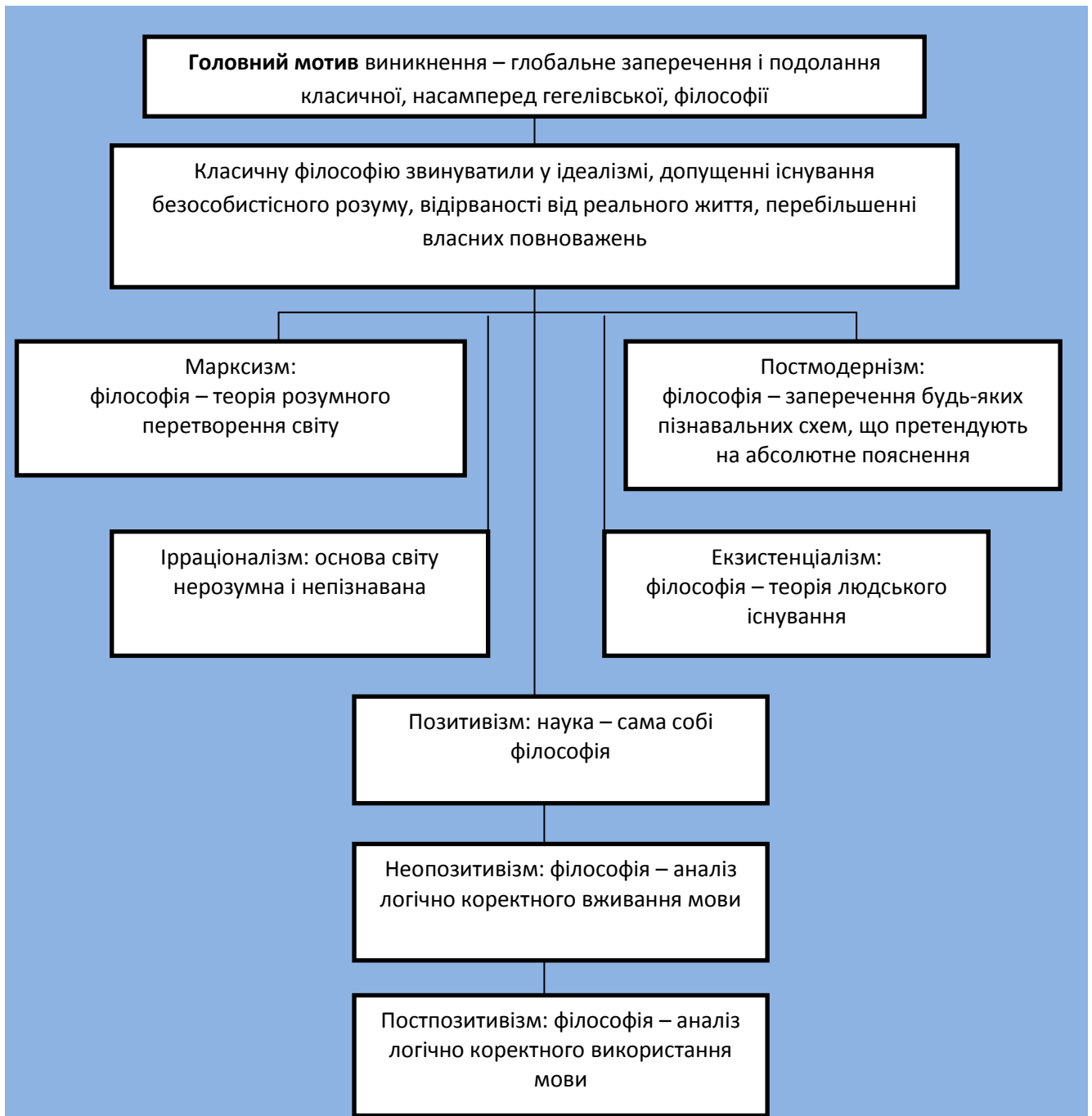
Література до теми

1. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М., 2001.
2. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. – М., 1990.
3. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
4. Ясперс К. Философская вера //Смысл и назначение истории. – М., 1991.
5. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / Избранное. – М., 1990.
6. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.

Електронні ресурси

1. <http://filosof.historic.ru/enc/index1.shtml>
2. <http://www.philosophy.ru>
3. http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/1
4. <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01422:article>

Загальна характеристика сучасної філософії

Позитивізм

Історія розвивається у відповідності до закону трьох стадій: від теологічної (дитинство) до метафізичної (юність), а потім до позитивної (наукової), кваліфікованої як зрілість

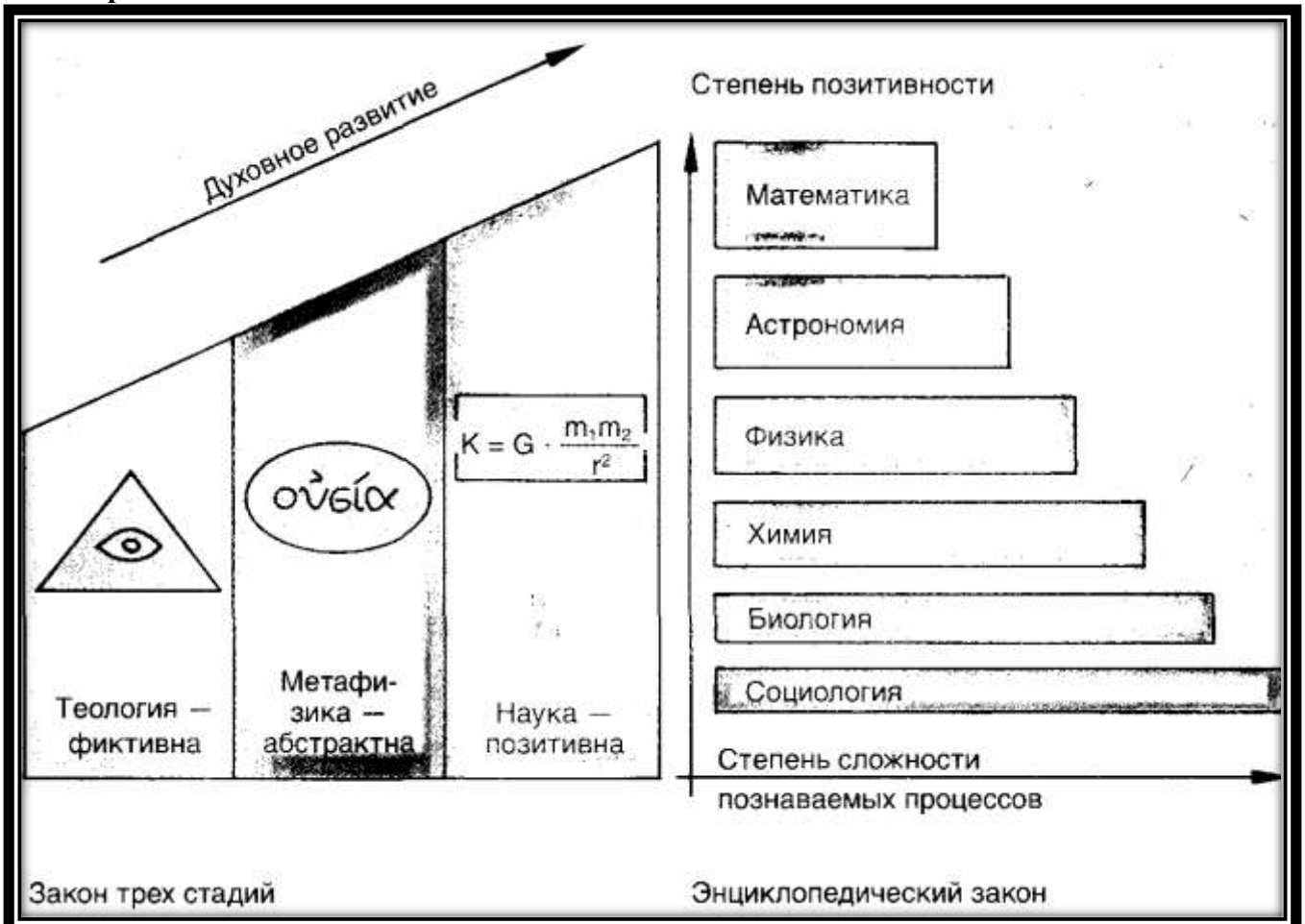
Знання позитивне, якщо воно, відносно, корисне, може бути перевіреном або запереченом у якомусь досліді, погоджене зі здоровим глуздом

Суперечки матеріалістів, ідеалістів, теологів не мають підстав. Позитивне знання робить усіляку філософію та релігію надлишковими

Людству слід припинити дошукуватися причин, їх важко встановити, шукати відповіді варто лише на питання «як?»

ОГЮСТ КОНТ

Закон трьох стадій

Неопозитивізм

Класичний емпіризм Локка, Берклі, Юма, позитивізм Конта потребують додаткового логічного обґрунтування та захисту

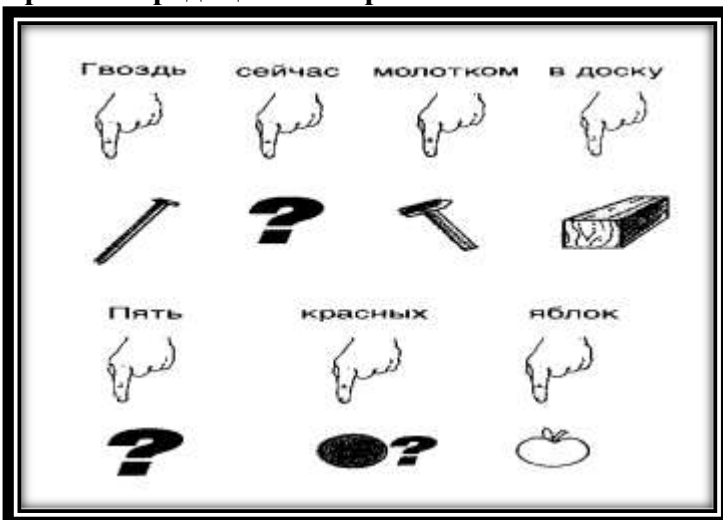
Методи нової символічної (математичної) логіки дозволяють вирахувати істинність будь-якого судження і множини суджень на основі істинності їх елементарних складових

Смисл мають усі судження, у яких є логічне або емпіричне значення, тобто або аналітично істинні, або такі, що можуть бути редуковані до безсумнівних атомарних даних досвіду

Філософія мусить припинити шукати суть буття, вона повинна зайнятися проясненням (визначенням) власних понять

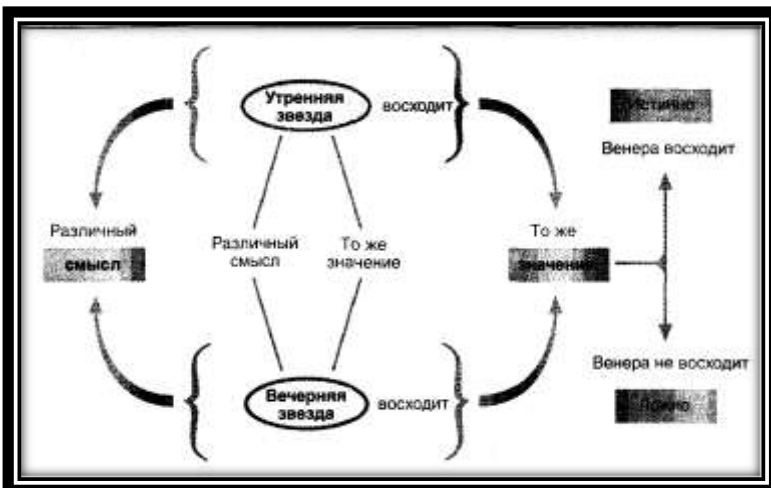
ЛЮДВІГ ВІТГЕНШТЕЙН

Критика традиційної теорії значень

Слово не завжди можна вважати репрезентантом предмета. Уявімо мовну гру, в якій один дає наказ іншому забити зараз гвіздок молотком у дошку, зв'язок між більшістю слів і предметами (словом «гвіздок» і самим гвіздком) встановити можна, коли ж йдеться про слово «зараз» такого зробити не можна, тобто значення слова – це його вживання у мові.

ГОТЛОБ ФРЕГЕ: зміст і значення

Вираз, формула або речення мають 2 властивості: зміст і значення. Значення речення – це його істинність або хибність. Зміст – це думка, яку воно виражає. Приклад: вранішня зоря і вечірня зоря мають різний зміст, але однакове значення (планета Венера). Речення «сходить вранішня зоря» і «сходить вечірня зоря» виражають різні думки (для того, хто не знає, що йдеться про Венеру), тобто різний зміст, їхнє значення однакове, тому обидва речення будуть або істинними, або хибними.

Узагальнення

Основні ідеї неопозитивізму сформульовано в діяльності філософів і вчених Віденського гуртка (представники – М.Шлік Р.Карнап, О.Нейрат, Г.Райхенбах, А.Айер). Протиставляючи науку філософії, представники неопозитивізму вважали, що єдино можливим знанням є лише спеціальне наукове знання. Традиційні філософські питання проголошувались безглуздою метафізикою, бо вони не піддаються перевірці. Філософія зводилась до логічного аналізу мови науки. Було поставлено завдання звести мову науки до логічно бездоганих форм. Наукова мова поділялась на протокольні речення і теоретичні речення. Протокольні речення – це речення, які фіксують чуттєвий досвід дослідника. Звідси, ці речення є абсолютно безсумнівними. З них за допомогою формально-логічних перетворень мають виводитись теоретичні речення, тобто речення, які узагальнюють факти. На основі узагальнення протокольних речень теорії конкретних областей науки можуть також узагальнюватись аж до того моменту, коли всі теорії зіллються в єдину уніфіковану науку.

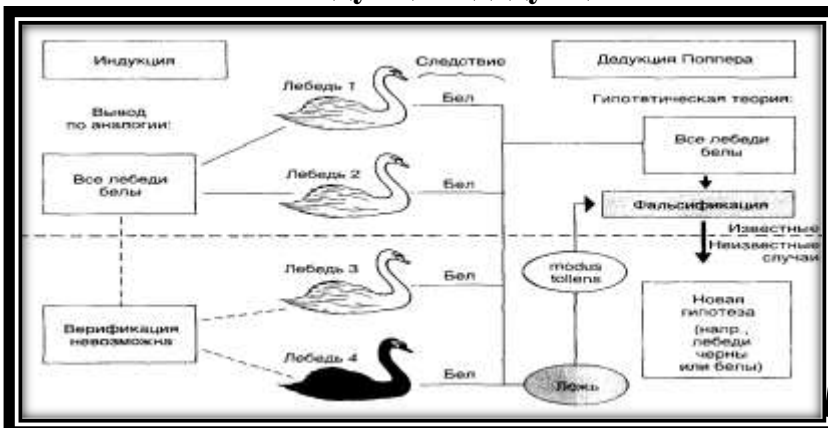
Постпозитивізм

Логічний позитивізм переоцінює незалежність емпіричних даних та лінійний характер наукового прогресу

Насправді емпіричні дані залежать як від теоретичних, так і від філософських допущень; спростування теорій або конвенційне прийняття їх важливіше, ніж верифікація (підтвердження). Науковий прогрес – це заміна хибних або некогерентних (таких, що не узгоджуються між собою) теорій

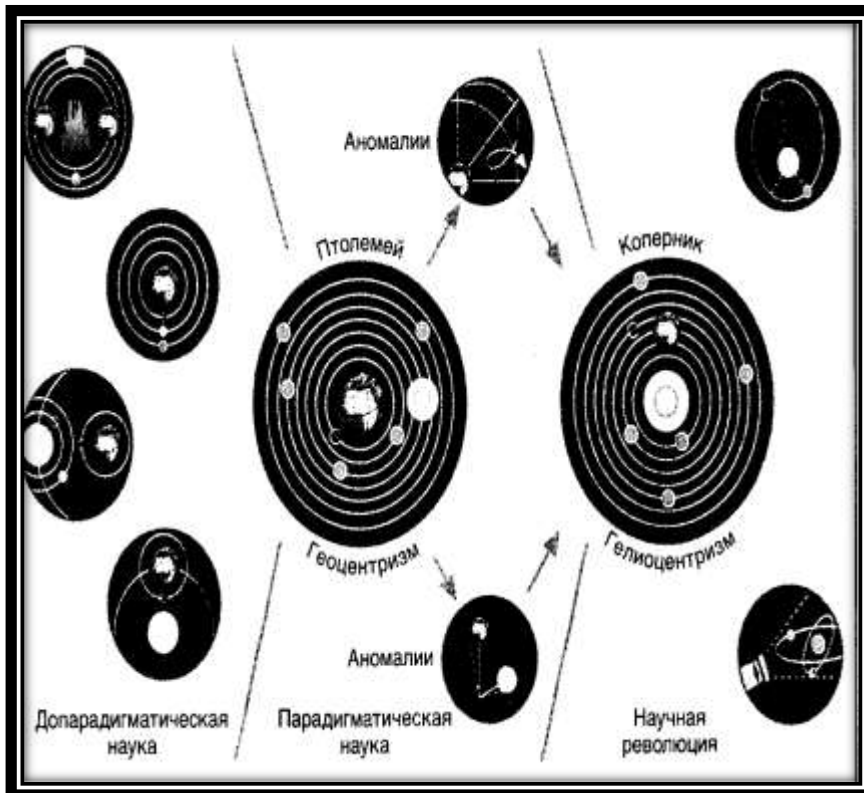
Наука принципово не відрізняється від міфотворчості або політичних маніпуляцій, вона такий самий елемент ідеологічного впливу

КАРЛ ПОППЕР: індукція і дедукція

Як і Юм, Поппер відкидає можливість виводити закон з випадків (як би багато їх не було): індуктивний висновок необов'язковий. Дедуктивний же метод спрацьовує. Значить, розрізнення метафізики та природознавства залежить не від індуктивного методу, а від того чи принципово можлива емпірична фальсифікація (спростування). Теорія тим багатша, чим більше можливостей для критики і фальсифікацій вона дає.

ТОМАС КУН: структура наукових революцій

Найважливіше поняття концепції Куна – це поняття наукової парадигми. Парадигма є сукупністю наукових положень, які у певний період визнаються всім науковим співтовариством. парадигмою можна назвати одну або декілька фундаментальних теорій, які одержали загальне визнання (механіка Ньютона, електродинаміка Максвелла, теорія відносності Ейнштейна). Науку, яка розвивається в рамках загально визнаної парадигми, Кун називає нормальною. У стані нормальної науки вчені майже ніколи не сумніваються в істинності основоположень своїх теорій і не ставлять питання про їх перевірку. Але удосконалення приладів, підвищення точності спостережень веде до встановлення розбіжностей між фактами і тим, що передбачається парадигмою. довіра до парадигми падає, виникає криза. Наукове співтовариство розпадається на декілька груп: одні продовжують вірити у парадигму, інші висувають альтернативні гіпотези. Криза завершується тоді, коли одна з гіпотез стає новою парадигмою. Таку зміну парадигм Кун називає науковою революцією.

Екзистенціалізм

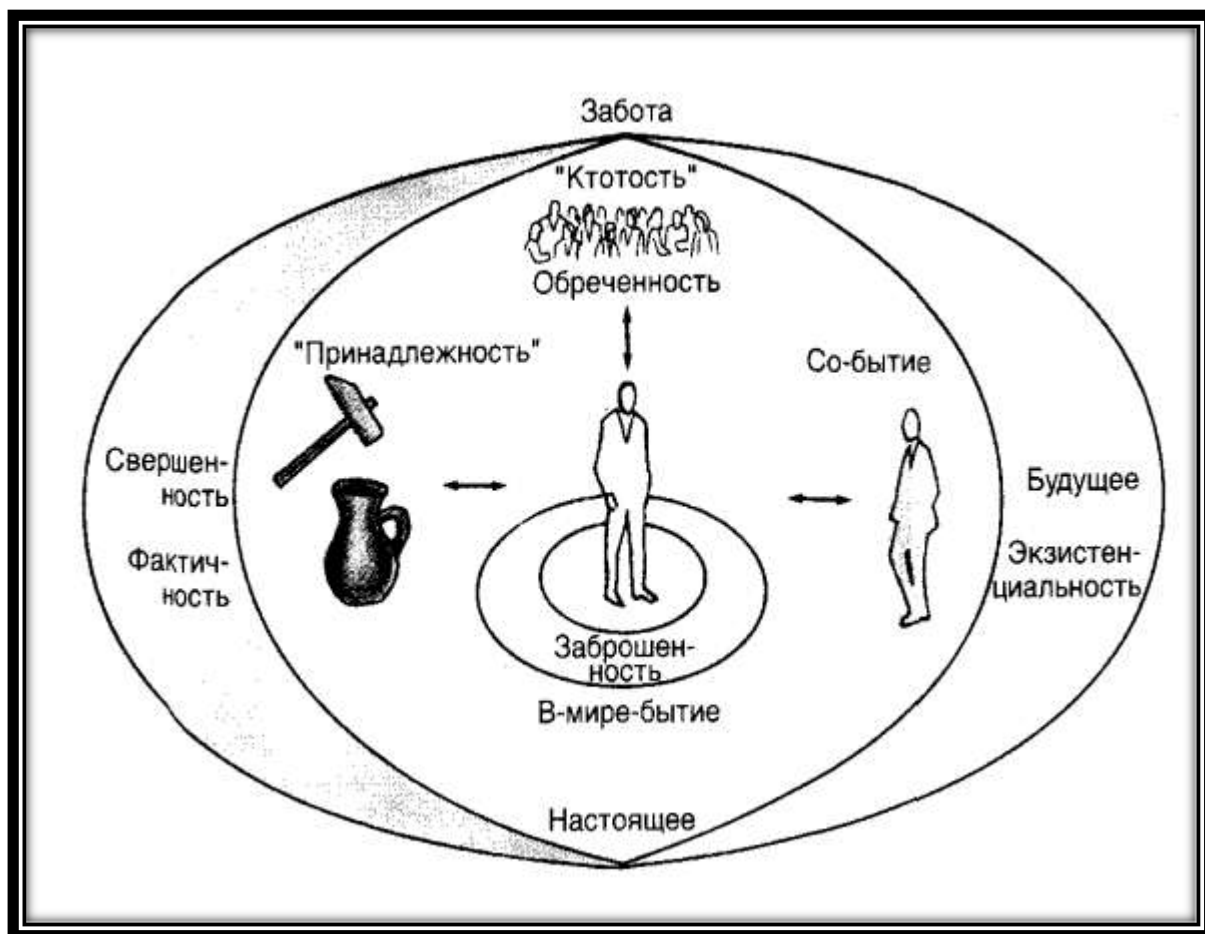
Реальному існуванню у часі і просторі передуює особливе поєднання апріорних форм існування, що називається екзистенцією

Екзистенція неподільна й незмінна, завжди передуює реальному існуванню й відкривається лише у межових ситуаціях (станах безпосереднього наближення до смерті)

Екзистенція завжди стурбована своїм власним існуванням, тобто перш за все виявляє себе як турбота

Головна турбота екзистенції – тривога з приводу автентичності існування: чи покладено на людину повну відповідальність за її існування

МАРТИН ГАЙДЕГГЕР: тут-буття

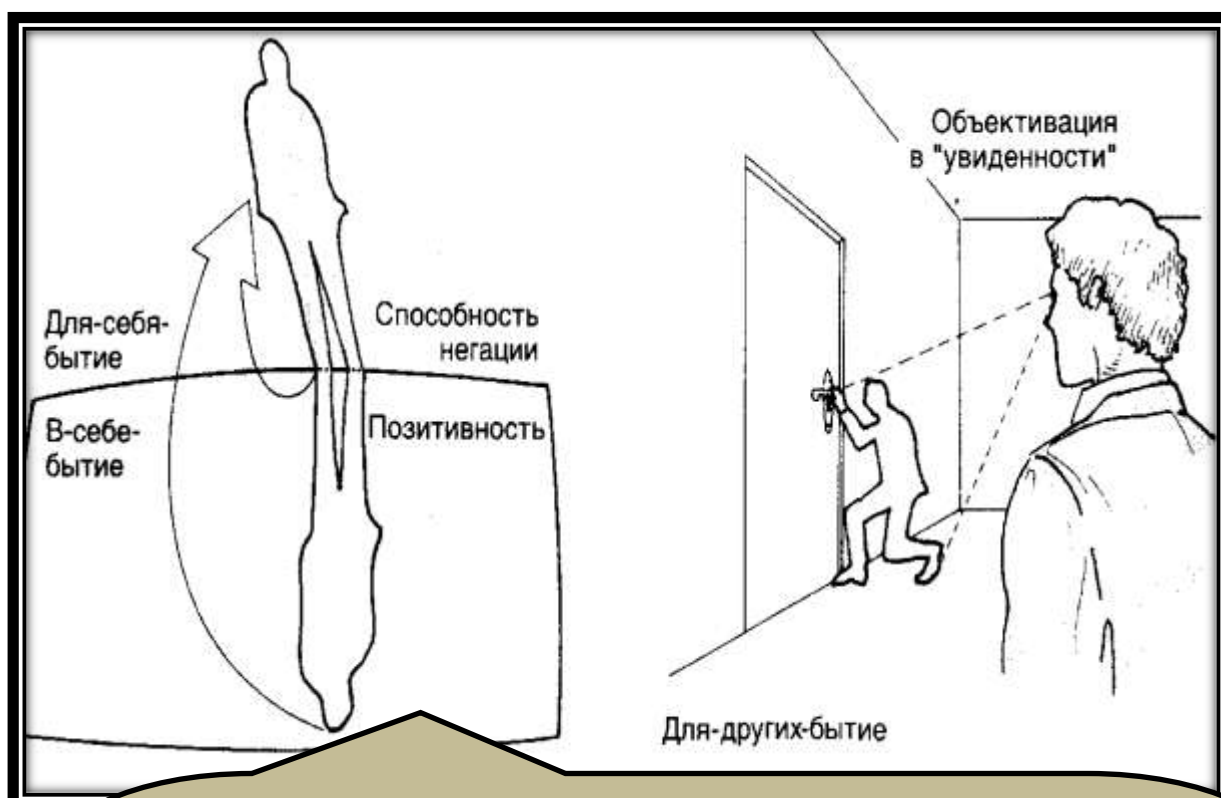

Людське буття – присутність (Dasein) означає відкритість людського буття, яке є буттям у світі. Людина завжди знаходить себе у світі вона *закинута* у світ. Присутність є фундаментальною властивістю екзистенції, з якої випливає низка інших модусів людського буття, серед яких Гайдеггер виділяє турботу, страх, провину, неспокій, рішучість. Турбота виражає нашу зумовленість зовнішньою реальністю. Людина завжди чимось стурбована, при цьому вона зорієнтована назовні. Занурюючись у світ турботи, людина втрачає власну особистість, стає «як всі». Щоб вийти з цього стану людина має досягнути власну екзистенцію. При цьому важливе значення має модус страху. Екзистенційний страх характеризує найглибші переживання людини, пов'язані з зіставленням існування та ніщо. У страхові існуванню відкривається і його нікчемність, і його скінченність, коли воно переживає себе як буття до смерті. Лише відчуваючи присутність смерті, людина здатна оцінити кожен мить життя в її значущості.

Небезпека техніки як історично визначеного способу, яким розкриває себе буття, полягає в тому, що людина використовує все суще (в тому числі і себе) як матеріал для орієнтованого на успіх виробництва і споживання. Вона тримається тільки за суще, яке відкривається як постання, забуваючи про інші способи розкриття буття і наближення до нього

ЖАН-ПОЛЬ САРТР: умови буття

Сартр розрізняє буття-в-собі, незалежно від свідомості буття речей, та буття-для-себе – визначене буття людини, що існує завдяки свідомості. Буття в собі є щільним, тобто позитивністю, яку не можна змінити небуттям: воно є те, що є. І лише зі свідомістю людини з'являється ніщо. Буття-для-себе має здатність до негачії. Це є визначальним для людської екзистенції. Вона містить у собі заперечення себе (є суперечливою): буття є тим, ким воно є, а не тим, чим воно є. Тобто, людина є буттям, яке проектує себе через теперішнє у майбутнє. Завдяки цьому проекту людина піднімається над собою, є тим, ким ще не є. Людина не може бути обмеженою через фактично дане, вона є не тільки тим, ким фактично є, а й тим, ким себе створює. Оскільки людина мусить створити себе такою, якою вона є, то приречена на свободу. Свобода – це угода буття-в-собі за допомогою проекту. Фактично дане(речі, інші люди) не знищує свободу, свобода відкриває ці кордони, обмеження існує лише всередині конкретного проекту життя.

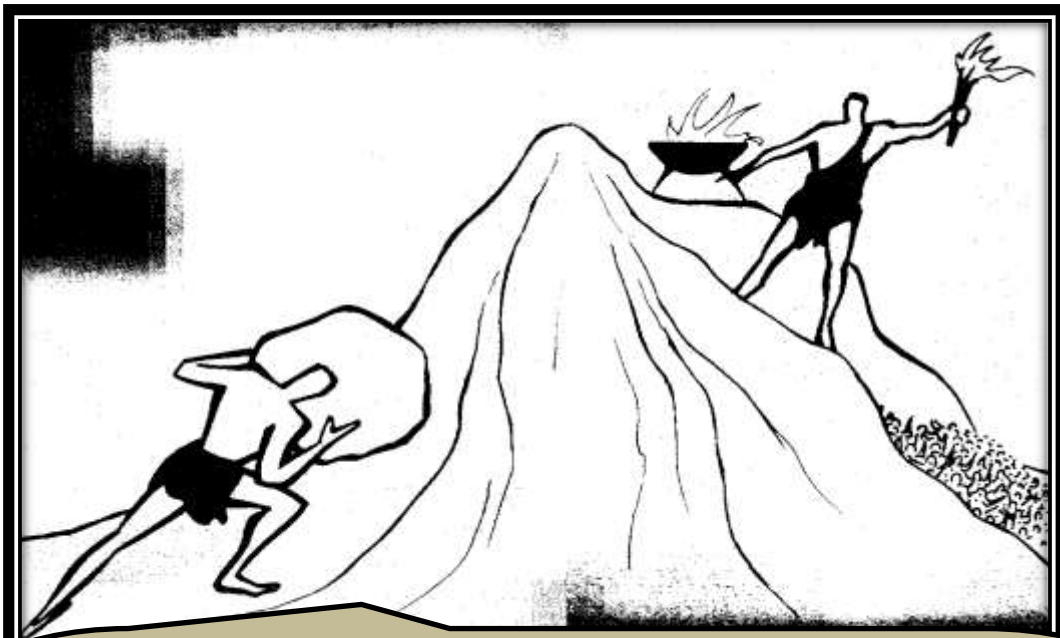

«Бути побаченим іншим – означає побачити іншого»

Баченість іншим означає, що буття окремого індивіда постійно формується в присутності інших. У баченості Іншим він постає об'єктом, який оцінюється Іншим.

АЛЬБЕР КАМЮ: людина абсурдна і людина бунтівна

Камю виражає думку про те, що дійсне існування передбачає бунтарську позицію людини. Така людина заперечує пристосовництво, незгодна зі всім позитивним, не приймає все, що існує, визнаючи лише справедливість. З точки зору Камю, бунт, заперечення всього є єдиним виходом для людини, якщо вона хоче надати власному життю якийсь сенс. Світ, переконаний Камю, *абсурдний*, в ньому немає ніякого сенсу, він «безглуздо мовчазний». У світі, в історії даремно шукати відповіді на питання про призначення людини, про сенс її життя. В цьому світі все іде своїм ходом, без нашої участі, в ньому немає місця, призначеного для людини. Тому людське життя безглузде. В ньому немає ніякої логіки, що підкреслюється недосконалістю і скінченністю життя. Звідси, єдиною людською (і філософською) проблемою Камю назвав *проблему самогубства*. У всіх формах спілкування людей він бачить ханжество і несправедливість, так само як і в традиційній релігії та моралі. Єдиний спосіб дійсного спілкування, який визнає Камю, це єднання індивідів у *бунті проти абсурдного світу*. Дійсне життя, писав Камю, заховане в центрі душевного надриву, безрозсудної пристрасті до справедливості. Лише в такому стані в абсурдному самому по собі світі для людини з'являється певний сенс.

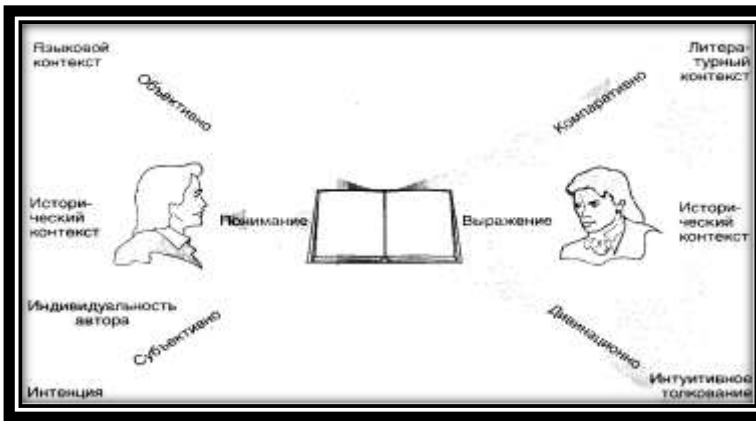
Герменевтика

Існує принципова відмінність між науками про природу і про людину, історію, культуру. Науки про природу пояснюють події, гуманітарні ж науки базуються на розумінні подій.

Зрозуміти – означає ототожнити себе з тими, дії яких досліджуєш, вжитися в їх образи, приписати собі їх мотиви й зіставити з об'єктивним сенсом історії

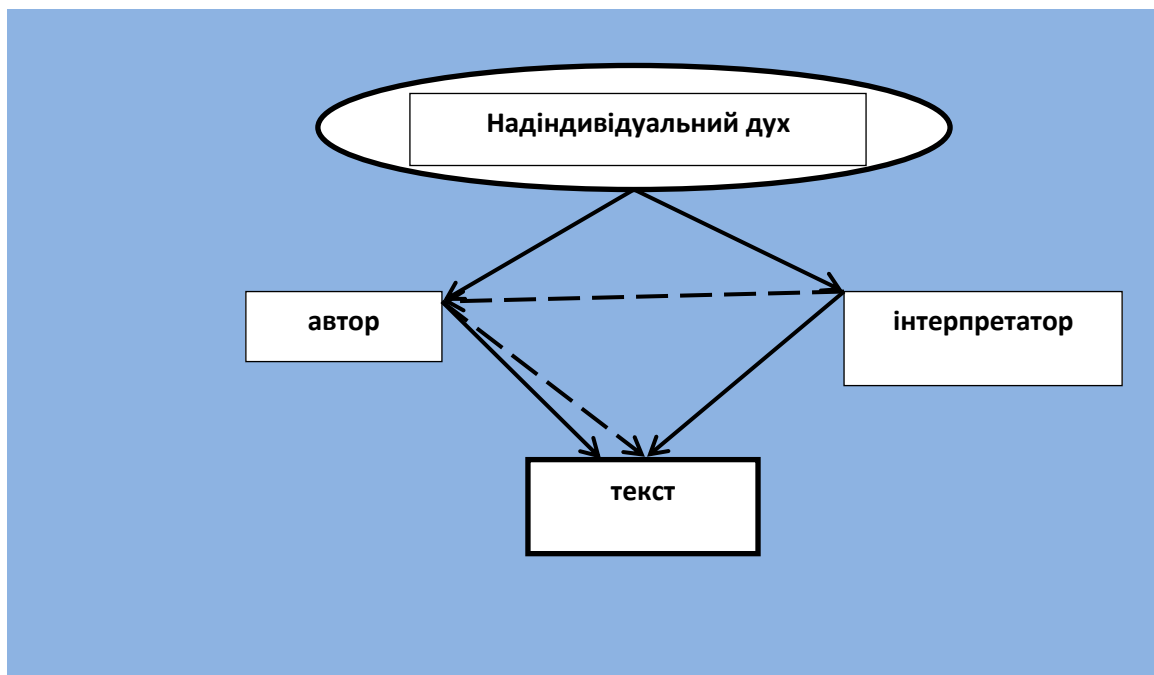
Тільки герменевтика як теорія і техніка розуміння й тлумачення може спробувати розв'язати гуманітарні проблеми

ФРІДРІХ ШЛЕЙЄРМАХЕР

Герменевтика – це мистецтво розуміння, що досліджує умови взаєморозуміння між людьми в різних життєвих виявах. Оскільки кожен текст є індивідуально авторським і належить до загальної мовної сфери, його тлумачення відбувається двома шляхами: об'єктивний (граматичний) – впливає з мови, суб'єктивний – з індивідуальності автора. Ще є компаративний – шляхом порівняння – і дивінаторний – інтуїтивний (вживання в текст)

Мистецтво розуміння

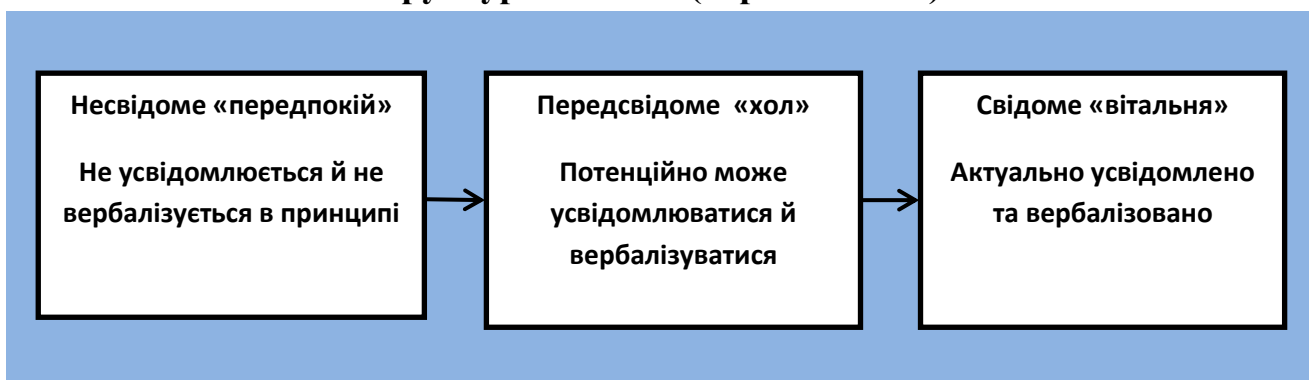
ГАНС ГЕОРГ ГАДАМЕР: герменевтичне коло

ЗИГМУНД ФРЕЙД

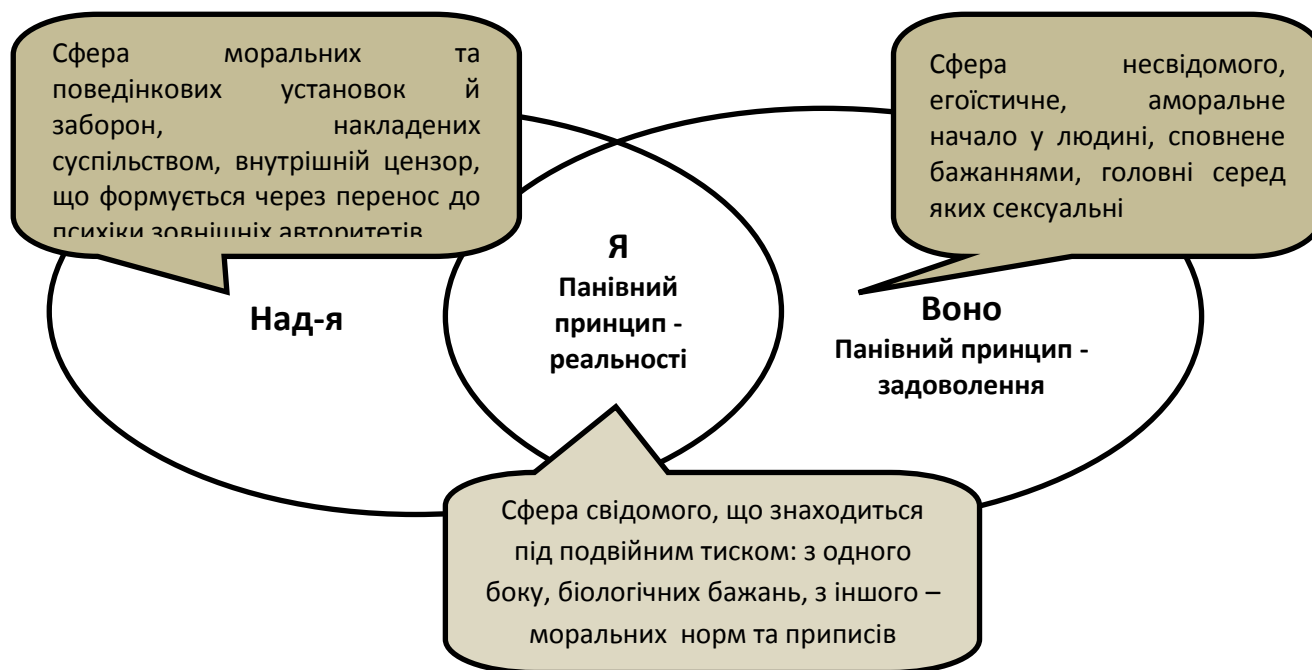
Психіка людина включає в себе як свідоме, так і несвідоме. Діяльність психіки (а особливо несвідомого) не можна пояснити виключно властивостями тіла як матеріального об'єкта (фізичними, хімічними), вона пов'язується з біологічними (фізіологічними) факторами

Структура психіки (перша топіка)

Структура психіки (друга топіка)

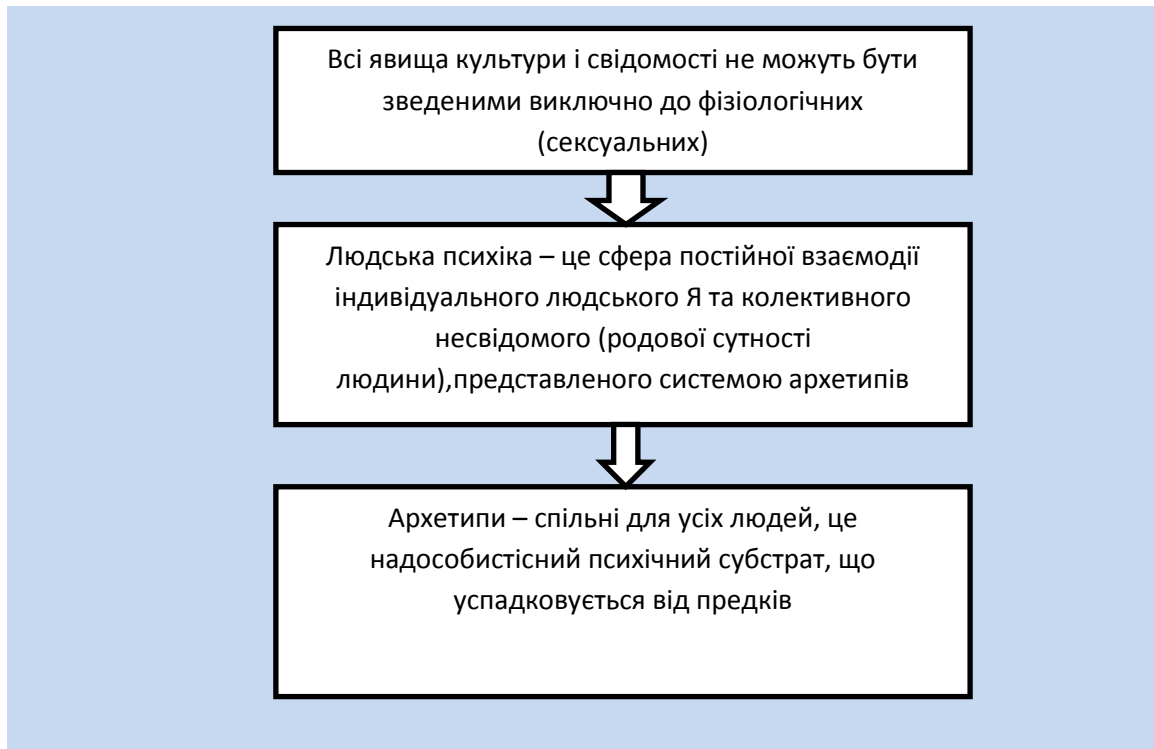

В природі людини, за Фрейдом, два основні потяги: інстинкт життя (Ерос), інстинкт смерті (Танатос)

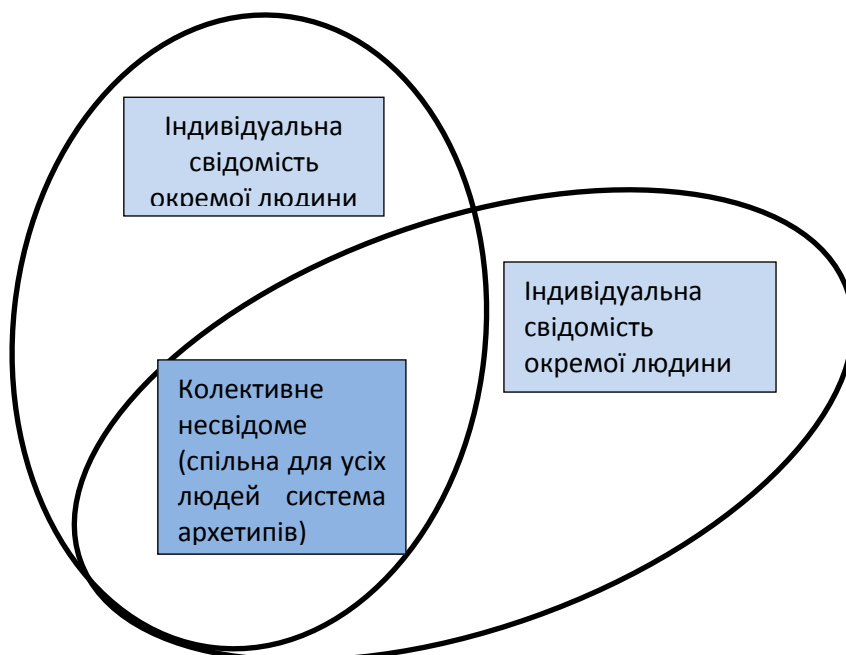
	Ерос	Танатос
Характер	Конструктивний	Деструктивний
Виражає	Волю до життя і любові	Волю до смерті та агресивність
Призводить до	До творення й розвитку	Руйнування, вбивство, самогубство
Мета	Розвиток органічного життя	Повернення усього живого до неорганічного стану

КАРЛ ГУСТАВ ЮНГ

Критика Фрейда

Колективне несвідоме

Прагматизм

Усі суперечки у філософії та науці через різне визначення понять

Потрібен новий метод визначення - прагматичний

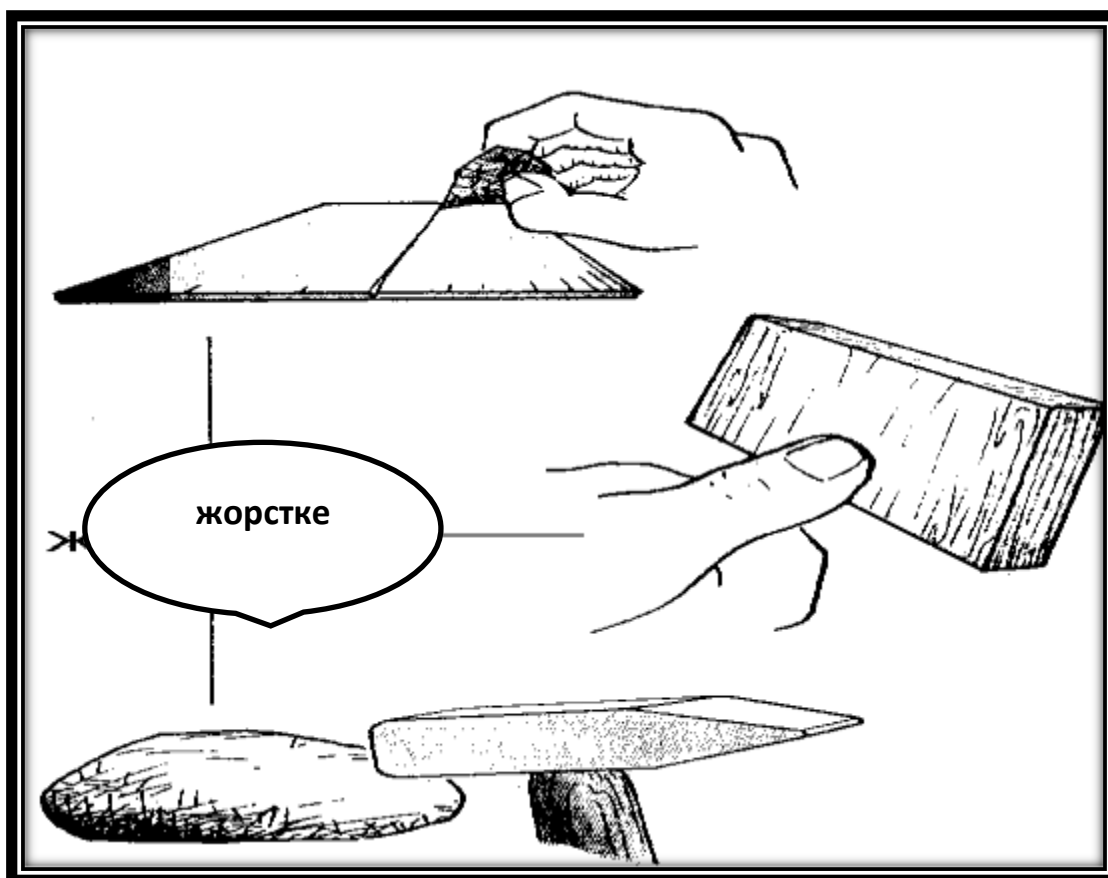
Метод прагматизму: припустити, що дане поняття істинне, розглянути усі його наслідки, значення даного поняття буде дорівнювати сумі усіх його наслідків. Метод прагматизму використовується у науці як:

Визначення – метод надання значення абстрактним символам

Індукція – метод випробування гіпотез

Абдукція - метод вибору найкращої гіпотези

ЧАРЛЬЗ САНДЕРС ПІРС: з'ясування понять на основі уявлення про можливі наслідки

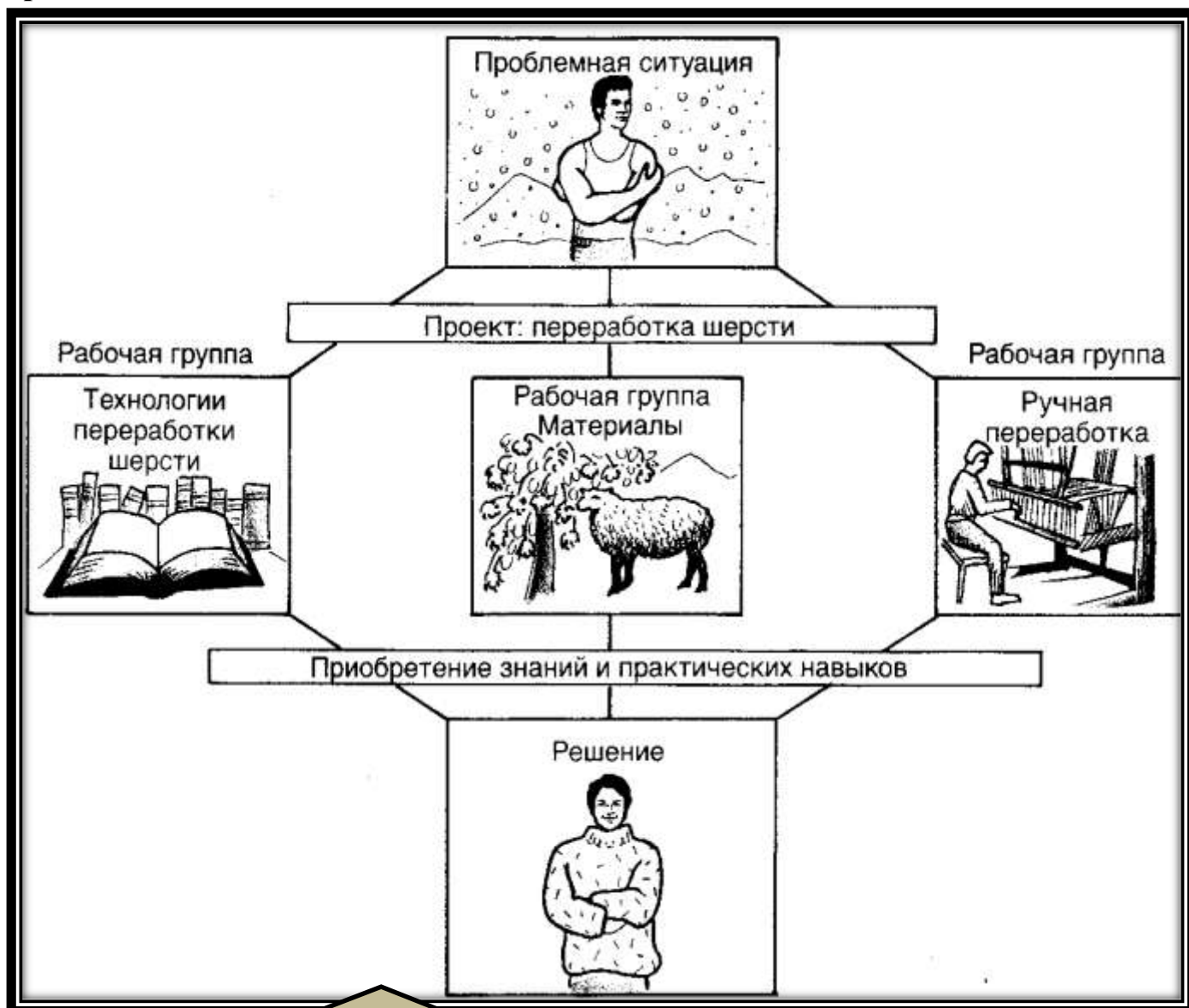

ВІЛЬЯМ ДЖЕЙМС

Критерієм істини є перевірка практикою, тобто отримання користі, реальний ступінь задоволення конкретним індивідом його відносинами з дійсністю. Обставини життя людей різні, отже істин багато, оскільки обставини змінюються, то істину слід розглядати у динаміці.

ДЖОН ДЬЮЇ

Застосування прагматизму як інструменту у педагогіці: проблемне і проєкційне навчання

Учень з об'єкта навчального процесу мусить перетворитися на суб'єкт навчання. Навчальний матеріал має подаватися не у готовому вигляді, а у вигляді проблем, які мають розв'язуватися як груповий проєкт

Завдання свідомості у прагматизмі

Пірс	Подолання сумнівів, що заважають успішним діям
Джеймс	Вибір засобів, необхідних для досягнення мети
Дьюї	Вибір засобів, необхідних для розв'язання проблемних ситуацій

Завдання, вправи

1. *«Філософія не може бути плідною, якщо вона відділена від науки» (Б.Рассел).* Проаналізуйте дане твердження. До якого напрямку сучасної філософії його можна віднести?
2. *«Більшість суджень та питань філософії мають коріння у нашому нерозумінні логіки мови. Уся філософія – це критика мови. Судження конструює світ за допомогою логічного каркасу, і тому в судженні, якщо воно є істинним, можна углядіти всі логічні риси реальності» (Л.Вітгенштейн).* Дайте відповіді на питання: а) яким постає уявлення про предмет філософії в неопозитивізмі? б) як визначається в наведених вище фрагментах співвідношення філософії та науки?
3. *«Від наукової теорії я не вимагаю, щоб вона була обрана раз і назавжди; але я вимагаю, щоб її логічна форма була відкритою для засобів емпіричного контролю в негативному сенсі. Емпірична система не повинна виключати спростування досвідом. Критерій демаркації призначений відокремити наукові системи від метафізичних тверджень. Останні завжди верифікуються (який факт не підтверджує принаймні одну з багатьох філософій історії?) і нічим не спростовуються (яким фактом можна спростувати філософію, історію або якесь релігійне бачення світу?)» (К.Поппер).* В чому ви можете побачити переваги спростування (фальсифікації) у порівнянні із верифікацією? Наскільки такі переваги є вагомими?
4. *«Наукове знання, так само як і мова, за своєю внутрішньою сутністю постає або загальною властивістю групи (колективу), або нічим взагалі. Щоб його зрозуміти, ми повинні осмислити специфічні особливості груп, що творять науку та користуються її плодами. Коли ми виділяємо наукове співтовариство, ми повинні спитати: що об'єднує його членів? Парадигма або множина парадигм – такою буде відповідь; парадигма як набір настанов для наукової групи» (Т.Кун).* Який підхід до науки превалює в останньому фрагменті: а) логічний; б) гносеологічний; в) соціальний? Обґрунтуйте свою думку.
5. *«Тут-буття є суще, яке не лише трапляється серед інших суцщ. Воно відрізняється тим, що для цього суцщого в його бутті мова йде про саме це буття. Цьому суцщому властивим є те, що із його буттям та через нього це буття собі самому розімкнуте. Саме буття, до якого це Тут-буття може бути віднесеним і завжди якоесь*

- відносилось, ми іменуємо екзистенцією. Тут-буття розуміє себе завжди із своєї екзистенції, можливості його самого бути самим собою або не самим собою...» (М.Гайдеггер).* Спробуйте перевести на зрозумілу вам мову положення наведеного вище фрагмента, враховуючи те, що термін «Тут-буття» характеризує людину. В якому сенсі буття людини постає для неї розімкнутим? Як ви зрозуміли термін «екзистенція»? Як людське буття пов'язане із часом?
6. *«Для екзистенціаліста людина не піддається визначенню тому, що спочатку нічого собою не являє. Людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною, якою вона зробить себе сама. Таким чином, немає ніякої природи людини, як немає бога, що її задумав би. Людина просто існує, і вона не тільки така, якою себе уявляє, але й така, якою вона хоче стати. І оскільки вона уявляє себе вже після того, як починає існувати, і виявляє свою волю вже після того, як починає існувати, то вона є лише тим, що сама з себе робить. Таким є перший принцип екзистенціалізму. Але якщо існування дійсно передує сутності, то людина відповідає за те, чим вона є. Таким чином, в першу чергу екзистенціаліст віддає кожній людині у володіння її буття та покладає на неї повну відповідальність за існування» (Ж.-П.Сартр).* Проаналізуйте текст і дайте відповіді на питання: чому поняття свободи і екзистенції є тотожними? Як ви розумієте твердження Сартра, що «людина приречена бути вільною»?
7. *«У нашій психіці, що розуміється нами як апарат, утворений із кількох областей, ми відокремлюємо область, яку називаємо власне Я, від іншої, що називається Воно. Ось це Воно є старшим за віком, а Я формувалось із нього під впливом зовнішнього світу. У Воно зосереджені наші первинні спонуки; усі процеси відбуваються у ньому несвідомо. Відносно руху між двома психічними областями ми припускаємо, що, з одного боку, несвідомий процес у Воно підноситься на рівень передсвідомого та приєднується до Я, а, з іншого боку, передсвідоме в Я здійснює зворотний шлях і здатне зміститися у Воно. У ході індивідуального розвитку частина стримувальних сил із зовнішнього світу переноситься всередину, що утворює в Я інстанцію, що протистойть як наглядач, критик і заборона іншому Я. Ми називаємо цю інстанцію Над-Я. Якщо в людині Воно підсилює прагнення потягів еротичного або агресивного плану, то Я повинно задовольняти їх шляхом дії. Проте Я, перш ніж виконати таку вимогу задоволення, повинно враховувати тепер не лише загрози зовнішнього світу, а й протести Над-Я» (З.Фрейд).* Визначте ті сфери психіки людини, які виділяє З.Фрейд, поясніть їх співвідношення. Який, на ваш погляд, філософський зміст присутній у даних міркуваннях засновника психоаналізу? Чи може така структура психіки грати роль у поясненні явищ творчості, немотивованої агресії?

8. Поясніть, у чому полягає принципова відмінність розуміння підсвідомого З. Фрейдом та К. Юнгом. Чия позиція видається вам більш обґрунтованою?
9. *«В чому полягає головна відмінність між психологічним підходом, розвинутим нами, і точкою зору Фрейда? Перша відмінність полягає в тому, що ми вважаємо людську природу обумовленою головним чином історично, хоча і не применшуємо значення біологічних факторів. Друга відмінність полягає в тому, що Фрейд вважав, начебто людина є закрита система; начебто природа наділила її певними, біологічно обумовленими потягами, і розвиток особи є лише реакцією на задоволення або фрустрацію цих потягів. Ми ж вважаємо, що основний підхід до вивчення людської особистості повинен полягати у розумінні відношення людини до всесвіту, до інших людей, до природи і самої себе... Людина одвічно є соціальною істотою, тому потреби і поривання, що виникають з відносин індивіда з іншими людьми, такі, як любов, ненависть, ніжність, симбіоз – це основні психічні явища; за Фрейдом, вони лише вторинні явища, результат фрустрації або задоволення інстинктивних потреб. Третя важлива відмінність тісно пов'язана з попередніми. Фрейд, виходячи із своєї орієнтації на інстинкти і свого глибокого переконання у порочності людської природи, схильний пояснювати всі ідеальні мотиви людини як породження чогось “негідного”. Ми вважаємо, що такі ідеали, як істина, справедливість, свобода можуть бути дійсними прагненнями людини. Ці ідеали не метафізичного характеру, а коріняться в умовах людського життя, і їх можна аналізувати з цієї точки зору» (Е.Фром).* Як вирішується проблема співвідношення біологічного і соціального в людині в психоаналізі і неофрейдизмі? Як розглядається ними природа несвідомого? В чому можна вбачати найбільші вади фрейдизму? Якою мірою, на вашу думку, слід враховувати та використовувати вчення З.Фрейда в поясненнях явищ людського життя?
10. *«Центральне положення персоналізму – це існування вільних та творчих особистостей, і він також передбачає наявність в їх структурах принципу непередбачуваності. Особистість – це не об'єкт, хай навіть найдосконаліший, який, як і всілякі інші, ми могли би пізнати ззовні. Особистість – єдина реальність, яку ми пізнаємо та водночас створюємо із середини. Особистість є жива активність самотворення, комунікації та поєднання із іншими особистостями. Змусити людину пробудитися від глибокого сну, відмовитись від жалюгідного існування може лише той, хто зрозумів сенс особистісного існування і кличе до його вершин... Подібний сенс людського існування полягає не в тому, щоби злитися із абстрактною всезагальністю Природи або Царства ідей, але в тому, щоби змінити «таємницю своєї душі», щоби прийняти в неї царство небесне та втілити його на Землі. До такого вчинку покликана людина своєю свободою» (Е.Муньє).* Чим персоналізм відрізняється: а) від

- екзистенціалізму; б) від філософської антропології? В чому ви можете побачити очевидні позитивні риси та переваги персоналізму над іншими вченнями антропологічного спрямування? Чи згодні ви із тим тлумаченням людської особистості, яке дає персоналізм?
11. У чому сутність прагматичної концепції істини? Які переваги такого її розуміння, які недоліки?
  12. Які напрями сучасної світової філософії ви вважаєте плідними, а які – ні. Поясніть свою думку.
  13. *«Ідеї, котрими в даний час заражена наша цивілізація в своїй вихідній формі відносяться до індустріальної революції. Їх можна резюмувати у такий спосіб: а) ми проти доквілля; б) ми проти інших людей; в) найперше значення має індивідуум (індивідуальна компанія чи індивідуальна нація); г) ми можемо в односторонньому порядку контролювати доквілля і повинні прагнути до такого контролю; д) межі середовища нашого проживання можуть нескінченно розширюватись; е) здоровий глузд полягає у економічному детермінізмі (у прагненні доходів); ж) технологія дасть нам усе. Ми свідчимо, що величні, проте у кінцевому підсумку – руйнівні, досягнення нашої технології за останні 150 років довели, що ці ідеї є хибними. Подібним же чином вони виявились хибними у світлі сучасної теорії екології. Істота, що перемагає своє життєве середовище, руйнує себе» (Г. Бейтсон).* Прочитайте поданий уривок, чи можете ви погодитися з висновками автора? Чи можемо ми у якийсь спосіб подолати названі тенденції та спробувати «вилікувати» цивілізацію?
  14. *«Практично кожна людина в будь-якій частині світу сьогодні має або принаймні може мати доступ до точної та актуальної інформації. Вільний приплив образів і слів з усього світу змінює не тільки відносини між народами в політичній і економічній площинах, а й саме розуміння світу. Така ситуація відкриває різноманітні можливості раніше недоступні, але має також певні негативні і небезпечні аспекти. Той факт, що невелика кількість держав посідає монополію в галузі культурної промисловості і розповсюджує її продукцію в усіх частинах світу, доходючи до щораз ширших кіл споживачів, може стати серйозною загрозою для специфіки різних культур. Ця продукція передбачає безпосередньо вписані в неї системи цінностей, які можуть викликати у споживачів викорінення і втрату ідентичності» (С.Хантінгтон).* Які проблеми постіндустріального (інформаційного) суспільства визначені у цьому уривку? Як ви гадаєте, має рацію Семюель Хантінгтон? Як ви розумієте поняття ідентичності? Чи спостерігаєте ви ознаки втрати ідентичності у сучасній молоді?
  15. *«Сучасна людина занадто пишається наукою, яку вона створила. В ній, безперечно, світ набуває нових форм. Однак такі інновації відносно не такі вже й глибокі. Вони полягають у тонкій плівці, якою ми вкрили інші фігури цього світу, які інші покоління людства*

збудували і які ми вважаємо нашим здобутком. Щоразу ми використовуємо це колосальне багатство, але не віддаємо йому належне, адже ми не здобули це багатство, а лише успадкували його. Як добрі спадкоємці, ми зазвичай доволі дурні. Телефон, двигун внутрішнього згорання, перфоратори — це геніальні відкриття, але вони не стали б можливими, якби 20 тисяч років тому людський геній не винайшов способу, як добути вогонь, зробити сокиру, молоток і колесо. Те саме стосується наукового тлумачення світу, що базується на інших попередніх тлумаченнях, і живиться від них здебільшого, від найдавніших, первинних, яким і є власне мова. Сучасна наука була б неможливою без мови, не тільки і не стільки тому, що це прописна істина: науку творити без мови неможливо — але й тому, що, навпаки, мова і є найпершою, примітивною наукою. Саме тому сучасна наука перебуває у постійній полеміці з мовою. Чи мала б наука якийсь сенс, якби мова не була джерелом для її пізнання, знанням, яке нам видається недостатнім і яке ми хочемо розширити? Ми не звикли бачити такі очевидні речі, бо давно вже, дуже давно людство, принаймні західне, «не говорить серйозно». Я не розумію, чому лінгвісти глибоко не зосередились на цьому дивовижному феномені. Сьогодні, коли ми розмовляємо, то не говоримо згідно з тим, що мова нам мала б підказати, а навпаки за усталеною звичкою і ніби жартома розмовляємо так, що наші слова говорять самі за себе, ми спілкуємося такою собі говіркою нашої мови, маючи на увазі те, що хочемо сказати» (Хосе Ортега-і-Гассет). Яку проблему сучасної людини висвітлено у даному уривку? Як ви розумієте фразу про те, що «західне людство не говорить серйозно»? Що означає тоді «говорити серйозно»?

5. ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду. Особливості філософії як типу світогляду.
2. Специфіка філософського знання.
3. Структура і функції філософії.
4. Предмет і методи філософії.
5. Категорія буття у філософії.
6. Форми буття.
7. Поняття субстанції. Монізм, дуалізм, пантеїзм, деїзм.
8. Рух, форми руху.
9. Простір і час. Простір і час у теорії відносності А. Ейнштейна.
10. Проблема свідомості у філософії
11. Основні концепції походження свідомості.
12. Основні гносеологічні стратегії.
13. Чуттєве пізнання, його форми
14. Раціональне пізнання, його форми

15. Типи пізнання. Специфіка наукового пізнання. Поняття науки, її види і функції
16. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання.
17. Форми і методи наукового пізнання.
18. Істина як гносеологічна категорія.
19. Проблема сутності людини. Основні концепції походження людини.
20. Природні, соціальні та духовні виміри людського життя.
21. Поняття суспільства. Основні філософські концепції суспільства.
22. Глобальні проблеми сучасності
23. Поняття суспільної свідомості. Суспільна та індивідуальна свідомість
24. Структура суспільної свідомості.
25. Глобальні проблеми сучасності.
26. Специфіка східного і західного шляхів людського буття у світі.
27. Філософія Стародавньої Індії.
28. Філософія Стародавнього Китаю.
29. Докласична антична філософія.
30. Філософія Сократа.
31. Філософія Платона.
32. Філософія Арістотеля.
33. Соціальна філософія Платона та Арістотеля: порівняльна характеристика.
34. Посткласична антична філософія.
35. Патристика. Августин Аврелій.
36. Рання схоластика. Дискусія про універсалії: реалізм, номіналізм.
37. Концептуалізм П'єра Абеляра.
38. Висока схоластика. Томас Аквінський.
39. Загальна характеристика філософії епохи Відродження.
40. Раціональна теологія епохи Відродження. Ніколай Кузанський.
41. Загальний огляд філософії Нового часу: емпіризм, раціоналізм.
42. Проект великого відродження наук Ф.Бекона.
43. Соціальна філософія Т.Гоббса.
44. Філософія Р.Декарта.
45. Нейтральний монізм Б.Спінози.
46. Монадологія Г. Лейбніца.
47. Філософія просвітителів XVIII ст. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо.
48. Філософія Д. Юма.
49. Докритичний період у філософії І. Канта.
50. Теорія пізнання І.Канта.
51. Етика І.Канта.
52. Філософія Г.Гегеля.
53. Основні положення марксистської філософії.
54. Основні риси і напрями сучасної світової філософії
55. Позитивізм О.Конта і Г.Спенсера
56. Неопозитивізм
57. Постпозитивізм
58. Релігійна філософія XX ст. Неотомізм

59. Філософія П.Тейяра де Шардена
60. Релігійний екзистенціалізм (Г.Марсель, К.Ясперс).
61. Атеїстичний екзистенціалізм (Ж.-П.Сартр, А.Камю).
62. Екзистенційна філософія М. Гайдеггера.
63. Марксистська філософія у ХХ ст. Франкфуртська школа.
64. Прагматизм
65. Філософська герменевтика
66. Фройдизм і неофройдизм
67. Філософія історії у ХХ ст. Концепції циклічного розвитку суспільства (О.Шпенглер, А.Тойнбі)
68. Концепції постіндустріального суспільства (Д.Белл, Е.Тоффлер)
69. Філософія Г.Сковороди. Етика Сковороди
70. Філософія П.Юркевича
71. Суспільно-політичні погляди І.Франка
72. Філософія ХХ ст. в Україні. Філософське вчення В.Вернадського
73. Філософія української діаспори
74. Сучасна українська філософія. Київська антропологічна школа.

ОСНОВНА ТА ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

7. Філософія: Підручник для вищої школи / [за ред. В.Г.Кременя, М. І. Горлача]. – Харків, 2004.
8. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник – К., 2005.
9. Горак Г. І. Філософія. – К., 1997.
10. Філософія: Підручник / Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. – К., 2001.
11. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. – К., 2001.
12. Введение в философию: Учебник для вузов. – М., 1990.
13. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 1993.
14. Філософія. Курс лекцій / Бичко І. В., Табачковський В. Г., Горак Г. І. – К., 1993.
15. Філософія. Навчальний посібник / [за ред. І. Ф. Надольного]. – К., 1997.
16. Філософія: Підручник / За ред. Горбача Н.Я. – Львів, 1997.
17. Філософія: Підручник / За ред. Г. А. Заїченка. – К., 1995.
18. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К., 1996.
19. Алексеев П. В. Социальная философия: Учебное пособие / П. В. Алексеев. – М., 2003.
20. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Навчальний посібник / В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка ; [за ред. Г.І. Волинки]. – К., 2009.

21. Подольська Є. А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : Навчальний посібник. – К., 2006.
22. Спиркин А.Г. Основы философии: Учебное пособие для вузов. – М., 1988.
23. Історія філософії: Підручник для вищої школи. – Х., 2003.
24. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996.
25. Історія філософії на Україні: У 3 т.– Т.1. – К., 1987.
26. Історія філософії України: Підручник / Тарасенко М.Ф та ін. – К., 1994.
27. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
28. Хамітов Н. та ін. Історія філософії. – К., 2000.
29. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. – К., 1999.
30. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
31. Введение в философию. В 2-х частях. – М., 1990.
32. История философии в кратком изложении. – М., 1991.
33. Антологія світової філософії. Збірник філософських текстів. – К., 1993.
34. Читанка з історії філософії : У 6-ти кн. – К., 1992.
35. Калінін Ю. А., Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство. – К., 1994.
36. Яблоков И. А. Основы религиоведения. – М., 1994.
37. Конверський А. Є. Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К., 1999.
38. Жеребкін В. Є. Логіка: Підручник для юридичних вузів і факультетів. – К., 1999.
39. Івін О. А. Логіка. – К., 1996.
40. Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки. – К., 2002.
41. Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство. – К., 2004.
42. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство. – К., 2002.
43. Радугин А. А. Введение в религиоведение. – М., 1996.

Додаткова література

44. Горский В.С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XII в. – К., 1988.
45. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия. – М, 1991.
46. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / Мераб Мамардашвили. – М., 1992.
47. Хофмайстер Х. Что значит мыслить философски. – СПб, 2006.
48. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
49. Фролов И. Т. Перспективы человека. – М., 1983.
50. Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы. – К., 2001.
51. Возможности и границы познания. – М., 1995.
52. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1991.
53. Скибицкий М. М. Мироззрение, естествознание, теология. – М. 1986.
54. Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – М., 1986.
55. Античные философы. Свидетельства. Фрагменты текстов. – К., 1993.

56. Антология мировой философии : в 4-х т. – М., 1969.
57. Антология мировой философии. Методический сборник философских текстов. – К., 1991.
58. Вільчинський Ю. М., Скрипник М. А., Скрипник З. Е., Вільчинська С. В., Карась А. Ф. Розвиток філософської думки в Україні. Курс лекцій. – К., 1994.
59. Диоген Лаэртский О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М., 1979.
60. Древнеиндийская философия. Начальный период – М., 1972.
61. Асмус В. Ф. Античная философия. – М., 1976.
62. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
63. Лосев А. Ф. История античной философии. – М., 1989.
64. Соколов В. В. Средневековая философия. – М., 1979.
65. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.
66. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М., 2001.
67. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. – М., 1990.
68. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
69. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
70. Ясперс К. Философская вера // Смысл и назначение истории. – М., 1991.
71. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / Избранное. – М., 1990.

ДОДАТКИ

Путівник філософською термінологією

Будь-яка галузь знання має власну систему понять, на яких вона базується і якими весь час оперує. Для вивчення філософії необхідно ознайомитися з основними поняттями та принципами, які постійно присутні у її викладі.

Одним з найбільш важливих, при тому найбільш складних є поняття **метафізика**. Часто воно вживається як синонім філософії, а прикметник «метафізичний» як синонім до «філософський», тому що метафізика вивчає найзагальніше й найголовніше, ставить перед собою глобальні питання і має грандіозні масштаби.

Сам термін «метафізика» грецького походження. Слово «фьюзис» (фізика) у перекладі означає «природа», причому у широкому сенсі як увесь світ, що нас оточує (довкілля). Префікс «мета» означає «над», «вище», «зверху». Таким чином фізика – це наука про природу, а метафізика – про те, що над нею, вище від неї. Фізика вивчає видимі речі та факти у всьому їх багатоманітні та відмінностях, метафізика досліджує невидимі причини всього, що відбувається, загальні зв'язки між речами, шукає найсуттєвіші риси всього суцього (того, що існує), намагається осягнути фундаментальні закони та принципи буття світу

(тому поняття «метафізика» вживається і як синонім поняття «**ОНТОЛОГІЯ**» (вчення про буття).

Якщо спробувати виділити зі світу, що нас оточує, найбільші царини, може вийти от що: нежива природа (різні фізичні тіла), жива природа (рослинний і тваринний світи) та розумна природа (людина). Це дозволяє провести два великих поділи (дихотомії): живе–неживе, живе–розумне. Який з них суттєвіший? Виникнення живої природи з неживої сучасна наука так чи інакше пояснює, а от виникнення розуму і досі є для людства нерозв'язаною загадкою. Тому можна припустити, що поділ світу по лінії живе (нерозумне) – розумне є головним. Таким чином, все, що існує, поділяється на дві великі частини: світ (жива та нежива природа) і людина (єдина, напевне, розумна істота у цьому світі).

Світ, що нас оточує, у філософії зазвичай називають **об'єктом**, а людину, що пізнає цей світ, **суб'єктом**. Та тут необхідно зауважити, що цей поділ, як і самі терміни, досить умовний, оскільки людина, наприклад, є частиною світу, відповідно, суб'єкт включено у об'єкт; суворе розмежування відсутнє. Ці терміни, так би мовити, «робочі поняття», необхідні для розрізнення нерозумного (світу – об'єкту) від розумного (людини – суб'єкту). Те саме позначають і прикметники, утворені від даних термінів.

Об'єктивне означає те, що існує як таке, не залежить від людини. Наприклад, папірець, що лежить перед нами, об'єктивний, тому що він – предмет світу, і його існування від нас не залежить. Тут можна заперечити, що залежить, адже його можна, наприклад, спалити або ще як-небудь знищити. Але коли ми його спалимо, то замість аркушика буде попіл, а це означає, що ми не знищили предмет, а тільки надали йому іншої форми. Тобто, можна змінити форму існування об'єктивного, але не можна взагалі відмінити його існування, і саме в цьому сенсі ми стверджуємо, що об'єктивне не залежить від нас.

Суб'єктивне – це те, що існує в нас і залежить від нас, наприклад, наші думки, мрії або фантазії. Ми можемо довільно викликати у власній уяві ту чи іншу подію або предмет, змінювати їх як завгодно, або прибирати. Тому суб'єктивний світ ще називають внутрішнім духовним світом людини. Об'єктивний світ, що існує поза нами, навколо нас, часто називають зовнішнім світом.

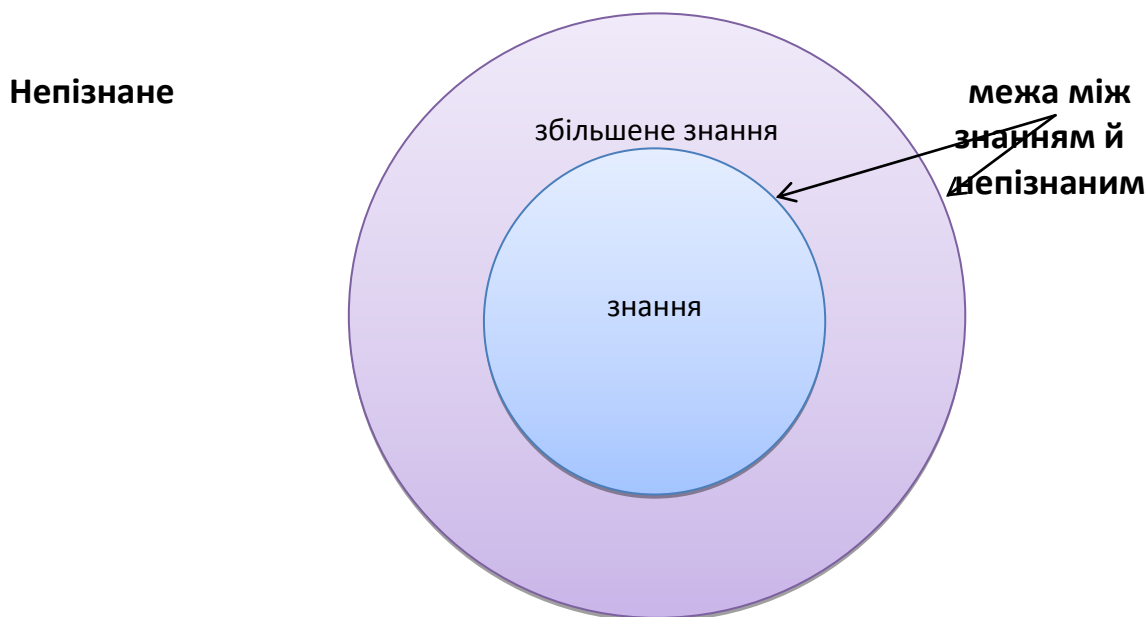
Головна особливість світу довкола нас (об'єкта) полягає у тому, що він пізнається людиною (суб'єктом). Головна особливість суб'єкта полягає у пізнанні зовнішнього світу. Визначальне відношення світу та людини це **пізнання**, яке у філософії має ширше значення, ніж у буденних уявленнях. Як правило, пізнання для нас – це цілеспрямований процес вивчення чого-небудь. Пізнання у філософії – це загалом контакт людини зі світом. Ми щось бачимо, чуємо, торкаємося до чогось, відповідно отримуємо певну інформацію про світ, що нас оточує. Будь-який вплив на нас з боку зовнішнього світу є пізнавальним. Тому існування людини уже є пізнанням.

Контакт людини зі світом може бути довільним або навмисним, неусвідомленим або свідомим, стихійним або спеціально організованим, але в

кожному випадку цей контакт буде пізнанням, якого не уникнути людині, що існує у світі.

Крім того, пізнання не має меж, оскільки зовнішній світ, на який воно спрямоване, швидше за все теж не має меж у часі і просторі, у своїх виявах та властивостях. Тут доцільно згадати одну притчу.

Якось до філософа прийшов юнак і попросив взяти його учнем. Учитель накреслив на піску коло і сказав: «Всередині кола – те, що ти знаєш, а поза колом – те, чого не знаєш. Припустімо, що я навчив тебе багато чому, і твоє знання збільшилося». З цими словами він накреслив ще одне коло, більше за попереднє.

«Тепер ти знаєш незрівнянно більше, ніж раніше, та подивись, як збільшилася межа доторку твого знання до незнання, тобто тепер ти не знаєш у рази більше, ніж не знав до цього».

Вийшов парадокс: чим більше ми дізнаємося, тим більшим виявляється те, що необхідно пізнати. Знаменитий грецький філософ Сократ часто говорив:

Я знаю тільки те, що нічого не знаю (Сократ)

Як підсумок, пізнання – вічна гонитва за обрієм, що швидко віддаляється. Отже, дійсність можна уявити поділеною на суб'єкт і об'єкт, між якими лежить пізнання. Тому філософія, як знання про все, складається з трьох великих розділів. Перший називається **онтологія** (від грецького онтос – суще, логос – вчення) і досліджує буття (тобто умовно це вчення про світ). Другий розділ – це **гносеологія** (від грецького, гнозис – пізнання, логос – вчення), займається проблемами пізнання. Третій – **антропологія** (антропос – людина, логос вчення) – вчення про людину. Будь-який філософський роздум або філософська побудова (система) обов'язково рухається по цих пунктах. Яким є зовнішній світ (онтологічне питання)? Як мені ставитись до нього, як взаємодіяти з ним (гносеологічне питання)? Звідси впливає питання, що мені робити, як поводитися (антропологічне)? Три основних розділи філософії, таким чином,

мають тісний взаємозв'язок й утворюють єдине ціле. Вони доповнюють та обумовлюють один одне.

Тепер розглянемо ще два філософських поняття: матеріальне та ідеальне. В принципі з розумінням матеріального особливих проблем не виникає, буденне уявлення майже збігається з філософським. **Матеріальне** – це те, що має фізичні параметри та характеристики (вагу, розмір, колір) й те, що можна сприйняти за допомогою органів відчуття (зору, слуху, доторку, нюху, смаку) – побачити, доторкнутися тощо. Будь-який чуттєво (за допомогою органів відчуття) сприйнятий предмет докільля є матеріальним. Тому у філософії зовнішній світ часто називають фізичним, матеріальним або чуттєвим. Сукупність всього матеріального називається матерією, це так би мовити «світова речовина», величезна сума всіх речей та предметів, що існують. Зрозуміло, що матерія існує не як визначений предмет, а я безліч різних форм, у різноманітних видах та виявах (планети й зірки, материки й океани, повітря, каміння, рослини, тварини, енергія тощо).

Протилежне матеріальному – ідеальне. Філософське поняття ідеального зовсім відмінне від буденного. Ми звикли думати, що ідеальний – це досконалий, дуже хороший, взірцевий. **Ідеальне** у філософії – це те, що не сприймається органами чуття (не можна побачити, почути й т.д.) та не має фізичних параметрів (не можна зважити, виміряти, охолодити, нагріти й т.д.). Наприклад, ідеальними є наші думки та уявлення, поняття й числа, а також, якщо в це вірити, явища вищого, невидимого світу – Бог, безсмертні душі. Якщо сукупність матеріального називається матерією, то сукупність всього ідеального – певний ідеальний Абсолют, який називають по-різному: Бог, або Світовий Розум, або Світова Душа тощо.

Тут відразу виникає питання – як можна впевнено говорити про Бога, коли хтось визнає його існування, а дехто – ні. В будь-якому випадку дане питання – одне з найскладніших й досі нерозв'язане, причому немає жодної упевненості що воно принаймні колись буде закрите. Річ у тім, що однією з основних тем у філософії є проблема природи або походження всього, що існує. Чим є все, що існує? Воно може бути світовою речовиною, а наш мозок, теж різновид матерії, просто створив уявлення про Бога, душу та про все інше ідеальне; або воно може бути утворене насправді реальним Ідеальним Абсолютом (Богом, Світовим Розумом тощо), тоді увесь фізичний світ має духовну або ідеальну природу.

У першому випадку реально та споконвічно (первинно) існує лише матеріальне, а ідеальне як його породження вторинне, похідне, у другому випадку – навпаки. Перший погляд називається **матеріалізмом**, другий – **ідеалізмом**. Який з них ближче до істини й дотепер невідомо. Але кожен філософ свідомо або стихійно безпосередньо чи опосередковано, як правило, дотримується одного з них. Було багато спроб знайти компроміс. Тоді припускалося, що матеріальне та ідеальне існують паралельно і незалежно одне від одного, що вони тотожні і між ними немає суперечності, або ж що не існує ні першого, ні другого, а є дещо третє... В будь-якому випадку ця проблема відкрита.

Як же тоді можлива філософія – наука про все довкола, якщо для декого воно одне, для когось – щось інше? Хтось думає, що світ – це реальна сума усіх матеріальних речей, а інший вважає його нереальною тінню божественного задуму. Припустімо, що деякі вчені хочуть дослідити якийсь предмет, причому один назве його водою, інший вогнем, третій – каменем. Чи змогли б вони взагалі вивчати його? Важко собі уявити філософією суворим відстороненим знанням. Вона завжди містить певний елемент суб'єктивності.

Люди філософствують вже більше як 2500 років, і все, про що вони думали, називається **історією філософії**. І якщо філософія як строга наука сумнівна, то історія філософії – здійснений факт. Тому філософія взагалі можлива перш за все як історія філософії, яка фіксувала і фіксує й дуже давні, й сучасні думки людей про світобудову, питання, що їх прагнули і прагнуть розв'язати, проблеми, що хочуть вирішити. До того ж, і питання, і проблеми були багато в чому схожими, оскільки людину завжди оточував – у будь-якому місці та історичному просторі – той самий світ. Давній індус, середньовічний європеєць, ми з вами бачимо те саме небо, те саме сонце, спостерігаємо зміну зими весною, а літа осінню. Спостерігаємо народження і смерть. І завжди всюди люди раділи й сумували. Любили й ненавиділи, прагнули щастя, впадали у відчай, і добро завжди боролось зі злом.